

T.C.

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE

İSLAM AİLE HUKUKU EKSENİNDE YAPILAN TARTIŞMALAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kübra ALTUNTAŞ

Danışman

Doç. Dr. İbrahim YILMAZ

Nevşehir

EYLÜL 202

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan

Kübra ALTUNTAŞ

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“Meşrutiyet Döneminde İslam Aile Hukuku Ekseninde Yapılan Tartışmalar” adlı Yüksek Lisans / Doktora tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan
Kübra ALTUNTAŞ

Danışman
Doç. Dr. İbrahim YILMAZ

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı Başkanı
Prof. Dr. Zülfikar Durmuş

KABUL VE ONAY SAYFASI

Doç. Dr. İbrahim YILMAZ danışmanlığında Kübra ALTUNTAŞ tarafından hazırlanan "Meşrutiyet Döneminde İslam Aile Hukuku Ekseninde Yapılan Tartışmalar" adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

14 /09 / 2020

JÜRİ

Danışman : Doç. Dr. İbrahim YILMAZ

Üye : Doç. Dr. M. Rahmi TELKENAROĞLU

Üye : Doç. Dr. Menderes GÜRKAN

İMZA

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 02 /10 /2020 tarih ve 2020-44-850 sayılı Kararı ile onaylanmıştır.

..... / ..... / .....

Prof Dr
Hakan Vahit ERKUTLU
Enstitü Müdürü

MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE İSLAM AİLE HUKUKU EKSENİNDE YAPILAN TARTIŞMALAR

Kübra ALTUNTAŞ

**Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel
İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, EYLÜL 2020**

Danışman: Doç. Dr. İbrahim YILMAZ

ÖZET

Osmanlıda “anayasalı ve meclisli saltanat-hilafet rejimi”¹ olarak tanımlanan meşrutiyet kelimesi genel olarak 1876 ve 1922 yılları arasındaki dönem olarak ifade edilmiştir. Ayrıca 1876’dan 1878 yılına kadar ki dönem I. Meşrutiyet, 1908’den 1922 yılına kadarki dönem II. Meşrutiyet olarak sınıflandırılmıştır. Tanzimat döneminde temelleri atılan yenileşme ve modernleşme düşüncelerinin yavaş yavaş filizlendiği I. Meşrutiyet döneminde tartışmaların çok yoğun olmadığı hararetli tartışmaların II. meşrutiyet dönemine saklandığı görülmüştür. Bu sebeple de tezimizin ana konusunu II. Meşrutiyet dönemi ve bu dönemde yapılan tartışmalar oluşturmaktadır.

II. Meşrutiyet dönemi içerisinde yapılan tartışmaların modernleşme ve feminizmin etkisiyle daha çok kadın üzerinden yapıldığı, kadının hak ve adalet arayışı içerisinde olduğu görülmüştür. Tartışmaların dönemin gazete ve dergileri üzerinde yapılmış olması moderniteden en çok aristokrat kesimin etkilendiğini göstermektedir. Kanun ve kararnamelere baktığımız zaman ise dönemi içerisinde hangi fikir akımı etkili ise onun düşüncelerinin kanun maddeleri arasında yer aldığı görülmektedir. Ayrıca günümüz dünyasında da hala bu dönemin fikir akımlarının etkisinin devam ettiği inkâr edilemez bir gerçektir.

Bu çalışmada Osmanlıyı toplumsal, ekonomik, ailevi ve dini konular başta olmak üzere ilmi perspektiften bakıp incelemek amacıyla; Meşrutiyet Döneminde yaşanan yoğun tartışmaların, din-hukuk ilişkisi içerisinde incelemesi yapılmıştır. İslam aile hukuku (nikâh ve talak) eksenli yapılan tartışmalara yer verilmiş, ayrıca yapılan tartışmaların kararname ve kanunlara yansıyor yansımadağı da incelenerek hukuksal zemin

---

¹ M. Şükrü Hanioglu, Meşrutiyet, DiA, 2004, Ankara, 29. cilt, 388-393.

üzerinde tartışılmıştır. Çalışmamız kapsamında tümdengelim tekniğiyle araştırma yapılmış olup bilimsel araştırma yöntem ve teknikleri kullanılmıştır. Dönemi içerisinde tartışılan konular daha çok modernleşme etrafında şekillendiği için sosyoloji bilim dalının verilerinden faydalanma yoluna gidilmiş ve bu vesileyle de disiplinler arası zeminde de istifade edilebilir düzeyde çalışma ve araştırma yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Meşrutiyet Dönemi, Aile Hukuku, Modernleşme, Evlenme, Boşanma, Fikir Akımları.

**DISCUSSIONS ON ISLAMIC FAMILY LAW AXIS DURING THE
LEGISLATION PERIOD**

Kübra ALTUNTAŞ

**NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTY, INSTITUTE OF SOCIAL
SCIENCES**

BASIC İSLAMIC SCIENCES, MASTER'S, SEPTEMBER 2020,

SUPERVISOR: ASSISTANT PROFESSOR İbrahim YILMAZ

ABSTRACT

The word constitutionalism, which was defined as "the regime of the sultanate-caliphate with a constitution and parliament" in the Ottoman Empire, was generally expressed as the period between 1876 and 1922. In addition, the period from 1876 to 1878, the 1st Constitutional Monarchy, the period from 1908 to 1922, II. It is classified as a Constitutional Monarchy. During the First Constitutional Monarchy, when the ideas of innovation and modernization, the foundations of which were laid during the Tanzimat period, were gradually sprouting, heated debates were not intense. It was seen that it was hiding in the constitutional period.

It has been observed that the discussions during the Constitutional Monarchy were mostly focused on women, with the effect of modernization and feminism, and that women were in search of rights and justice. The fact that the discussions were made on the newspapers and magazines of the period shows that the aristocratic segment was most affected by modernity. When we look at laws and decrees, it is seen that whichever current of thought was influential during the period, his thoughts were among the laws. In addition, it is an undeniable fact that the influence of the intellectual currents of this period still continues in today's world.

In this study, in order to examine the Ottomans from a scientific perspective, especially social, economic, family and religious issues; The intense debates experienced during the Constitutional Monarchy were examined within the relationship between religion and law. More specifically, discussions on marriage and talaq were included in the Islamic family law, and also, whether the discussions were reflected in the decree and laws were discussed on the legal ground. Within the scope

of our study, research was conducted with deductive technique and scientific research methods and techniques were used. Since the topics discussed in the period were mostly shaped around modernization, the data of the sociology discipline were used and thus, a level of exploitation and research was carried out on the interdisciplinary ground.

Keywords: Constitutional Monarchy Period, Family Law, Modernization, Marriage, Divorce, Intellectual Movements.

TEŐEKKÖR

Bu alıőmanın gerekleőtirilmesinde değerli bilgilerini esirgemeyip benimle paylaőan, alıőmanın hazırlanma sÖrecini sabırla takip edip her aşamasında destek olan saygıdeğer danışman hocam Do. Dr. İbrahim YILMAZ'a, kendisine ne zaman danıősam beni sabırla ve bÖyÖk bir ilgiyle dinleyip gÖrÖő ve fikirlerini benimle paylaőan Do. Dr. M.Rahmi TELKENAROğLU'na ve maddi manevi her tÖrlÖ desteklerini benden esirgemeyen saygıdeğer aileme teőekkÖrÖ bor bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ.....	1
1. Çalışmanın Konusu	1
2. Çalışmanın Amacı	2
3. Çalışmanın Önemi	2
4. Çalışmanın Yöntemi.....	3
5. Literatür Değerlendirmesi.....	3
BİRİNCİ BÖLÜM	8
KLASİK FIKIHTA EVLENME VE BOŞANMAYA GENEL BAKIŞ.....	8
1. NİKÂH (EVLENME) KONULARININ KLASİK İSLAM HUKUKUNDAKİ YERİ	8
1.1. NİKÂH AKDİ: TANIMI VE TEMEL ŞARTLARI	8
1.1.1. İslam'da Aile Kurumuna-Evliliğe Verilen Önem	8
1.1.2. Nikâh Akdinin Tanımı ve Şartları	9
1.2. EVLENME VELAYETİ	12
1.2.1. Evlenme Velayetine Genel Bakış.....	12
1.2.2. Küçüklerin Evlenme Velayeti ve/ya Evlendirilmesi.....	14
1.2.3. Kadının Evlenme Velayeti	16
1.3. TEADDÜD-İ ZEVCAT: ÇOK EVLİLİK	17
2. TALAK (BOŞANMA) KONULARININ KLASİK İSLAM HUKUKUNDAKİ YERİ.....	18
2.1. TALAK: ERKEĞİN BOŞAMA HAK VE YETKİSİ	18
2.2. MUHÂLEA: EŞLERİN ANLAŞARAK BOŞANMASI	19
2.3. TEFRİK: YARGI YOLUYLA BOŞANMA	20
İKİNCİ BÖLÜM.....	22
MEŞRUTİYET DÖNEMİ FİKİR AKIMLARI VE NİKÂH –TALAK ETRAFINDA YAPILAN TARTIŞMALAR.....	22
1. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE İSLAM AİLE HUKUKU EKSENİNDE TARTIŞILAN KONULARA GENEL BAKIŞ	22
1.1. MEŞRUTİYET DÖNEMİNİN TOPLUMSAL YAPISI VE KADININ KONUMU	22
1.2. MEŞRUTİYET DÖNEMİ FİKİR AKIMLARININ AİLE EKSENİNDEKİ TARTIŞMALARINA GENEL BAKIŞ.....	30

2. NİKÂH (EVLENME) EKSENLİ YAPILAN TARTIŞMALAR	33
2.1. NİKÂH / EVLENME İLE İLGİLİ TARTIŞMALARA GENEL BAKIŞ	33
2.1.1. Nikâhın Önemi	33
2.1.2. Görücü Usulü Evlilik	38
2.1.3. Aile Hayatı	43
2.1.4. Ailede Kadının Sorumlulukları	45
2.2. KÜÇÜKLERİN EVLENDİRİLMESİ İLE İLGİLİ YAPILAN TARTIŞMALAR	49
2.3. ÇOK EŞLİLİK (TEADDÜD-İ ZEVCAT) İLE İLGİLİ YAPILAN TARTIŞMALAR	53
2.3.1. Taaddüd-i Zevcât'ı Reddedenlerin Görüşleri ve Gerekçeleri	55
2.3.2. Taaddüd-i Zevcât'ı Savunanların Görüşleri ve Gerekçeleri	57
3. TALAK (BOŞANMA) EKSENLİ YAPILAN TARTIŞMALAR	59
3.1. TALAK (BOŞANMA) İLE İLGİLİ YAPILAN TARTIŞMALARA GENEL BAKIŞ	59
3.2. BOŞA(N)MA YETKİSİ VE KULLANIMI	60
3.2.1. Kadına Boşa(n)ma Yetkisinin Verilmesi	60
3.2.2. Boşa(n)ma Yetkisinin Mahkemeye Verilmesi	61
3.2.3. Boşa(n)ma Yetkisinin Erkeğe Verilmesi	62
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	69
AİLE HUKUKU EKSENLİ TARTIŞMALARININ KARARNAMELERE (KANUNLARA) YANSIMALARI	69
1. 1917 TARİHLİ HUKUK-I AİLE KARARNAMESİNE YANSIMASI	70
1.1. KARARNAME HAKKINDA GENEL BİLGİ	70
1.2. EVLENME EKSENLİ TARTIŞMALARIN KARARNAMEYE YANSIMASI	73
1.2.1. Küçüklerin Evlendirilmesi	73
1.2.2. Çok Eşlilik	76
1.3. BOŞANMA EKSENLİ TARTIŞMALARIN KARARNAMEYE YANSIMASI	76
2. 1923 TARİHLİ KARARNAME TASLAKLARINA YANSIMASI	81
2.1. KARARNAME HAKKINDA GENEL BİLGİ	81
2.2. EVLENME EKSENLİ TARTIŞMALARIN KARARNAMEYE YANSIMASI	83
2.2.1. Küçüklerin Evlendirilmesi	83
2.2.2. Çok Eşlilik	85
2.3. BOŞANMA EKSENLİ TARTIŞMALARIN KARARNAMEYE YANSIMASI	85
3. 1924 TARİHLİ KARARNAME TASLAKLARINA YANSIMASI	86
3.1. KARARNAME HAKKINDA GENEL BİLGİ	86
3.2. EVLENME EKSENLİ TARTIŞMALARIN KARARNAMEYE YANSIMASI	88
3.2.1. Küçüklerin Evlendirilmesi	88

3.3.2. Çok Eşlilik	89
3.4. BOŞANMA EKSENLİ TARTIŞMALARIN KARARNAMEYE YANSIMASI	90
SONUÇ.....	94
KAYNAKÇA	97
ÖZ GEÇMİŞ.....	108

KISALTMALAR

- AÜİF : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b. : İbn
bk. : Bakınız
DİA. : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
drl. : Derleyen
HAK. : Hukuk-ı Aile Kararnamesi
Hz. : Hazreti
İHAD : İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi
md. : Madde
MÜİF : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
MÜİFV. : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
ö. : Ölüm Yılı
sav. : Sallallahu Aleyhi Ve Sellem
TDV. : Türkiye Diyanet Vakfı
trc : Tercüme Eden
vb. : Ve Benzeri
Vd. : Ve Devamı.
yy. : Yüzyıl
ty. : Tarih Yok.

GİRİŞ

Osmanlı imparatorluğu gibi köklü geçmişi, etkili kültür ve geleneği olan dünyayı etkilemiş bir devleti sadece bir açıdan değerlendirmek haksızlık ve kolaya kaçmak olur. Osmanlı inceleme konusu yapılırken dönem dönem ele alınır. Dönemi içerisindeki yaşanan olaylarla değerlendirilir. Osmanlının en popüler dönemi en çok yenilik, değişme ve gelişmelere sahne olan II. Meşrutiyet dönemidir. Bu dönemde özellikle batı örnek alınmış, Osmanlının gerilemesindeki en büyük engel olarak batının takip edilmemesi gösterilmiştir. Tabiki hâkim düşünce bu olsada bu düşünceye karşı olanlar olduğu gibi gerileme sebebi olarak özümüzü kaybettiğimizi savunanlar da olmuştur. Tüm bu düşünceler bir takım fikir akımlarının oluşmasına ve taraftar toplamasına imkân tanımıştır. Eğer bir dönemi anlamak ve zihin haritasını çıkarmak istiyorsak öncelikle o dönemin sosyal, siyasal ve kültürel yapısına hâkim olmamız gerekir. Daha sonra bu yapıları etkileyen dinamizmin ne olduğunu anlamak, dönemi, şartları ve imkânları içerisinde analiz etmek sağlam ve güvenilir bilgiye ulaşma açısından daha sağlıklı olacaktır.

1. Çalışmanın Konusu

Meşrutiyet dönemi ekonomik, siyasal, toplumsal ve ailevi olarak birçok yenilik ve gelişmenin olduğu bir dönemdir. Bu yenilik ve gelişmeler batı kaynaklı olarak imparatorluğa gelmiştir. Batıda meydana gelen rönesans, reform, modernleşme ve feminizm gibi olayların neticesinde aydınlanma yaşanmış ve batıda köle konumunda olan, insan yerine bile konulmayan kadının gözünü açmasını sağlamıştır. Dalga dalga dünyaya hâkim olan bu düşünce halkası Osmanlı devletinde de kendini göstermiş, kadınların Osmanlıda da hak arayışı içerisinde girmesi gerektiği her alanda erkeklerle eşit olmaları ve ayrıca çalışma hayatının içerisinde yer almaları gerektiği fikirleri kimi batı taraftarlarınca savunulmuştur.

Ancak asırlarca aynı örf, adet, kültür, gelenek ve görenekle yönetilmiş bir toplumda doğal olarak “yeni” herkes tarafından kabul edilmeyecektir. Yeniliği olduğu gibi kabul edenler olacağı gibi elbette itiraz edenlerde bulunacaktır. Bunların neticesi olarak da tartışmalar yaşanacak ve herkes benimsediği görüşü savunacaktır. Çalışma konumuz Meşrutiyet dönemi içerisinde yapılan tartışmaları İslam aile hukuku içerisinde, nikâh

ve talak özelinde incelemek bu tartışmaları dönemi içerisinde oluşturulmuş kanun ve kararnamelere yansımalarını ortaya çıkarmak olacaktır.

2. Çalışmanın Amacı

Meşrutiyet döneminde daha çok kadın merkezli ortaya çıkan yenilik fikirleri bir takım tartışmaları ortaya çıkarmıştır. Özellikle resmi dini İslam olan medeniyette yeni olarak kabul edilen herşeyin dini zemin üzerinde de kabul edilebilir olup olmadığı büyük tartışmalara sebebiyet vermiştir. Yapılan tartışmalar etrafında Batıcı, Türkçü, İslamcı olmak üzere gruplar ortaya çıkmıştır. Çalışmamızın amacı; İslam aile hukuku alanında hangi tartışmalar yaşanmış? Meşrutiyet döneminde hangi fikir akımları etkili olmuş? Dönemin fikir adamları ve âlimleri meselelere nasıl yaklaşmış? Dönemi içerisinde ki tartışma konuları çıkartılan kanunları etkilemiş mi? gibi sorular etrafında dönemin kritiğini yaparak meseleleri anlamaya ve anlamdırmaya çalışmaktır.

3. Çalışmanın Önemi

Meşrutiyet dönemi ile ilgili yapılan çalışmalara baktığımız zaman daha çok meşrutiyet döneminde fikir akımları ya da meşrutiyet döneminde yapılan tartışmalar genel başlıklarını taşımaktadır. Daha özeldense feminizm, kadın hakları, kadının çalışması, evlenme ya da boşanma başlıkları adı altında incelenmektedir. Ayrıca yapılan çalışmalar siyasal ve toplumsal bakış açılarıyla incelenmektedir. Aile hukuku literatürüne bakıldığında bu konu başlıklarına pek rastlanmamaktadır. Konuyla ilgili yapılan akademik çalışmalar da yeterli düzeyde değildir. Tespitimize göre; aile hukuku daha özeldense nikâh ve talak merkezli müstakil bir çalışma bulunmamaktadır.

Çalışmamız kapsamında meşrutiyet döneminde nikâh ve talak ekseninde yapılan tartışmaların klasik İslam hukukundaki yerini görmek amacıyla öncelikle bu tartışmaları klasik literatür açısından incelendi. Ardından tartışmaları dönemin şartları içerisinde değerlendirmeye tabii tutup, toplumsal, ekonomik ve özellikle de kadın ve aile merkezli olarak ele alındı. Dönemin fikir akımlarına yer vererek nikâh ve talak alanında hangi konuları tartıştıklarını tespit edip müstakil başlıklar altında bunlara yer verdik. Ardından bu tartışmaların dönem içerisinde çıkartılan kararname ve kanunlara yansımalarını ele alarak hukuksal zeminde tartışmaların etkisini ortaya koyduk.

4. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmamız kapsamında tündengelim yöntemi kullanılarak ilk dönem kaynaklardan itibaren nikâh ve talak konuları, yapılan tartışmalar ve konuyla ilgili yaklaşımlar etraflıca ele alınmış ve böylelikle nikâh ve talak ile ilgili ilk dönem öğretisi araştırılmıştır. Bu amaçla ilk kaynaklarda nasıl ele alınıp hangi tartışmalar yapıldığı, sonraki zamanlarda nasıl tartışmalar yapıldığı, meşrutiyet döneminde nasıl tartışmalar yapıldığını, kanun ve kararnamelere yansımalarının nasıl olduğu değerlendirilmiştir. Bu amaçla öncelikle kaynak taraması yapılmış kaynaklarda konuların ele alınış biçimi belirtildikten sonra farklı görüşler karşılaştırılarak somut bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca betimleme yöntemiyle de konuya bütünsel zenginlik katılmıştır.

Çalışmamızın birinci bölümünde dönemin tartışma konularının klasik İslam hukukundaki yeri tespit edilerek bu konulara nasıl yaklaşıldığı üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde dönemin tartışmalarına alt yapı oluşturması için modernizmin anlamı, mahiyeti, kadın ve aile üzerindeki etkisi, feminizm kavramları ve bu kavramların Osmanlı'ya etkileri üzerinde durulmuş ve kuramsal zemin oluşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca asıl konumuz olan meşrutiyet döneminde nikâh ve talak eksenli tartışmalara ayrıntılı bir şekilde yer verilmiş nikâh ve talak ekseninde yapılan tartışmalar şeklinde iki ana başlık altında dönemin fikir, düşünce ve dergilerinde hangi konuların tartışma konusu edildiği ve nasıl tartışıldığı delilleriyle ifade edilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde nikâh ve talak eksenli tartışmaların; 1917 hukuk-i aile kararnamesine, 1923 ve 1924 kanun taslaklarına yansımaları şeklinde ayrı ayrı başlıklar açılarak konular ayrıntılı bir şekilde ele alınarak incelenmiştir.

5. Literatür Değerlendirmesi

II. Meşrutiyet dönemi aile hukuku ekseninde yapılan tartışmalar, dönemin önde gelen fikir akımlarından olan Batıcılar, Türkçüler ve İslamcıların kendi yayın organlarında ele alınmıştır. Batıcılar görüşlerini yoğun olarak İçtihat dergisinde, Türkçüler görüşlerini Türk Yurdu, Genç Kalemler, İslam Mecmuası, Türk Derneği, Yeni Mecmua, Milli Mecmua gibi gazete ve dergilerde, İslamcılar ise görüşlerini Sırat-ı Müstakim, Sebilü'r-Reşat, Mekatib ve Medaris, Beyanü'l Hak, Livay-ı İslam, İslam Mecmuası gibi gazete ve dergilerde ifade etmişlerdir.

Çalışmamızda Meşrutiyet dönemi bu yayın organlarına bakılmakla birlikte daha sonra bu dönem üzerine yapılan tez, makale ve kitap çalışmalarından da azami derecede istifade edilmiş ayrıca klasik islam aile hukuku kaynakları da başta olmak üzere modern dönem islam aile hukuku kitaplarından da yararlanılmıştır. Konumuzun muhteva ve genişliğinden ötürü disiplinler arası bir kapsayıcılığa sahip olduğu için sosyoloji ilminin veri ve kaynaklarından istifade edilerek sağlam bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır. Günümüz İslam hukukçularının konumuzla ilgili yapmış olduğu çalışmalar incelenmiş tezin şekillenme ve oluşumu aşamasında nasıl bir strateji ile gidilmesi gerektiğinin alt yapısı oluşturulmuştur. Süreli yayınlardan istifade edilerek dönemi içerisinde yapılmış olan fikhî tartışmaların nabzı tutulmaya çalışılmıştır. Çalışmamızın çok yönlü olması hasebiyle kaynak yönünden zengin olmasının yanı sıra bilgi kirliliği de bir o kadar fazladır. Özellikle yapılmış olan kimi çalışmaların olaya yanlı bir bakış açısıyla baktıkları ve gerçekleri göz ardı ettikleri gözlemlenmektedir. Ayrıca yapılan çalışmalar incelendiği zaman meşrutiyet dönemindeki tartışma konularının tek tek ele alındığı genel ve kuşatıcı bir çalışma yapılmadığı görülmektedir. Bu kaygıyla yola çıktığımız çalışmamızda dönemi içerisinde yapılmış tartışmalar genel olarak ele alınmış ve toplu bir şekilde verilmeye çalışılmıştır.

Meşrutiyet dönemi aile hukuku alanında ve daha özelde evlenme ve boşanma konularıyla ilgili birçok akademik çalışma (tez, makale vb.) yapılmıştır. Konumuzla doğrudan ilişkili olan bu çalışmaların bir kısmına yer vermek uygun olacaktır:

- 1) Halil Cin, İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme, (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları), 1974.

Yazar bu çalışmasında ayrıntılı olarak evlenme meselesini klasik hukuk bağlamında incelemeye tabii tutmuştur. Daha sonra Osmanlı'da evlenme konusunu ele alarak bu durumun kanunlara etkisi üzerinde durmuştur. Medeni kanun ve resmi nikâh meselesinde de görüş beyan ederek bu ilme katkı sağlayacak güzel bir çalışma ortaya çıkarmıştır.

- 2) Mehmet Akif Aydın, İslam Osmanlı Aile Hukuku, (MÜİFV Yayınları), 1985.

Yazar bu çalışmasına klasik literatürde evlenme konusunu ele alarak başlamıştır. Osmanlı devletinde İslam hukukunun nasıl uygulandığı ortaya konulmaya çalışılmış ve

Osmanlı ailesinin değişim ve dönüşümü dönemleriyle birlikte ortaya konulmaya çalışılarak Osmanlı dönemi çalışacak olan araştırmacılara kaynaklık yapacak bir eser ortaya konulmuştur.

- 3) Sabri Şakir Ansay, Eski Aile Hukukumuzda Bir Nazar, (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları), 1952.

Eser; 1917 Hukuk-i Aile Kararnamesi, 1923 tarihli kanun tasarısı ve 1924 tarihli kanun tasarı metinlerine yer vererek Şeriyye Encümenleri tarafından eklenen kanun maddelerini de göstererek aile hukuku alanında kanun maddelerini bünyesinde toplayan ilk eser olma özelliği taşımaktadır. Osmanlı aile hukuku çalışmaları yapanlar için vazgeçilmez bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır.

- 4) Hayrunnisa Akdaş, II. Meşrutiyet Dönemi Fikir Akımlarının Teaddüd-i Zevcat Konusundaki Tartışmaları, (Yüksek Lisans Tezi), 2016.

Çalışmada dönemin fikir akımlarına ve temsilcilerine ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. Çalışmanın en özgün yanlarından birisi teaddüd-i zevcat konusunu tartışan fikir akımları temsilcilerinin biyografilerine yer verilmiş olmasıdır. Ayrıca teaddüd-i zevcat konusuyla alakalı makalelerin yayın organlarına da yer verilmiş ve her fikir akımının yayın organı belirtilerek ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Teaddüd-i zevcat konusunun hangi hususlar etrafında tartışıldığı irdelenerek Hukuk-i Aile Kararnamesindeki etkisine değinilmiştir. Çalışma meşrutiyet dönemi içerisinde çok eşlilik hakkında fikir ve bilgi sahibi olmak isteyenler için önemli bir kaynak olma özelliği taşımaktadır.

- 5) Ayşegül Eskiuyurt, II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Modernleşmesinin Kadınla İlgili Ayetlerin Yorumlarına Yansıması, (Yüksek Lisans Tezi), 2007.

Çalışma tefsir alanında yapılmış bir çalışma olmasına rağmen İslamdünyasının modernleşme üzerindeki etkisi üzerinde durmuştur. Dönemin önemli dergilerinden olan Sırat-ı Müstakim dergisini ve yazarlarını irdlemiştir. Onların kadına, tesettüre, evliliğe, kadının çalışmasına ve aile olgusuna nasıl baktığını ortaya koymuştur. Özellikle sırat-ı müstakim dergisi ve yazarları hakkında araştırma yapmak isteyenler için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

- 6) Gülsüm Deniz, İslam Hukukunda Yenileşme ve Tanzimat Sonrası Osmanlı İmparatorluğunda Aile Hukuku İle İlgili Yenilikçi Düşünceler, (Yüksek Lisans Tezi), 1992.

Çalışmada yenileşme geçmişten günümüze tarihi bir seyir içerisinde ele alınmış, meselenin tarihi alt yapısıyla birlikte dini literatürde nasıl değerlendirildiğine dikkat çekilmiştir. Daha sonra Osmanlı'da yenileşme ve yenileşmeyi hazırlayan etmenler ayrı başlıklar halinde değerlendirilmiştir. Yapılan hukuksal tartışmalar Batıcılar, Türkçüler ve İslamcılar çerçevesinden ayrı ayrı ele alınmıştır. Çalışmamız kapsamında tez çalışmasından özellikle Mansuri Zade Said'in görüşleri noktasında ve fikir akımlarının tartışma konusu yaptığı meseleler hakkında istifade edilmiştir.

- 7) Sümeyye İncegöl, Tanzimattan Günümüze Çok Evlilik Tartışmaları, (Yüksek Lisans Tezi), 2008.

Tez çalışmasının ana konusuna geçilmeden alt yapı oluşturulması için Batıcı, Türkçü ve İslamcı düşünürlerin dünya ve kadın görüşleri üzerinde durulmuştur. Daha sonra tanzimat dönemi düşünürlerinin çok evliliğe bakış açıları değerlendirilmiş ve ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Çalışmanın son bölümünde Hukuk-ı Aile Kararnamesi'ne değinilerek tartışılan konuların hukuki boyuttaki durumu ortaya konulmuştur. Bu değerli çalışma tezimizin alt yapısını oluşturduğu ve bu alanda çalışacak kişilere çok kıymetli veriler sunduğu için önem arz etmektedir.

8) Şefika Kurnaz, Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923), Ankara, 1991. Bu çalışma Tanzimat dönemi, Meşrutiyet dönemi ve Milli mücadele dönemi olmak üzere üç dönemi konu edinmektedir. Bu üç dönemde kadının eğitimi, kadınlarla ilgili yapılan hukuki düzenlemeler, fikri ve edebi sahada kadınlarla ilgili düşüncelere ayrı ayrı yer vermiştir. Meşrutiyet döneminde basın ve yayın faaliyetleri, kadın gazete ve dergileri, cemiyet faaliyetleri ve bu çerçevedeki düşünsel faaliyetleri değerlendirme konusu yapan eser Batıcılar, Türkçüler ve İslamcılar açısından da olayları değerlendirerek vermektedir. Özellikle II. Meşrutiyet dönemi tartışma dergileri olan İctihad, Kadınlık, Kadınlar Dünyası, Hanımlar âlemi, Sırat-i Müstakim (Sebilüreşad) vb. dergiler hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Bu sahada çalışan araştırmacılara dönemler ve yapılan fikri faaliyetler açısından çok değerli bir kaynak niteliği oluşturmaktadır.

9) Gülsel Sürücü, Osmanlı Kadın Dergilerinde Kadının Dünyası (1908-1914), (Yüksek Lisans Tezi), 2008.

Tanzimat dönemi öncesinden kadını ve kadının konumunu konu edinmeye başlayan çalışma Meşrutiyet döneminde kadın üzerinde daha ayrıntılı durmuştur. Genel olarak meşrutiyet döneminde kadın dergilerini konu edinerek bu yayın organları etrafında aile kurumu, kadının konumu, sosyal hayatı, eğitimi ve ekonomik durumu üzerinde durmuştur. Demet, Mehasin, Kadınlar Dünyası, Hanımlar Âlemi dergileri etrafında dönemin meselelerine nasıl bakıldığını ortaya koymaya çalışmıştır.

10) Nurcan Türeyen, II. Meşrutiyet Dönemi Basınında Kadın Dergileri, (Yüksek Lisans Tezi), 2018.

Eski Türklerden Meşrutiyet dönemine kadar kadının durumunu ele almakla başlayan çalışmada Feminizm ve Düşünce akımları üzerinde durulmuştur. II. Meşrutiyet dönemindeki dergileri ayrıntılı bir şekilde ele alan çalışmada Kadınlar Dünyası, Türk Kadını, Demet, Mehasin, Bilgi Mecmuası vb. dergilere ve bu dergileri yazarlarına yer verilmiştir. Daha sonra kadının eğitimi, sosyal hayatı, hukuki durumu, askeri hayatı ve siyasi hayatadaki konumu üzerinde ayrıntılı olarak durmuştur. Çalışmanın özgün yönlerinden birisi de bu sahada çalışanlara büyük kolaylık sağlayan kısmı "Ekler" bölümünde dergilerde yer alan makalelerin Osmanlıca orjinal hallerinin verilmesi olmasındır.

Yukarıdaki çalışmaların her biri önemli olmakla birlikte II. Meşrutiyet dönemi ile ilgili Aile Hukuku (Evlence-Boşanma) konularını bütüncül olarak ele almamaktadır. Bizim çalışmamızda ise II. Meşrutiyet dönemi Aile Hukuku ekseninde yapılan tartışmalara genel ve bütüncül bir bakış yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KLASİK FIKIHTA EVLENME VE BOŞANMAYA GENEL BAKIŞ

1. NİKÂH (EVLENME) KONULARININ KLASİK İSLAM HUKUKUNDAKİ YERİ

1.1. NİKÂH AKDİ: TANIMI VE TEMEL ŞARTLARI

1.1.1. İslam'da Aile Kurumuna-Evliliğe Verilen Önem

İslam dini insanı merkeze alan ve onun hem dünyada hem de ahirette huzura kavuşması için kaideler belirleyen bir dindir. Huzurlu birey olmanın ilk adımları ailede başlar. Bu nedenle İslam dini aileye büyük önem vermiş huzurlu sağlam bireylerin yetişmesi için her türlü önlemi almıştır. *“Size onlar sayesinde veya onlarla huzur ve sükûnete ermeniz için kendi cinsinizden eşler yaratması ve aranızda sevgi ve merhamet halk etmesi O'nun kudretinin alametlerindedir. Bunda düşünen bir topluluk için işaretler vardır.”*² ayetiyle de Kur'an da bu düşünce temellendirilmiştir. *“Size helal olan kadınlardan ikişer, üçer ve dörder tane nikâhlayın. Bu kadınlar arasında adalet yapamayacağınızdan korkarsanız, o zaman tek kadınla evlenin veya ellerinizin altında bulunan cariyelerle yetinin. Bu, haksızlığa yol açmamanız için daha uygundur.”*³ ayetiyle aile kurumunun oluşması nikâh akdinin yapılmasına bağlı kılınarak insanlığın bir nizam içerisinde varlığını idame ettirmesi istenmiştir.

Bu silsilenin sağlıklı bir şekilde devam ettirilmesi nikâhın meşruluğuna ve sürekliliğine bağlıdır. Gayrimeşru birliktelikler de de insanlık âleminin varlığı pek ala mümkündür. Ancak bu tarz birliktelikler insanlar arasında zulmün ortaya çıkmasına, kan

---

² Rum, 30/21.

³ Nisa, 4/3.

dökülmesine, manevi yokluğa ve nesillerin heba olmasına sebebiyet vermekte, gerek bireysel gerekse toplumsal sorunları da beraberinde getirmektedir.⁴ Mesela; gayrimeşru bir ilişki neticesinde dünyaya gelmiş bir çocuk baba otoritesinden, sevgisinden ve terbiyesinden mahrum bırakılmış olur. Böylece çocuklar heba edilmiş ve gelecek nesiller ziyan olmuş olur. Böyle bir ilişkide en çok yıpranacak olan hiç şüphesiz kadın olacaktır. Kadın bir erkeğe ait olmayarak tabii fitratını yitirir. Kendinden utanç duymaya başlar. Kendini küçük düşürür. Yaşamayı ve mutluluğu kendine haram kılar. Böyle bir kadından mutlu bir aile yuvası kurması beklemek hayal olur. Kadın erkeğin düşlerine köle olamaz. Kadının kendine has hak, görev ve sorumlulukları vardır. Bu hak, görev ve sorumlulukları da özgürce yerine getireceği yer meşru bir birliktelik üzerine kurulmuş aile yuvasıdır.

Bu sebeplerden ötürü dinimizde nikâha çok önem verilmiş olup meşruluğu; Kitap, sünnet ve icma ile belirlenmiştir. *“Sizden bekârları ve köleleriniz ile cariyelerinizden salih olanları evlendirin. Eğer onlar fakir iseler Allah onları fazlı kereminden zenginletir. Allah her şeye gücü yeten ve her şeyi bilendir.”*⁵ ayeti Kur’an’dan, *“Ey gençler topluluğu! Sizden kimin evlilik yükümlülüklerine gücü yeterse evlensin. Çünkü evlilik gözü ve ırzı harama karşı daha fazla koruyucudur. Kimin evlenmeye gücü yetmezse oruca devam etsin. Çünkü oruç onun için bir kalkandır.”*⁶ hadisi de sünnetten nikâhın meşruluğuna ve önemine işaret eder.

1.1.2. Nikâh Akdinin Tanımı ve Şartları

1.1.2.1. Nikâhın Tanımı

Sözlükte nikâh “birleştirme, bir araya getirme, evlenme, evlilik, cinsel ilişki” gibi anlamlarda kullanılmıştır. Bir fıkıh terimi olarak “şer’an aranan şartlar çerçevesinde aralarında evlenme engeli bulunmayan bir erkekle bir kadının hayatlarını geçici

---

⁴ Serahsî, **el-Mebsût**, Mustafa Cevat Akşit (drl.), Heyet; İbrahim Kutlay, Özcan Hıdır, Osman Güman (trc) 3. Basım, Cilt 4, İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2015, 358. Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukuk-ı İslamiyye ve İstilahat-ı Fikhiyye Kamusu**, Cilt 2, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985, 44. Vehbe ez-Zuhaylî, **el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühû**, Cilt 8, Dimeşk: 1989, 29.

⁵ Nur, 24/32.

⁶ Buhari, **Savm**, 10. **Nikâh**, 3. Müslim, **Nikâh** 1-3. Ebu Davud, **Nikâh**, 1. Tirmizi, **Nikâh**, 1. Nesai, **Sıyam**, 43.

olmaksızın birleştirmelerini sağlayan akdi ve bu yolla eşler arasında meydana gelen evlilik ilişkisi” olarak tanımlanmıştır.⁷

İslâm hukukçuları nikâhı “milk-i müt’a, diğer bir ifadeyle eşlerin birbirlerinden istifade etmesi üzerine yapılan bir sözleşmedir” diye tarif ederek nikâhın bir akit olduğuna dikkatleri çekmişlerdir.⁸ “*Babalarınızın nikâhladıkları (vatı’ ettikleri) kadınlarla nikâhlanmayın (vatı’ etmeyin). Ancak geçmişte olan, bundan müstesnadır.*”⁹ ayetini merkeze alan Hanefi hukukçular buradaki nikâh kelimesinin fiili birleşme (vatı’) anlamında hakikat anlamında, akit olarak da mecaz anlamında kullanıldığını ifade etmişlerdir. Bu konuda Hanefi hukukçuların tam tersi yönde görüş beyan eden Şafii hukukçular Kitap ve sünnette nikâh lafzının çoğunlukla akit anlamında kullanıldığına dikkat çekmişler ve nikâh kelimesinin akit anlamında hakikat, fiili birleşme anlamında mecaz ifade ettiğini söylemişlerdir.¹⁰

HAK¹¹evlilik hakkında herhangi bir tanımlamada bulunmamıştır. Medeni hukukta ise nikâh evlenme olarak ifade edilmiş olup ayrı cinsten iki kişinin tam ve sürekli bir hayat ortaklığı kurmak için birleşerek sosyal, ahlaki ve hukuki bir kurum oluşturmaları şeklinde tarif edilmiştir.¹² Günümüz İslam hukukçuları da nikâhı "neslin sürdürülmesi ve korunması", "hayat ortaklığı", "hayat arkadaşlığı", "eşlerin karşılıklı hak ve yükümlülükleri" olarak tarif etmişlerdir.¹³

---

⁷ Fahrettin Atar, Nikâh, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, Cilt 33, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları (DİB) 2007, 112. Abdurrahman Cezîrî, **Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhi**, Mehmet Keskin (çev.), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1993. İbn Kudâme, **el-Muğnî**, Cilt 7, Riyad, 1997, 5. Ahmet Yaman, **İslam Aile Hukuku**, İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2012, 31. Joseph Schacht, Nikâh maddesi, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 9, İstanbul: MEB Yayınları, 1971, 257. M. Akif Aydın, **İslam Osmanlı Aile Hukuku**, İstanbul: MÜİF Yayınları, 1985, 12. Ekrem Buğra Ekinci, **Hukuk-I Aile Kararnamesi**, Ankara: Baak Yayınları, 1991, 796. Hayreddin Karaman, **Mukayeseli İslam Hukuku**, Cilt 1, İstanbul: Nesil Yayınları, 1996, 291. Osman Keskiöğlü, **Fıkıh Tarihi Ve İslam Hukuku**, Ankara: DİB Yayınları, 1980, 206.

⁸ Ali b. Ebi Bekr Mergînânî, **el-Hidâye fi-Şerhi Bidâyeti’l-Mübtedî**, Ahmet Mevlâni (trc), Cilt 3, 1983, 183; Muhammed Ebû Zehra, **el-Ahvâlü’ş-Şahsiyye**, Beyrut 1957, 17. Karaman, İslam Hukuku, Cilt 1, 302.

⁹ Nisa, 4/22.

¹⁰ Serahsi, 357. Maverdî, **el-Hâvi’l-Kebîr**, Cilt 9, Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1994, 7. Zuhayli, Fıkıh Ansiklopedisi, Cilt 8, 27.

¹¹ Hukuk-i Aile Kararnamesi. Orhan Çeker, **Osmanlı Hukuk-i Aile Kararnamesi**, Konya: Mehîr Yayınları, 2016.

¹² H. Veldet Velidedeoğlu, **Türk Medeni Hukuku: Aile Hukuku**, Cilt 2, 5. Basım, İstanbul: Nurgök Matbaası, 1965, 45. Bilge Öztan, **Aile Hukuku**, 5. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2004, 94.

¹³ Atar, Nikâh, 114.

1.1.2.2. Nikâh Akdinin Rükün ve Şartları

Bir nikâh akdinin oluşabilmesi için bir takım rükünlara yani unsurlara ihtiyacı vardır. İcap ve kabul Hanefi mezhebine göre nikâh akdinin rükünlerindedir.¹⁴ Taraflar arasında yapılan ve irade beyanına dayanan icap ve kabul, akdin kurulması için gereklidir. Akdin oluşması için gerekli olan unsur hususunda Hanefi mezhebi ve diğer mezhepler arasında fikir ayrılığı vardır. Hanefi mezhebi bir akdin unsurunu irade beyanı anlamında icap ve kabul olarak belirtmiştir. Akdin kurulabilmesi için icap ve kabulün yanında ehliyet sahibi olan taraflar ve akit için uygun olan bir konunun bulunması şart olarak görmüşlerdir. Akdin unsur ya da kuruluş şartlarından birisi olmazsa akit batıl olur. Batıl olan akitte hukuki bir sonuç doğurmaz.¹⁵

Hanefi mezhebi dışındaki diğer mezhepler icap ve kabulün yanında taraflar, akdin konusu ve bunlara ait olan şartları da akdin unsurları içerisine dâhil etmişlerdir. Bu şartlardan birisi eksik olursa ya da bulunmazsa akit batıl olur. Bu mezhepler butlandan hareket etmişlerdir. Hanefi mezhebi ise akit kavramından meseleye yaklaşmıştır. Bu sebeple icap ve kabulü akdin rükünü, taraflar ve akdin konusu kuruluş şartı, diğerler şartlar ise sıhhat şartı olarak kabul edilmiştir.¹⁶

Taraflar, meclis birliği nikâh akdinin in'ikad şartlarındandır. Bu şartların sağlanmaması ya da olmaması durumunda nikâh akdi batıl olur, akit gerçekleşmemiş olur.¹⁷

Şahitler, evlenme engelinin bulunmaması, nikâh akdinin sıhhat şartlarındandır. Bu şartların hiçbirinin bulunmaması durumunda Hanefi mezhebine göre nikâh fasit olur.¹⁸

Nikâh akdinin yürürlük nefaz şartları ise şu şekildedir:

Nikâh akdini gerçekleştiren bireylerin ya da vekillerin akıllı, buluş çağına ermiş ve hür olmaları gerekir. Yani evlenecek tarafların ya da vekillerin tam ehliyete sahip olmaları gerekir.¹⁹ Nikâh akdini veli gerçekleştirecekse bu velinin yakın akrabadan birisi olması gerekir. Baba, dede, kardeş, amca gibi. Yakın akrabalar varken uzak olan kişiler nikâh akdini gerçekleştiremez.²⁰ Nikâhı fuzulünün yapılmaması gerekir. Onun yaptığı akit

¹⁴ el-Kudûrî, el-Muhtasar, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, s.145; Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkindî, Tuhfetü'l-Fukahâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994, c.II, s.118; Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, Bedâ'i'u'ssanâ'i', Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986, c.II, s.229; Burhâneddin el-Merğînânî el-Hidâye Şerhü Bidâyetü'l-mübtedî, İdaretü'l-Kur'ani ve'l-Ulumi'l-İslâmiyye, c.III, s.3; Mevsilî, a.g.e, c. III, s.82, Fetâvâ-i Hindiyîye, c.1, s.295.

¹⁵ Ebu Zehra, 52–62. Zuhaylî, 47. Atar, Nikâh, 112-117. Yaman, Aile Hukuku, 33. Aydın, Osmanlı Aile Hukuku, 18–30. Döndüren, Aile ilmihali, 155-161. Karaman, İslam Hukuku, Cilt 1, 263-264. Ebu Zehra, 52–62. Zuhaylî, 47. Aydın, Osmanlı Aile Hukuku, 18–30. Döndüren, **Delilleriyle Aile İlmihali**, İstanbul: Erkam Yayınları: 1995, 155–161.

¹⁶ Hayrettin Karaman, **DİA**, Akid, İstanbul: DİB Yayınları, 1989, Cilt 2, .253.

¹⁷ Atar, Nikâh, 114.

¹⁸ Hayrettin Karaman, **Ana Hatlarıyla İslam Hukuku**, Cilt 2, 2016, İstanbul: Ensar Neşriyat, 79, 89. Ahmet Yaman, İslam Aile Hukuku, 40–44. Komisyon, **İlmihal II İslam ve Toplum**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, 205. Serahsî, Mabsût, Cilt 5, 31, Döndüren, Aile ilmihali, 163.

¹⁹ Kâsânî, Cilt II, 233. Vehbe Zuhayli, el-Fikhu'l-İslâmi ve Edilletühü, Cilt 8, 85.

²⁰ Kâsânî, Cilt II, 238. Vehbe Zuhayli, el-Fikhu'l-İslâmi ve Edilletühü, Cilt 8, 86.

vekilin ya da tarafların onayıyla geçerlilik kazanır. Onaylamazlarsa nikâh geçerli olmaz. Kefaet ya da diğer ismiyle denklik. Denklik kadınlar için lazımdır. Bu sebeple erkeğin kadına denk olması gerekir. Eğer denklik yoksa kadının velisi nikâh akdini fesh edebilir. Bu hâkim kararı ile gerçekleşir. Kocada bulunan bir ayıptan dolayı kadın nikâh akdini feshedebilir.²¹

Nikâh akdinin devam etmesini ve bağlayıcılığını sağlayarak fesih davasına olanak vermeyen şartlara lüzum yani bağlayıcılık şartları denir. Evliliğe gerçekleştiren taraflar ya da temsilcilerin (veli ve vekil gibi) akdi tek taraflı olarak bozamamaları ve akdin her iki tarafı da evliliği hükümleriyle sorumlu kılmasıdır. Ancak bazı durumlar vardır ki taraflara ya da onların temsilcilerine nikâhı feshetme hakkı vermiştir. Bunlar; buluş muhayyerliği (hıyaru'l buluş), mecbub, hasıyy, innin, akıl hastası, cüzzamlı, frengili kimselerin durumları evliliğin devam etmesine mani olmakta ve fesih davasına olanak tanımaktadır.

Kısaca ifade etmek gerekirse bir nikâhın rükün ve şartlarında bir eksiklik olmazsa nikâh akdi sahihtir. İn'ikad şartlarında eksiklik olursa batıldır yani geçersizdir. Sıhhat şartlarında eksiklik olursa Hanefi mezhebine göre nikâh fasittir. Nefaz şartlarında eksiklik olursa nikâh akdi mevkuftur.

1.2. EVLENME VELAYETİ

1.2.1. Evlenme Velayetine Genel Bakış

Başkası adına karar alıp bu kararı uygulama yetkisini elinde bulundurma yetkisine velayet denir.²² Aile hukuku açısından bakıldığı zaman velayet velinin himayesi altında bulunan kişileri evlendirmesidir. Velinin himayesinde bulunan bu kişiler eksik ehliyete sahip kişiler ve ehliyetsizlerdir. Ancak bu kişiler arasına İslam hukukçuları tarafından tam ehliyete sahip olmalarına rağmen reşit/buluğa ermiş kızların evlendirilmesi hususunu da dâhil edilip kızların evlendirilmesinin velinin izin ve onayı dâhilinde olması gerektiğini savunanlar da vardır.

Nikâh akdinde velayet icbarî velayet ve velayet-i nedb olmak üzere ikiye ayrılır. İcbarî velayet bakire kadınlar ve ehliyetsizler için geçerlidir. Veliye kişilerin rızasını almadan evlendirme yetkisi verir. Maliki, Şafii ve Hanbeli mezhepleri yaşı kaç olursa olsun

²¹ Karaman, Mukayeseli İslam Hukuku, 334. Aydın, Aile Hukuku, 21. Döndüren, Aile İlmihali, 165.

²² Serahsî, Cilt 16, 124. Komisyon, 211. Saffet Köse, **İslam Hukuku**, Talip Türcan (drl), Ankara: Grafiker Yayınları, 2012, 461. Nuri Kahveci, **İslam Aile Hukuku**, İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2014, 80. Ayrıntılı Bilgi İçin Bakınız: H. Yunus Apaydın, Velayet, **DİA**, Cilt 43, İstanbul: DİB Yayınları, 2013, 15-19. Saffet Köse, İslam Hukukuna Göre Evlenmede Velayet: **İHAD**, Sayı 2, 2003, 101-116. Mehmet Şener, İslam Hukukunda Velayet (I), **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 2, 1985, 203-222. Muhammed Ali Danışman, İslam Hukukuna Göre Evlilikte Velayet Ve Kapsamı, **İHAD**, Sayı 8, 2006, 239-258.

bakire kızları da ehliyetizler gibi düşünür ve onların hakkında uygulanan usule aynen tabi tutarlar. Velayet-i nedb diğere bir ismiyle ihtiyari velayet ise velinin velayeti altında bulunan kimselerin rızası ve isteğı doğrultusunda evlendirme hakkı veren velayettir.²³ “Cumhura (Maliki, Şafii, Hanbeli ve İmam Muhammed’e göre bu velâyet buluğa ermiş kızlar hakkındadır. Ebu Hanife ve Ebu Yusuf ise bu velâyeti kabul etmemişlerdir. Onlara göre bu, velâyet-i nedb ve velâyet-i istihbaptır. Yani buluğa ermiş kızlar velileri olmadan da evlilik akdini yapabilirler. Fakat velinin akdi inşa etmesi müstehaptır.”²⁴

Hanefi mezhebi tavsiye niteliğinde kadının evlenirken velisinin onayını alması gerektiğini söylemiştir. Bu görüşlerini “(Kocası ölen kadınlar) Bekleme süresinin sonuna vardıklarında kendileri için ne yaparlarsa yapsınlar, onun size bir günahı yoktur.”²⁵ “...o kadınların kocalarıyla nikâh kıymalarına engel olmayınız...”²⁶ “Eğer erkek kadını (üçüncü defa) boşarsa, ondan sonra kadın bir başka erkekle evlenmedikçe, onu alması kendisine helal olmaz. Eğer bu kişi de onu boşarsa (her iki taraf da) Allah’ın sınırlarını muhafaza edeceklerine inandıkları takdirde, yeniden evlenmelerinde beis yoktur...”²⁷ ayetleriyle delillendirmişlerdir. Ayrıca Hz. Ali’nin uygulamasını da dayanak göstererek tezlerini güçlendirmişlerdir. Bir kadın kızının izin ve onayını alarak kızını evlendirmiş ancak kızın velileri bu durumdan memnun olmayarak Hz. Ali’ye şikâyette bulunmuşlardır. Hz. Ali de nikâhı makbul ve geçerli saymıştır.²⁸

Diğere üç mezhebe göre ise kadın velisi olmadan evlenemez. Kadın kendini ve bir başkasını temsil edecek hak ve yetkiye sahip değildir.²⁹ Bu konudaki görüşlerini de “Kadınları boşadığınızda, onlar da bekleme sürelerini tamamladıklarında, aralarında mâkul ve meşrû ölçülerde rızalaştıkları takdirde boşayan kocalarıyla yeniden evlenmelerine engel olmayınız...”³⁰ ayetini merkeze alarak temellendirirler. Ayrıca

²³ Zuhayli, Fıkıh Ansiklopedisi, 150-153. Halil Cin, Evlenme, 70-76.

²⁴ Bedri Aslan, **İslam Hukukunda Evlilikte Velayetin Ortadan Kalkmasıyla Velinin Velayetinin Kime Gececeğı Konusunun Değerlendirilmesi**, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt 4, Sayı 7, 2016/1.

²⁵ Bakara, 2/234.

²⁶ Bakara, 2/232.

²⁷ Bakara, 2/230.

²⁸ Serahsî, Cilt 5, 10.

²⁹ Serahsî, Cilt 5, 13. İbn Kudâme, **el-Muğni**, Cilt 7, Riyad: 1997, 5.

³⁰ Bakara, 2/232.

“Velinin izni olmadan nikâh olmaz.”³¹ hadisi şerifini merkeze alarak velisiz nikâh olmaz görüşünü benimsemişler ve velisiz yapılan nikâhı dinen ve hukuken geçersiz saymışlardır.

Evlilik akdinde önemli olan evlenecek olan kızın rızasıdır. Kızın rızası olmadan yapılan evlilikler geçerli değildir. Sahabeden Abdullah b. Bureyde'nin rivayette bulunduğu hadis bunun en açık göstergesidir.” *“Bedevi genç bir kız Hz. Peygamber (s.a.v.)’in huzuruna gelip, ‘babam aile şerefini artırmak için beni biraderinin oğluna verdi’ dedi. Hz Peygamber, ‘eşini seçmen senin elindedir’ dedi. Bunun üzerine kız, ‘şimdi babamın akdini kabul ediyorum; maksadım, bu işin bizim elimizde olduğunu bildirmek ve babamın elinde olmadığını göstermekti’ dedi.”*³²

1.2.2. Küçüklerin Evlenme Velayeti ve/ya Evlendirilmesi

İslam hukukçularının küçükten kastı mümeyyiz ve gayri mümeyyiz çocuklardır. Yani henüz buluğa ermemiş olan çocuklar kastedilir. Ceninin anne karnından sağ doğmasıyla başlayan küçüklük buluş döneminin başlamasıyla sona erer.³³ Buluşun dönemi kişinin biyolojik yapısı, yaşadığı ortam ve bölgelere göre değişiklik gösterdiği için kesin bir yaş belirlemek zordur. Bu yüzden İslam âlimleri buluşun başlangıcını kızın adet görmeye başlaması ve hamile kalabilmesi, erkeğin ihtilam olması ve hamile bırakabilmesine bağlı kılmışlardır.³⁴ Bu hallerin görülmemesi durumunda erkeklerin oniki kızların dokuz yaşını tamamlamasını alt sınır olarak belirlemişlerdir.³⁵

Buluşun alt sınırı noktasında âlimler arasında ittifak vardır. Ancak buluşun üst sınırı noktasında ihtilafa düşmüşlerdir. Ebu Hanife buluşun üst sınırını erkeklerde onsekiz kızlarda onyediyi yaşını tamamlamak olarak kabul ederken İmam Muhammed ve Ebu Yusuf gibi çoğu âlim onbeş yaşını üst sınır olarak kabul etmiş ve mecellede de onbeş yaş olarak buluşun üst sınırı kabul edilmiştir.³⁶

³¹ Ebu Davud, 2083. Tirmizi, 1107.

³² Buhâri, **Nikâh**, 42. Tirmîzî, **Nikâh**, 18. Malik b. Enes, **Muvattâ**, İstanbul: 1981, Nikâh, 25.

³³ Serahsî, Cilt 4, 213-214.

³⁴ Karaman, Mukayeseli İslam Hukuku, Cilt 1, 186-187. Döndüren, Delilleriyle Aile İlmihali, 278.

³⁵ Bilmen, Cilt 2, 46, Karaman, Mukayeseli İslam Hukuku, Cilt 1, 186-187; Döndüren, Delilleriyle Aile İlmihali, 278.

³⁶ İbn Kudâme, Cilt 4, 556 vd. Bilmen, Cilt 2, 46. Sabri Şakir Ansay, **Hukuk Tarihinde İslam Hukuku**, 3. Baskı, Ankara: AÜİF Yayınları, 1958, 62. Karaman, Cilt 1, 186, 245. Döndüren, Delilleriyle Aile İlmihali, 278. Mecelle, md. 986-987.

Tarafların fiili olarak birleşmesi buluğdan sonra mümkün olduğundan İslam hukukçuları evlilik için belirli bir yaş şartı aramamışlardır. Velileri tarafından küçüklerin, mümeyyiz olmayan balıkların hatta beşikteki çocukların bile evlendirilebileceklerini söylemişlerdir.³⁷ Bu evliliğin fiili mi yoksa hukuki mi olduğu tartışma konusu olmuş İslam hukukçularının çoğu bu evliliğin hukuki bir evlilik olduğu yönünde görüş beyan etmişlerdir.³⁸

Buluğa ulaşmadan velisi tarafından evlendirilen ehliyesiz kişilerin ergenliğe ulaştıktan sonra yapılmış olan evlilik akdini devam ettirmesine ya da evlilik akdini fesh etmesi hakkına buluğ muhayyerliği denir.³⁹ Burada asıl amaç küçük çocuğun fayda ve menfaatini gözetmektir. Henüz ergenlik çağına adım atmamış olan küçüklerin evlendirilmesi meselesi hukuk âlimleri arasında tartışılmıştır. Yapılan tartışmalar neticesinde kabul edenler ve etmeyenler şeklinde iki zümreye ayrılmışlardır. Küçüğün evlendirilmesini Hanefi⁴⁰, Maliki⁴¹, Şafii⁴² ve Hanbeli⁴³ hukukçular muteber kabul etmişlerdir. Osman el-Betti (ö.143/760), İbn Şübrüme(ö.144/761) ve Ebû Bekir el-Asam (ö.201/816) gibi hukukçular ise küçüklerin evlendirilmesini muteber kabul etmemişlerdir.⁴⁴

³⁷ Mustafa Ahmed Zerka, **el-Fıkhu'l-İslami fî Sevbihî'l-Cedîd**, Cilt 1-3, ty: Dâru'l-Fıkr, 779. Ali Bardakoğlu, Buluğ, **DİA**, Cilt 6, İstanbul: DİB Yayınları, 1992, 413.

³⁸ Hamza Aktan, Nikâh, **İslamda İnanç İbadet Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, 3. Baskı, Cilt 1-4, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997, 487.

³⁹ Serahsi, el-Mebsût, Cilt 4, 215. Atar, Nikâh, 115. Aydın, Osmanlı Aile Hukuku, 57.

⁴⁰ "Ebu Hanife(ö.150/767)' ye göre çocuğun babasının ve dedesinin onun üzerinde tam şefkatinin bulunması nedeniyle küçüğü mehri misilsiz ve dengi olmayan birisiyle evlendirebilir ve nikâhta geçerli olur. İmam Muhammed (ö.189/805) ve Ebû Yusuf (ö.182/797)'a göre ise normal şartlarda dahi mehri misilsiz ve dengi olmayan birisiyle evlendiremeyeceğini söylemişlerdir. Çünkü onlara göre denklik şarttır." Serahsî, Cilt 4, 224.

⁴¹ "İmam malik Ebu Hanife ile aynı fikirdedir. Ancak mehri misilden az bir mehirle evlendirilebileceğini kabul eder." Bilmen, Cilt 2, 52.

⁴² "Şafiiler küçüğün evlendirilmesinde denkliği şart koşmuşlar, olmaması halinde nikâhı batıl kabul etmişlerdir." Muhammed el-Hatib eş-Şirbînî, **Muğni'l-muhtac ilâ Ma'rifeti maâni el-fâzi'l-minhâc**, Cilt 4, Tahkik ve Ta'lik: Ali Muhammed Muavvid, Takdim ve Takriz: Muhammed Bekir İsmail, Dâru'l-Kütübü'lİlmiyye, 1994/1415, 272.

⁴³ "Hanbeli hukukçular küçüğün dengiyle evlendirilmek istendiğinde kız kabul etmese bile nikâh sahihtir ve mehri misille veya mehri misilsiz olması arasında bir fark yoktur." İbn Kudâme, Cilt 7, 379.

⁴⁴ Serahsi, Cilt 4, 212. Ömer Korkmaz, Osmanlı Uygulamaları Işığında Küçüklerin Evlendirilmesi Ve Veli İzinsiz Nikâh, **Biliname XXXVII**, 2019 / 1, 456.

1.2.3. Kadının Evlenme Velayeti

Kadının evlenme velayeti İslam hukukçularının üzerinde çokça durdukları ve tartıştıkları bir konudur.⁴⁵

Hanefi mezhebi kadının velayeti meselesine iki farklı açıdan yaklaşmıştır. Ebu Hanife ve İmam Yusuf'un ilk görüşüne göre birincisi velayet-i icbar yani zorunlu/zorlayıcı velayettir. Küçük ve evlenmemiş yani bakire olan kızın velayetidir. Veliye icbar hakkı⁴⁶ tanır. İkincisi velayet-i istihbab yani yapılması güzel bulunan velayettir. Ergen ve evlenmemiş yani bakire kız üzerindeki velayeti ifade eder. Veliye icbar hakkı tanımaz. İmam Muhammed ve Ebu Yusuf'un sonraki görüşüne göre ise velayet, velayet-i istibdad ve velayet-i şirket diye ikiye ayırmışlardır.⁴⁷ Velayet-i istibdad velayeti icbarla eş anlamdadır. Velayet-i şirket ise mükellef hakkındaki müşterek velayettir.⁴⁸

Şafii mezhebi baba ve dede (mücbir veli) dışındaki akrabaların evlendirme yetkisinin bulunmadığını söylemişlerdir. Çünkü nikâh akdi kadınlar açısından bir tür zarar içermektedir. Evlendirme yetkisinin baba ve dedeye tanınması onların tam olarak şefkate sahip olmalarıyla alakalıdır. Evlilikte oluşabilecek zararı baba ve dede şefkati sayesinde engelleyebilir. Ayrıca baba ve dede dışındakilerin küçüklerin malları üzerinde velayet hakkı yoktur. Bu konuda âlimler görüş birliği içindedirler. Maliki mezhebi hür kadın üzerindeki velayetin sübut gerekçesi olarak "ihtiyaçtır" demişlerdir. Küçük kız çocuklarında şehvet bulunmadığı için böyle bir ihtiyaçtan söz edilemez. Bu sebeple küçük kız çocuğunu babası dışında hiç kimse evlendiremez. Çünkü babanın kızını evlendirebileceğine dair özel bir nass⁴⁹ vardır diyerek meseleye açıklık getirmişlerdir.

Hanefi mezhebi buluğa ermiş büyük kızların evliliği hususunda velinin yetkisi yoktur. Bu durumdaki kızlar velisinden izin almadan evlenebilir ve kendilerini evlendirmesi için vekil tayin edebilirler. Ayrıca kıza her ne kadar bu hakkı tanısalar da

---

⁴⁵ Apaydın, Velayet, 15-19. Köse, Evlenmede Velayet, 101-116. Şener, Velayet (I), 203-222. Danişman, Velayet ve Kapsamı, 239-258.

⁴⁵ Bakara, 2/234.

⁴⁶ "Dinin ve hukukun tanıdığı bir yetki kullanarak kişinin caiz ya da gerekli olan bir işe zorlanması anlamındaki terimdir." Ali Bardakoğlu, İcbar, **DiA**, Cilt 21, İstanbul: DİB Yayınları, 2000, 408-410.

⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bakınız: H. Yunus Apaydın, Velayet, **DiA**, Cilt 43, İstanbul: DİB Yayınları, 2013, 15-19.

⁴⁸ Bilmen, Hukukî İslamiyye, 47.

⁴⁹ "Hz. ebubekir'in kızı Hz. Aişeyi peygamberimizle evlendirmesi ve peygamberimizin bunu takrir etmesidir." Apaydın, Velayet, 16.

velisinin iznini almasının, gönlünü etmesinin ve vekil olarak velisini tayin etmesinin hoş bir davranış olduğunun altını çizmişlerdir.⁵⁰

Maliki, Şafii ve Hanbeli mezhepleri ise velisiz nikâhı geçersiz saymışlardır. Eğer veli bu yetkiyi kötüye kullanırsa Hanbeli mezhebi velayet yetkisi bir başka veliye geçer derken Maliki ve Şafii mezhebi yetkiyi mahkemeye devretmiştir.⁵¹

1.3. TEADDÜD-İ ZEVCAT: ÇOK EVLİLİK

Erkek veya kadının birden fazla kişi ile evli olması anlamında kullanılan çok eşlilik tabiri modern anlamda poligami ve poliandri şeklinde iki ayrı kelime ile karşılanmaktadır. Erkeğin birden fazla kadınla evli olmasına poligami, kadının birden fazla erkekle evli olmasına poliandri denilmektedir. Örf, adet, toplum yapısı, dini inanç ve ritüeller göz önüne alındığında poliandri çok kullanılan bir evlilik çeşidi değildir. Poligami ise poliandriye nazaran daha çok tercih edilen eski din ve kültürlerde bilinen uygulanan ve hukuk sistemleri arasında yer almış bir evlenme çeşididir. Günümüzde de çok eşlilik denildiği zaman ilk akla gelen poligamidir. Poligaminin islam hukukundaki karşılığı ise teaddüd-i zevcattır.⁵²

Çok eşlilik islam diniyle ortaya çıkmış bir uygulama değildir. İslamdan önce cahileye arap toplumunda ve hukuk yapısında var olan ve uygulanan bir evlilik çeşididir. İslamın gelişiyle birlikte bazı evlilik çeşitleri kaldırılmış bazıları değişiklik yapılarak varlığını korumuştur. Çok eşlilik de sınırlandırılmaya tabii tutularak varlığını koruyan uygulamalar arasında yerini almıştır. İslamdan önce bir erkek sınırsız sayıda kadınla evlilik yapabilirken islamın gelişiyle birlikte bu durum en fazla dört kadın ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca islam hukuku tek eşliliğin daha iyi olduğuna vurgu yaparak aralarında huzuru ve adaleti gözetmek ön koşuluyla çok eşliliğe müsaade etmiştir.⁵³ Kur'an da yer alan açık naslar ve peygamberimizin uygulaması⁵⁴ çok eşliliğin mubah olduğunun açık göstergesidir. Bazı özel ön koşullar dikkate alındığında da çok eşlilik

⁵⁰ Serahsi, Cilt 5, 10-13. Merginani, Cilt 1, 196.

⁵¹ Saffet Köse, Velâyet, 109.

⁵² Ali Kâmil Kevser, Salim Öğüt, Çok Evlilik, **DİA**, Ankara: DİB. Yayınları,1993,365. Ansay, **İslam Hukuku**, 135. İbrahim Yılmaz, İslâm Hukukunda Çok Eşliliği Meşru Kılan Şartlar Ve Buna Ruhsat Veren Özel Durumlar, **Bilimname XXXVII**, 2019/1, 559-591. İbrahim Yılmaz, İslâm Hukukunda Kamu Otoritesinin Çok Eşliliği Sınırlandırması, **Cumhuriyet İlahiyat Dergisi**, Haziran 2019, 23/1, 5-28.

⁵³ Nisa 4/3, Adnan Demircan, Cahiliye Ve Hz. Peygamber Döneminde Çok Kadınla Evlilik, **İstem**, 2003,16-18. Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, İstanbul: Eser Neşriyat,1979, 1281-1291. Semra Ulaş, İslam'da Çok Kadınla Evlilik, **İslami Araştırmalar**, 6/1, 1992, 52-63.

⁵⁴ Ahzab,33-50-51-59. Tahrim, 66/3-5.

mendup ve vacip olarak da görülmüştür. Bu özel şartları toplumsal ve bireysel olmak üzere iki ana başlık altında toplamışlardır. Toplumsal sebepler arasında savaş, doğal afet sonucunda nüfusta meydana gelen dengesiz dağılım sonucunda erkek nüfusun azalarak kadın nüfusunun artması, dul ve tek başına kalan bakıma ihtiyacı olan kadınların hem maddi hemde manevi ihtiyaçlarının giderilmesi, nüfusun azalmasından dolayı neslin devam etmesinden endişe edilmesi gibi sebepler sayılabilir. Bireysel sebepler arasında ise kadının doğum yapmaya elverişli olmaması yani kısır olması, kadının devam eden sürekli bir hastalığının bulunması, erkeğin zinaya sebebiyet verecek derecede cinselliğe düşkün olması gibi sebepler sayılabilir.⁵⁵ Çok eşliliği elbette yukarıda sayılan sebeplerle sınırlı tutamayız. Çünkü sebepler kişiden kişiye, durumdan duruma, olaydan olaya, zamandan zamana farklılık gösterecektir. Burada amacımız en çok karşılaşılan ve genel değerlendirilebilecek olan sebepleri saymak olmuştur.

2. TALAK (BOŞANMA) KONULARININ KLASİK İSLAM HUKUKUNDAKİ YERİ

İslam aile hukukunda sahîh olarak kurulan bir evliliği sona erdirmenin; “talak, muhâlea ve tefrik” olmak üzere üç temel yöntemi vardır. Aşağıda kısaca bu yöntemlere değinelecektir.⁵⁶

2.1. TALAK: ERKEĞİN BOŞAMA HAK VE YETKİSİ

Talak kelimesi sözlükte, “bağı kaldırmak, çözmek, serbest bırakmak,”⁵⁷ anlamlarında kullanılmıştır. Örf ve adette ise daha yaygın tabiriyle “nikâh bağına kaldırmak, evliliği sona erdirmek, boşamak ve boşanmak”⁵⁸ anlamlarında kullanılmıştır. Kur’an da Bakara suresinde ,“ukdetü’n-nikâh”⁵⁹ tabirine yer verilmiştir. Buradaki “ukde” düğüm, bağ demektir. “Akd” ise düğümlemek, düğüm atmak, düğüm bağlamak

⁵⁵ Bilmen, Cilt 2, 113. Karaman, Kadın Ve Aile, 393-394. Bekir Topaloğlu, **İslâm'da Kadın**, İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1990, 101-102.

⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bk: İbrahim Yılmaz, **Yetki Ve Sistem Açısından İslam Hukukunda Boşanma**, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı, Konya: 2006. Nihat Dalgın, **İslam Hukukunda Boşanma Yetkisi**, Müfiv Yayınları: İstanbul, 2001. Ayrıca bk. Yaman, İslam Aile Hukuku, 43.

⁵⁷ Cemâluddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr (ö. 711/1311), **Lisânü'l-Arab**, “talak” maddesi, 10, Beyrût: 1955, 225. Seyyid Şerîf Cürçânî(ö. 816/1413), **et-Ta'rîfât**, “talak” maddesi, Kâhîre: 1938, 141.

⁵⁸ Abdülganî el-Ganîmî Meydânî (ö. 1298/1881), **el-Lübâb fi Şerhi'l-Kitâb**, Cilt 3, İstanbul: 37. Abdurrahman Cezîrî, **Kitâbu'l-Fıkh ale'l-mezâhibi'l-erbea**, Cilt 4, Beyrut: 1990, 248. Elmalılı, Hak Dîni, Cilt 2, 780.

⁵⁹ Bakara, 2/235.

anlamındadır. Talak ise “nikâh bağına çözmek, nikâh bağına ortadan kaldırmak”⁶⁰ anlamındadır. Terim anlam olarak ise “boşama ehliyetini haiz kocanın, o anda veya gelecekte meydana gelmek üzere, özel lafızlarla -tek taraflı irade beyânıyla eşinin rızasına ve mahkemeye başvurmaksızın- karısını boşaması”⁶¹ şeklinde tarif edilmiştir. Kocanın yaptığı boşama da kendi içinde bain ve ric’i olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Erkeğin boşama hakkını kullanması ile evliliğin hemen o anda sona ermesine bain talak denir. Ric’i talak dönülebilir boşamadır. İddet bitimine kadar eşine dönebilir. Dönmezse bain talaka dönüşür. Ancak boşanma ric’i ya da bain olsun fark etmeksizin boşanma lafzının kullanıldığı anda erkeğin üç talak hakkından birisini eksiltir.⁶² Erkek boşama hakkını kendisi kullanacağı gibi isterse “risâlet, tevkîl ve tefvîz”⁶³ yoluyla kullanabilir. Erkek talak yetkisini “sözlü, yazılı ve işaret” yollarından biriyle de kullanabilir.⁶⁴ Ayrıca eşiyile anlaşmalı olarak yani “muhâlea” şeklinde kullanabileceği gibi mahkemeye dava açarak “tefrik” yoluyla da kullanabilir.⁶⁵

2.2. MUHÂLEA: EŞLERİN ANLAŞARAK BOŞANMASI

İslam hukukunda muhalea; “kadının vereceği bir bedel (mehir hakkından vazgeçme) karşılığında, eşlerin anlaşarak⁶⁶ veya kadının mahkemeye başvurması halinde hâkimin evliliği sona erdirmesi”⁶⁷ olarak tanımlanır.

⁶⁰ Elmalılı, Hak Dîni, Cilt 2, 806. Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Ensar Yayınları, 1998, 434.

⁶¹ Bilmen, Cilt 2, 175. Erdoğan, 434. Ayrıca bak: Serahsi, Cilt 6, 2. İbn Kudâme, Cilt 8, 234. Şirbînî, Cilt 3, 279.

⁶² Bilmen, Cilt 2, 175. Ayrıca bakınız: Bakara, 2/228-229. Talâk, 65/1-2.

⁶³ Zühaylî, Cilt 9, 327. Risâlet: Erkeğin hanımını boşadığını bir elçi aracılığı ile kendisine bildirmesi demektir. Zühaylî, Cilt 9, 327-328. Tevkîl; Erkeğin hanımını boşaması için bir başkasını kendi yerine vekil tayin etmesi demektir. Zühaylî, Cilt 9, 327. Tefvîz: Erkeğin boşama yetkisini bir başkasına devretmesi demektir. Bilmen, Hukuk, Cilt 2, 258, Döndüren, Aile İlmihali, 418.

⁶⁴ Klasik İslâm hukuku doktrinde, boşanma iradesinin yazılı, sözlü ifadelerin veya boşanmayı ifade eden özel işaretlerin kullanılması şart koşulmuştur. İslam hukukçuları da bu beyanı boşanmanın asli unsurlarından saymışlardır. Bu yüzden boşandığını açık veya kinai sözlerle ifade etmesi gerekir yoksa boşanma meydana gelmemiş olur. Mergînânî, 230. İbn Kudâme, 355. Şirbînî, 284. Bilmen, 84; Ebû Zehra, 295.

⁶⁵ Mergînânî, 14. Zühaylî, 393-394. Aktan, 238-240. Bardakoğlu, 201. Halil Cin, Ahmet Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011,109.

⁶⁶ İbn Kudâme, 267. Şirbînî, 262. Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâhid İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457), **Fethu'l-Kadîr**, Cilt 4, Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y, 210.

⁶⁷ Döndüren, Aile İlmihali, 438. Karaman, İslam Hukuku, Cilt 1, 311; Bakara 2/229; Nisâ, 4/19-20.

İslam hukukçuları muhalea'yı erkeğin boşanma yetkisine karşılık kadına verilmiş olan bir hak ve yetki olarak değerlendirmişlerdir.⁶⁸ "Erkeğe koca olması sıfatıyla "talâk" hakkı verildiği gibi, kadına da eş olması sıfatıyla/ hasebiyle 'hul' hakkı verilmiştir. Böylece her ikisi için de gerektiğinde, birinin diğerine karşı kalbi kin ve nefretle dolu olduğu, evliliğin maksat ve amaçlarının gerçekleşmediği, evliliğin kendisi için bir sıkıntı ve meşakkate dönüştüğü bir durumda, her hangi bir engelle karşılaşmadan evlilik bağından kurtulmak mümkün olsun."⁶⁹ Buna göre "tefviz-i talak"⁷⁰ hakkı bulunmayan kadın evliliğini sürdüremediği durumda eğer eşi de boşama hakkını kullanmıyorsa eşine muhalea ile boşanmayı söyler eşinin teklifin kabul etmesi durumunda kadın bu durumu mahkemeye taşır ve boşanma talebinde bulunur. Böylece aile sırları ifşa edilmemiş iki taraf da rencide olmamış olur.⁷¹

2.3. TEFRİK: YARGI YOLUYLA BOŞANMA

Tefrik; "mezheplerin kabul etmiş olduğu boşanma sebeplerinden birinin bulunması halinde, eşlerden birinin veya her ikisinin mahkemeye başvurusu üzerine hâkimin boşanmaya hükmetmesi"⁷² olarak tanımlanmaktadır.

Klasik İslam hukukçuları tefrik yoluyla boşanma meselesine bir sistem olarak görmemişlerdir. Onlara göre tefrik yoluyla boşanma erkeğin boşama yetkisine karşılık kadının boşanmak istediği zaman başvurabileceği bir hak olarak değerlendirmişlerdir.⁷³ "Hastalıklar veya fizyolojik kusurlar, erkeğin hanımının nafakasını temin edememesi, şiddetli geçimsizlik ve fena muamele..." gibi sebeplerden ötürü eşler mahkemeye boşanma talebinde bulunabilmektedir.⁷⁴

Kur'an ve sünnette tefrik yoluyla boşanma hususunda kesin bir delil olmamakla birlikte İslam hukukunun Kur'an ve sünnet ışığında getirmiş olduğu prensipler kadına tefrik yoluyla da boşanma hakkının tanındığını göstermektedir. Cumhura göre iki tarafın da tefrik yoluyla boşanma hakkı vardır. Tefrik kocanın boşanma yetkisine

⁶⁸ Halil Cin, **Eski Hukukumuzda Boşanma**, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1988, 69-70. Aydın, Aile Hukuku, 114.

⁶⁹ Ebû'l-Ala Mevdûdî, **Hukuku'z-zevceyn**, Ahmed İdris (drl.), Kâhire: ty, 51.

⁷⁰ İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, Tefviz, Cilt 7, 210. Bilmen, Hukuk, Cilt 2, 177-258. Zühaylî, Fıkıh, Cilt 9, 327.

⁷¹ Döndüren, Aile İlmihali, 438. Zühaylî, Fıkıh, Cilt 9, 380-381. Karaman, Hukuk, 311. Döndüren, Aile İlmihali, 438.

⁷² Cin, Boşanma, 126. Cin-Akgündüz, Hukuk Tarihi, 110. Aydın, Aile Hukuku, 43.

⁷³ Yılmaz, 141.

⁷⁴ Yılmaz, 141-142. Bilmen, Hukuk, Cilt 2, 344 Cin, Boşanma, 87.

karşılık kadına verilmiş olan bir hak ve yetkidir.⁷⁵ Tefrik de kocanın rızası aranmaz. Ayrıca kadın müeccel mehrinden ve iddet nafakasından vazgeçmek zorunda değildir.⁷⁶

Hanefi mezhebine göre erkek eşinde cinsel ilişkiye engel olacak bir hastalık varsa tefrik talep edemez. Çünkü eşini boşayarak bu durumu giderebilir. Diğer üç mezhebe göre yani Şafii, Maliki ve Hanbelilere göre eşinde böyle bir hastalık bulunan erkek tefrik talebinde bulunabilir.⁷⁷

---

⁷⁵ Zerkâ, el-Fıkhü'l-İslâmî, 37.

⁷⁶ Gül Akyılmaz, **İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kadının Statüsü**, Konya: Göksu Matbaacılık, 2000, 47 vd.

⁷⁷ H. İbrahim Acar, Tefrik, **DiA**, İstanbul: DİB Yayınları, Cilt 40, 2011, 277-279.

İKİNCİ BÖLÜM

MEŞRUTİYET DÖNEMİ FİKİR AKIMLARI VE NİKÂH –TALAK ETRAFINDA YAPILAN TARTIŞMALAR

1. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE İSLAM AİLE HUKUKU EKSENİNDE TARTIŞILAN KONULARA GENEL BAKIŞ

1.1. MEŞRUTİYET DÖNEMİNİN TOPLUMSAL YAPISI VE KADININ KONUMU

Batiya ait olan Aydınlanma hareketinin sonucunda ortaya çıkan “modern”⁷⁸ kavramı 18.yy da modernleşme projesi olarak kendini göstermiştir. Projeyi başlatan düşünürler bilim, ahlak, hukuk, sanat alanlarında bilimlerin içeriğine müdahale etmeden değişim yapmayı hedeflemişlerdir. Amaçları bilgiyi insanların özgürleşmesi ve yaşantılarının zenginleşmesi için kullanmaktı. Ancak modernite eleştiri demektir. Modernite düşünürleri; din, felsefe, ahlak, hukuk, tarih, ekonomi, siyaset, sanat, kültür, toplum, aile gibi kurumları eleştirmeye başladı. Eleştirinin sonucunda araştırma, yaratma, dönüştürme, aktarma kısacası bir hareket yani eylem ortaya çıkıyordu. Temel fikirler oluşuyor evrim, devrim, tepki, ilerleme, özgürlük, demokrasi, eşitlik, adalet, kavramları bir olgu oluşturarak kapitalizm, endüstriyalizm, kentleşme,

---

⁷⁸ Modern kelimesi Latince bir kelime olan “tam şimdi, bugüne ait, çağa uygun” anlamına gelen “modo” kavramından türetilmiştir. Bakınız: Hamit Emrah Beriş, **Moderniteden Postmoderniteye, Siyaset, Mümtaz’er Türköne** (drl.), 9. Basım, Ankara: Lotus Yayınları, 2008, 484-520. Muammer Tuna, Hasan Şen, Zafer Durdu, **Modern Toplumun İnşası**, Ankara: Detay Yayıncılık, 2011,4. Modernitenin üçlü tasnifi için bakınız: Marshall Berman, **Modernlik: Dün, Bugün, Yarın**, Ümit Altuğ (çev.), İstanbul: Birikim Dergisi, sayı 34,1992,44.Düşünürlerin tanımları için bakınız: Emre Kongar, **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, İstanbul: Remzi Kitapevi,2004, 304. Levent Köker, **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, 6. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, 39.

bürokrasi, uzmanlaşma, bilimselleşme, sanayileşme, teknoloji ve en önemlisi ulus-devlete dönüşüyordu.⁷⁹

18. yy sonu 19. Yy başında Modern Çağ olarak adlandırılan dönemde değişime uğrayan insan ve toplumdur. Artık öz değişmiş yerini akıl almıştı. Doğanın gücü yıkılarak tabiat keşfedilmiş, insan doğadan ve tabiattan kopmuştu. Artık doğa endüstriyel malzemedan başka bir şey değildi. Endüstri alanında iş bölümünü keşfeden insan din alanında İlahın yerini akılla doldurdu. İlah merkeze alınarak açıklanan dünya akılla açıklanmaya başlandı. Din siyasetin dışına itildi. Din farklılıkları yerini laikliğe bıraktı. Toplumsal alanda cemaatin yerini ulus aldı. Hukuksal alanda demokrasi tek yönetim biçimi haline geldi.⁸⁰

Her türlü ideoloji ve yaptırımdan kurtulup özgürleşen insan artık daha özel kurumlara da aklı uygulamaya başladı. Toplumunu toplum yapan onu ayakta tutan en küçük yapı taşı aileye daha özeldede kadına sıra gelmişti. Artıları ve eksileriyle başlatılan bu hareketin anlamı batılı kadınlar için çok önemliydi. Çünkü yıllarca insan yerine dahi konulmamış, baskı, işkence ve eziyetlere maruz kalmış batılı kadının umudu modernite olmuştu. Modernite batılı kadın için esaretten kurtuluşu ifade etmekteydi. Kadına kamusal alanda çalışma imkânı sunarak kadını özne konumuna getirdi.⁸¹ Bu değişim sürecinde Alexander Dumas tarafından feminizm⁸² kavramı ortaya atıldı.

---

⁷⁹ Sezgin Kızılcılık, Postmodernizm: Modernlik Projesine Bir Başkaldırı, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 30, 1994. Göran Therborn, **Modernlik Yoluyla Modernliğe Giden Yollar, Postmodernizm ve İslâm Küreselleşme ve Oryantalizm**, Abdullah Topçuoğlu ve Yasin Aktay (drl), Ankara: Vadi Yayınları, 1996. Şaylan Gencay, **Çağdaş Düşünce Akımları: Postmodernizm (Ders Notları)**, Ankara: TODAİE Yayınları 1996.

⁸⁰ Mümtaz'er Türköne, **Modernleşme Laiklik, Demokrasi**, Ankara: Ark Yayınları, 1994, 39.

⁸¹ İbrahim Kaya, **Sosyal Teori ve Geç Modernlikler Türk Deneyimi**, Ankara: İmge Kitapevi, 2006, 222. Nisa Aydın Şahingeri, **Modernizm Ve İslamiyetin Kadın Anlayışlarının Karşılaştırması**, Konya: Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilimdalı, 2006,18. Ali Erkul, **Eşitsizliğin Diğer Adı Öteki Konusunda Tartışmalar: Değişen Dünya ve Türkiye'de Eşitsizlikler**, 16-18 Ekim 2003 IV. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları,2004, 300.

⁸²Feminizm; "kadına ve onun haklarına göndermede bulunuyor, eşitlik kavramından yola çıkarak, kadınlarında eşit siyasal, ekonomik ve toplumsal haklara sahip olması gerektiği fikrini savunuyordu. Feminizm, cinslerin (kadın ve erkeğin) eşitliği kuramına dayanan ve kadınlara eşit haklar isteyen bir akımdır. Bu akım, insanlığın yarısını oluşturan bir demografik grubun ve uygarlık tarihi boyunca hep ikincil konumda yaşamak zorunda kalan bir cinsin (kadınların), bu durumdan kurtuluş hareketinin öğretisidir." Necla Arat, **Feminizm'in ABC'si**, İstanbul: Simavi Yayınları,1991,12. Ayten Can Tunalı, **Türkiyede Feminizm Hareketi**, Antalya: Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996, 42. Nazife Şişman, **Emanetten Mülke- Kadın Bedeninin Yeniden İnşası**, İstanbul: İz Yayınları, 2003, 80.

Feminizmin amacı “görünmeyen bir demografik grubu görünür kılmaktır.”⁸³ Aslında feminizm modernizm hareketinin kadında tezahür etmiş haliydi.⁸⁴

Batıda bu değişimler yaşanırken İslam dünyasının temsilcisi olan Osmanlı devletinde de modernite rüzgârı yavaş yavaş esmeye başlamıştı. Osmanlı alışık olmadığı bu yeni düzene ne tam teslim oldu ne de kendi kültürüne uygun olacak şekilde bir sisteme dönüştürdü.⁸⁵ Değişim kademeli ya da planlı değil tepeden inme oldu.⁸⁶

Osmanlı toplumunda yeniliğe giden ilk adım 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanıyla atıldı. Eski kalıplar yıkılarak modern ve yeni değerlere kapı aralandı.⁸⁷ Yapılan ıslahatlarla o güne kadar halkın dini inancı üzerinde etkin olan ulemanın rolü Batıcı, lâik aydınların eline geçti. Onlar da dinî ilerlemenin önünde bir engel görerek işe başladılar.”⁸⁸

Bu yenilikler doğrultusunda toplum iyice batılı olmuş, Osmanlı sokaklarının Avrupa sokaklarından farkı kalmamıştı. Batılı yaşam tarzını taklit etme ilk önce sarayda ve elit kesim diye ifade edebileceğimiz üst düzey insanlarda ve onların ailelerinde başladı.⁸⁹ Artık günlük yaşamda batılı tarzda aktiviteler dikkat çekiyordu. Aile ziyaretlerinde

⁸³ Hooks, 9.Özlem İngün, **Feminizm Ve İslam İlişkisi “İslami Feminizm”**, Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2005, 11. Caroline Ramazanoğlu, **Feminizm ve Ezilmenin Çelişkileri**, Mefkûre Bayatlı (çev.), İstanbul: Pencere Yayınları, 1998,26.

⁸⁴Feminizmin oluşmasındaki etmenler için bk: Berktaş, 88. Ramazanoğlu,26.Şişman,76-77.Süheyla Kırca Schroeder, **Popüler Feminizm Türkiye’de Ve Britanyada Kadın Dergileri**, İstanbul: Bağlam Yayınları,2007,60.

⁸⁵Osmanlıda modernleşmenin dönemleri hakkında bakınız: Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi Makaleler 4**, Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önder (drl.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, 10.ERCÜMENT KURAN, **Türkiye’nin Batılılaşması ve Milli Meseleler**, Mümtaz’er Türköne (drl), Ankara: TDV. Yay. 1997, 9,10. Halil İnalçık, Türkiye Niçin Geri kaldı? , **Tarih Mecmuası**, Cilt 1, Sayı 1, 1966, 18.KURAN, 26. Ali İhsan Gencer, **Tanzimat Fermanı: 1839’dan 1876’ya Osmanlı İmparatorluğu**, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, İstanbul: Çağ Yayınları, 1993, c. 11, 431. Ali Bardakoğlu, Modern Hayat ve Din, **Diyanet Aylık Dergi**, Sayı 195, 2007, 3. Kenan Gürsoy, Aydın Kimliği Üzerine, **Diyanet Aylık Dergi**, Sayı 219, 2009, 18. Adnan Aslan, Pozitivist Din Anlayışının Çıkmazları, **Diyanet Aylık Dergi**, Sayı 199, 2007, 10.

⁸⁶ “Osmanlı devleti merkezîyetçi bir devlettir, bu coğrafyanın bir emridir. Bu coğrafyada ya merkezîyetçi bir devlet olursunuz ya da varlığınızı tartışmalı hale getirirsiniz. Merkezîyetçilik ise, etkin bir kamu yönetimini ve kaynakların etkin kullanımını imkânsız hale getirir. Hantal ve işlevsiz bir bürokrasi yaratır, çürümeyi ve yozlaşmayı kaçınılmaz kılar.” Bakınız: Türköne, 18.

⁸⁷ Leyla Kırkpınar, **Türkiye’de Toplumsal Değişme Sürecinde Kadın, 75. Yılda Kadınlar ve Erkekler**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları,1998, 13 -24.

⁸⁸ Hüseyin Subhi Erdem, Modernite Karşısında Osmanlı, **Yeni Türkiye**, Yıl 6 Sayı 33, 2000,Ankara: Düşünce ve Bilim Yayınları, 163. Mehmet Erdoğan, Din Gelenek ve Modernite, **Diyanet Aylık Dergi**, Sayı 30, 2008, 30.

⁸⁹ Nevin Meriç, **Osmanlı Kadınının Cumhuriyet Kadınına Dönüşümünün Tarihselliğinden Birkaç Kesit**, Yıldız Ramazanoğlu(Editör), Osmanlıdan Cumhuriyet’e Kadının Tarihi Dönüşümü, İstanbul: Pınar Yayınları, 2000, 56.

bulunma, ziyaretlerin saatini belirleme, eğlenceler, kutlamalar, seyahatler, yemekler vb. aktiviteler batıdan örnek alınarak moderniteye uygun olarak gerçekleştiriliyordu. Bu belirli bir kesimle sınırlı kalmamalı bütün halka benimsetilmeliydi. Bu icraatı gazeteler, dergiler ve adab-ı muşerat kitapları üstlendi. Artık ideal olan tek şey batıydı. Özellikle gençler için “Hayat-ı Muhayyel” Avrupa’ydi.⁹⁰

Eğitimin de zorunlu olmasıyla okuryazar sayısı artmış, gazete ve dergi okuyan kadın sayısında da artış olmasıyla modernleşme sürecine en büyük hizmeti yazılı basın yapmıştır.⁹¹ Romanlar, gazeteler, kadınlara mahsus gazeteler, yardım dernekleri üzerinden eleştiriler ve tartışmalar yapılmıştır. Ülkenin durumu göz önüne alınarak kurtuluş yollarından birisi de kadının cahil bırakılması, onlara haksızlık yapılması ve haklarının yenilmesi olmuştur. Bu senaryo etrafında basında kadın ve erkek yazarlar tarafından; eşiyile yan yana bile yürüyememek, taşıma araçları olan vapur ve tramvayda yan yana seyahat edememek, kadınla erkeğin eşit ücret ödediği halde kadının güverteye dahi çıkamadığı ve taşıtların en kötü yerlerinde seyahat ettikleri konuları kaleme alınmıştır.⁹² Bu dönemde kadınlar için yeni bir yaşama şekli ve yeni bir kadın kimliği ortaya çıkmış kadınlar üniversiteli olma, meslek hayatında aktif rol alma, evlilik de ve günlük hayat içerisinde erkekle eşit konumda olmak için mücadele etmişlerdir.⁹³

II. Meşrutiyet dönemine gelindiği zaman ise kadınlar organize bir şekilde hareket etmiştir. Çeşitli derneklerin⁹⁴ yardımıyla, dönemin erkeklerinin savaşıardan ötürü cephelere gönderilmesi, gayrimüslimlerin ihanetleri ve güvenilmez olmaları kadınların çalışma hayatına katılımını kolaylaştıran etmenler olmuştur.⁹⁵ Çalışma hayatında aktif olarak yer alan kadının giyim ve kuşamı onun rahat çalışmasına engel olduğu için eleştirilmiş bunun etkisinde kalan kadınlar da peçesiz ve çarşaf giymeden sokağa çıkmaya, erkeklerle yan yana yürümeye başlamışlardır.

---

⁹⁰ Meriç, 73. Nilüfer Göle, **Modern Mahrem**, İstanbul: Metis Yayınları, 2004, 78.

⁹¹ “Ancak şunu da unutmamak gerekir saray kadınları zaten okuyorlardı.” Meriç, 61-62.

⁹² Leyla Kaplan, II. Meşrutiyet Dönemi Kadınların Özgürleşme Hareketi, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, 469-470.

⁹³ Doğan, 33.

⁹⁴ Müdafaa-i Hukuk-i Nisvan, Sade Giyinen Hanımlar Derneği gibi.

⁹⁵ Kaplan, 469- 471. Göle, Modern Mahrem, 71. Taşkıran, 40-41.

Moderniteyle aralarında öncelik sonralık ilişkisi olan feminizm de Osmanlıda kendine yer edinmiştir. Ancak batıyla arasındaki siyasal, toplumsal, ekonomik ve dini farklılıklardan ötürü farklı anlaşılmıştır. Batıda kadın oy kullanmak, mülkiyet edinme, erkeklerle aynı haklara sahip olma, toplum içinde birey ve insan olarak algılanma talepleriyle feminizm vücut bulurken Osmanlıda zaten bu haklara sahip hatta daha fazlasına sahip olan kadınlar refah düzeylerini daha üst seviyelere taşımaya çalışmışlardır. Dönemin aydınları tarafından gündeme getirilen tartışma konuları arasında kadının eğitilmesi, tesettürü, çalışması, evliliği, çok eşliliği, aile içi ilişkiler, sosyal hayattaki konumu yer almıştır. Ancak bu konular batıdaki gibi kadının hakkının çiğnenmesi, onun yok yasıması olarak değil kadının eğitimsiz ve cahil anne ya da eş olmaması, kötü evlilikler ortaya çıkmaması, bilinçsiz bireyler yetişmemesi için tartışma konusu ediliyordu. Görüşleri hangi tarafta yer alırsa alsın düşünürlerin ortak üç hedefi vardı. “iyi ana, iyi eş, iyi Müslüman” olması için kadına yardımcı olmak.⁹⁶ Nicole Van Os’un “ailesele feminizm” olarak tanımladığı bu anlayış içinde; “erkek ve kadın, farklı olmakla beraber birbirinin tamamlayıcısıydı, eşitliğin yerine eşdeğerlilik ya da farklı bir deyimle farklılıkta eşitlik savunuluyordu”.⁹⁷

Bu dönemde kadınlar için yenilik sayılabilecek önemli gelişmeler olmuştur. Kadın nüfusu sayılmış,⁹⁸ çeşitli dergi ve gazetelerde⁹⁹ yazın hayatına başlayarak yapılan

---

⁹⁶Çakır, Kadın Harekâtı, 22. Yasemin Avcı, Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Döneminde “Otoriter Modernleşme” ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi, **Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, Cilt 21, Sayı 21, 2007, 1-18. Deniz Kandiyoti, Kadın, İslam ve Devlet: Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım, **Toplum ve Bilim**, Sayı 53, 1991, 21-39.Şehmus Güzel, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Toplumsal Değişim ve Kadın, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 3, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, 859.

⁹⁷ Van Os, **Osmanlı Müslümanlarında Feminizm**, Mehmet Ö. Alkan (çev.), Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi, İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt 1, 2001, 335–347.

⁹⁸ “II. Abdülhamit devrinde 1874 Nizamnameleri dikkate alınarak hazırlanan Sicil-i Nüfus Nizamnamesinden sonra 1882’de yapılmaya başlanan ve 1890’da tamamlanıp sonuçları 1893’te açıklanan nüfus sayımına ilk kez kadınlar da dâhil edilmiştir.” Bakınız: Nuri Akbayar, Tanzimat’tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 5: 1238-1246, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985,1241.

⁹⁹ “1868’de ‘Terakki’ adıyla çıkan gazete ilk kez kadın haklarından ve seçimden söz etme cesaretini gösterir. ...Yine ‘Muhadderat İslam Kadınları Gazetesi’ ismiyle çıkan kadın gazetesi poligaminin (çok eşliliğin) zararına ve eşitlik konularına çokça değinir. ...Türk kadınının yetişmesi ve Batıya açılmasında büyük payı olan bu gazete ve dergiler arasında Şuküfekar, İnsaniyet, Ayine, Parça Bohçası ve 1895’te bütün kadrosu kadın olan ‘Kadınlara Mahsus Gazete’yi hatırlatmak gerekir. ...İlk kadın romancımız Fatma Aliye ilk Türk romanını ‘Muhadderat’ı yayınlar. Bunu kadın sorunlarını inceleyen ‘Taaddüzeverat’ ve ‘Nisvan-ı İslam’ izler. ... Erkek- Kadın, aydın fikir adamlarımızın yazılarında ‘Yeni bir kadın ve aile tipi’ özlemi görülür. Mesela Şinasi’nin 1859’da neşrettiği ‘Şair Evlenmesi’nde karşılıklı

eleştirilere dâhil olmuş böylece karşımıza değiştiğini özgürleştiğini savunan yeni bir Osmanlı kadını çıkmıştır.¹⁰⁰ Eğitim ileri seviyeye taşınmış kadın yükseköğretimde¹⁰¹ kendine yer edinmiştir. Güzel sanatlar alanında da kadın sanatçıların yetişmesi için ilk adımlar atılmıştır.¹⁰² Mesleki eğitim alanında hemşirelik eğitimi verilmeye başlanmış,¹⁰³ Darülmuallimat'lara öğretmen ve vilayetlere ilköğretim müfettişi yetiştirmek amacıyla Darülmuallimat-ı Aliye (1914) açılmıştır.¹⁰⁴

Yazın hayatında; ilk olarak "Demet" (17 Eylül 1908) adlı haftalık dergiyi çıkarmışlardır. "Dergi kendini 'ilmi, siyasi, hanımlara mahsus haftalık musavver mecmua' olarak tanıtmıştır. Kadınlar siyasal konularla ilk kez bu dergide tanışmışlardır." Çıkarılan bu dergide eğitim, sağlık, kadın ve çocuk terbiyesi, moda aile, ev idaresi gibi konulara yer verilir. Ünlü Osmanlı hanımları okuyucuya tanıtılır. Şiire, hikâyeye, tiyatroya da geniş yer verilmiştir.¹⁰⁵ Demet dergisini de birçok dergi takip etmiş kadınlar fikir ve düşüncelerinin bu dergiler üzerinden ifade etmişlerdir.¹⁰⁶

---

görüşerek, anlaşarak evlenme 'tema'sı işlenir. Namık Kemal'in 'Zavallı Çocuk', 'İntibah', Abdülhak Hamit'in 'Tarık'ında aynı görüş yer alır. 1880'de Şemsettin Sami'nin bastırıldığı 'Kadınlar' adlı kitabı, 'Türk Kadınının Statüsü' üzerinde yeni görüşleri kapsar. İlk kadın birliği (derneği) savaş yaralılarına yardım amacıyla 'Cemiyet-i İmdadiye' adıyla 1867'de kurulur. Yazar Fatma Aliye, kuruculara liderlik yapar." Burhan Göksel, **Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 906, 1988, Atatürk Dizisi:27, Fon Matbaası.

¹⁰⁰ Vahap Sağ, **Marks ve Tocqueville: Toplumsal Eşitlik/Eşitsizlik Konusunda İki Farklı Yaklaşım ve Kadınların Siyasetteki Yeri**, Değişen Dünya ve Türkiye'de Eşitsizlikler IV, Ulusal Sosyoloji Kongresi, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları, 2003, 16.

¹⁰¹ Kadınlar için ilk kez yüksek eğitim 1914'te İstanbul Darülfünun'da serbest konferanslarda verilmiştir. Verilen bu derslerde ise kadın haklarının öğretilmesi, ev bilgileri, tabiat, sağlık, tarih, pedagoji gibi konular işlenmiştir. "...Bir süre kız ve erkek öğrenciler birbirlerinden ayrı okumuşlardır. Özellikle ilk kız üniversitelerimizin de arzularını dikkate alan Müderrisler Heyeti (Profesörler kurulu)'nin 1921'de aldığı kararlarla kızlar, erkek sınıfına girerler. Eğitim tarihimizde ilk olarak Fen ve Edebiyat Fakültelerimizde 'karma eğitim' başlamış olur. ...İlk üniversite mezunu kızlarımız arasında, sonra Türk kültür hayatında ün yapmış Zehra Celasun, Şükufe Nihal, Seniha Hızak, Süreyya Ağaoğlu isimleri yer almaktadır."Göksel, 144.

¹⁰² "...1917'de öğretim süresi bir yıl olan Ameli Ticaret İnas Şubesi açılır. 1914 yılında kızlar için açılan İnas Sanayi-i Mektebi, 1921'de Sanayi Nefise Mekteb-i Alisi haline getirilerek güzel sanatlar alanında da kadın sanatçıların yetişmesi sağlanmıştır." Erdoğan, 80.

¹⁰³ "Bu eğitimin öncülüğünü Besim Ömer Paşa yapmıştır. Fakat modern anlamda bir hemşirelik okulu açılmamıştır. İlk hemşirelik okulu 1925'de Cumhuriyet döneminde açılacaktır. 1922'de kız öğrenci kabul etmeye başlayan Tıp Fakültesi 1927'de ilk mezunlarını verecektir." Şefika Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)**, İstanbul: Milli Eğitim Yayınları, 1992, 82-83.

¹⁰⁴ Erdoğan, 86, Nermin Abadan Unat, **İdeoloji Açısından Kadın Araştırmaları, 20.Yüzyıl Sonunda Kadınlar ve Gelecek**, Ankara: TODAİE Yayınları, 1998.

¹⁰⁵ Serpil Çakır, Kadın Hareketi, 33.

¹⁰⁶ Diğer dergiler ise; "12 sayı olarak çıkarılan renkli ve resimli olarak yayınlanan ilk dergi Mehasin Dergisi (Eylül 1908-Kasım 1909), Selanik'te haftalık olarak 30 sayı kadar çıkarılmış, her kesimden kadınlara hitap etmeyi amaç edinen Kadın Dergisi (Ekim 1908-Mayıs 1909), Yine İstanbul'da onbeş günde bir yayınlanan ve sadece onüç sayı çıkarmış olan Kadın Dergisi (1911), 1911 yılında sadece

Düşünce ifadesi için dergilerden yardım alan kadınlar düşüncelerinin icraata geçirmek için de dernekler kurmuşlardır. Çoğunluğu, hayır ve yardım amaçlı derneklerdir. Bunlarla birlikte devleti ve orduyu destekleyen, eğitim, sanat, kültür, feminizm gibi konularda kadınlara yol gösteren derneklerde kurulmuştur.¹⁰⁷

sekiz sayı çıkarılan haftalık siyasi, ilmi ve edebi dergi olan Musavver Kadın Dergisi, 1913-1921 yılları arasında üç kez kesintiye uğramasına rağmen yayınlanmış, feminist nitelikli Kadınlar Dünyası Dergisi'nin, kadrosunun tamamını kadınlar oluşturmakta ve kadınların hak mücadelesini açıkça desteklemesi ve amaç edinmesiyle de diğer dergilerden ayrılmaktadır. Erkekler için çıkarılmış olmasına rağmen amacı kadınlığa hizmet olarak belirlenmiş olan Erkekler Dünyası Dergisi (19 Aralık 1914), 1914-1915 yıllarında İstanbul'da sadece dokuz sayı olarak çıkarılan içtimai, edebi, resimli bir dergi olan Osmanlı Kadınlar Âlemi Dergisi, genç kızlara hanımlara mahsus ilmi, fenni, edebi, ahlaki, felsefi, sinai, seyyahi musavver gazete şeklinde yayınlanan Seyyale Dergisi, 4 Haziran 1914 yılında haftalık olarak çıkarılan, içtimai, edebi, iktisadi, kadın ve aile gazetesi olarak tanımlanan Siyanet Dergisi, 21 Mart 1914 yılında resimli olarak yayınlanan, kadınlığın varlığını ve memlekette bir yeri olduğunu savunan Kadınlık Dergisi, 13 Eylül 1913'de yayınlanmış olan Kadınlık Hayatı Dergisi, 15 Nisan 1917'de aylık olarak yayınlanmaya başlayan Ders Kısmı adlı bir de ilavesi olan Bilgi Yurdu Işığı Dergisi (onüçüncü sayıdan sonra adı Bilgi Yurdu Mecmuası olarak değiştirilmiştir), 1918'de İstanbul'da onbeş günde bir çıkarılan Genç Kadın Dergisi, 4 Ocak 1919'da onbeş günde bir yine aynı adla çıkarılan Genç Kadın Dergisi, 1918'de İstanbul'da onbeş günde bir yayınlanan, kadınlığa, memlekete ve geleceğe hizmet amacını taşıyan, edebi yazıların, şiirlerin, hikayelerin, pratik bilgilerin dergi ve kitap tanıtımlarının eğitime yönelik yazıların, kadınların istek ve fikirlerinin yer aldığı Türk Kadını Dergisi, 1 Şubat 1919'da aylık olarak çıkarılan, daha çok moda ve güzellik üzerine yazıların yazıldığı resimli kadın dergisi İnci, 1921 yılında kendini kadın, salon ve aile gazetesi olarak tanımlayan, aylık olarak çıkarılan Hanım Dergisi, 1920 yılında İstanbul'da haftalık olarak çıkarılan Kadınlar Saltanatı Dergisi, 1923 yılında ev hanımlarına ve aile hayatına mahsus bir gazete olarak çıkarılan Ev Hocası Dergisi, belirtilen bu dergilerin dışında hakkında bilgi sahibi olunamayan bazı dergiler de mevcuttur. Bunlar: Kadın Bahçesi, Kadınlar Dünyası, Kadın Hayatı, Kadınlar Duygusu, Kadın Kalbi dergileridir." Erdoğan, 110-116.

¹⁰⁷ "Devleti ve orduyu desteklemek amacıyla kurulanlar; 1897'de kurulan Nisran-ı Osmaniye Dmdad Cemiyeti, 1908'kurulan İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi, yine 1908'de kurulan Hıdme-i Nisvan Cemiyet-i Hayriyesi, 1910 yılında kurulan Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti, 1911 yılında kurulan Mısırlı Hanımlar İane Cemiyeti, 1912 yılında kurulan Hilal-i Ahmer Hanımlar Şubesi, yine 1912 yılında kurulan Donanma Cemiyeti Hanımlar Şubesi, 1913'de kurulan Müdafaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Cemiyeti ve Şam Nisvan-ı Muavenet-i Milliye Cemiyeti'dir. Hayır ve yardım amaçlı kurulan dernekler; 1908'de Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye, Yine 1908'lerde kurulan Esirgeme ve Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi, 1912'de kurulan Osmanlı ve Türk Hanımları Esirgeme Derneği, 1914 yılında kurulan Etfal Hastanesi ve Şişli Osmanlı Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi, yine 1914 yılında kurulan Asker ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti, 1915 yılında kurulan Şehit Ailelerine Yardım Birliği, 1916 yılında kurulan Bikes Ailelere Yardımcı Hanımlar Cemiyeti, Suriye Nisvan-ı Umur-ı Hayriye Müessesesi, Topkapı Fukaraperver Cemiyet-i Hayriyesi'dir. Ekonomik amaçlı kurulan dernekler; 1912 yılında kurulan Malumat-ı Dâhiliye Dstihlakı Milli Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi, 1913 yılında kurulan Türk Kadınları Biçki Yurdu, 1916'da kurulan Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i Dslamiyesi ve Kastamonu Osmanlı Hanımları İş Yurdu Dernekleridir. Eğitim, kültür, sanat ve feminist amaçlı kurulan kadın dernekleri ise 1908 öncesi dönemde kurulan Kırmızı Beyaz Kulübü, 1908'de kurulan Nisvan Heyet-i Edebiyesi ve Genç Kız Cemiyeti, 1909'da kurulan Tesli-i Nisvan Cemiyeti, 1911'de kurulan Tefeyyüz Cemiyeti ve Mektebi Sultani-i Dnas Cemiyeti, 1913'de kurulan Osmanlı İttihad-ı Nisvan Cemiyeti ve Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti, 1916'da kurulan Bilgi Yurdu Dershanesi, 1918'de kurulan Enas Darülfünun Mezuneleri Cemiyeti ve Musiki Muhibbi Hanımlar Cemiyeti, 1919'da kurulan Türk Kadını Dershanesi'dir." Şefika Kurnaz, **Yenileşme Sürecinde Türk Kadını 1839-1923**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015, 13. Çakır, Kadın Hareketi, 87. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1- II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, 118-119.

1917 tarihli “Hukuki Aile Kararnamesi” aynı zamanda bir İslam ülkesinde “Aile Hukuku” ile ilgili hazırlanan ilk kanun metni sayılmış, Cumhuriyet döneminde hazırlanan 1923 ve 1924 tarihli Aile Hukuku kanun taslaklarına örnek teşkil etmiştir. 1917 tarihli kararnamede devlet, ilk defa evlilik kurumunu resmileştirerek, evlenme yaşını erkeklerde 18, kızlarda 17 olarak belirlemiştir. Diğer taraftan poligamiyle ilgili olarak, kadının izin verdiği takdirde eşinin ikinci bir kadınla evlenmesi (teaddüd-i zevcât) kararı alınmıştır.¹⁰⁸ Bu konular “hukuk-ı nisvan (kadın hukuku/hakları) ve kadınlığın tealisi (yükselmesi)” şeklinde ifade edilmiş ve bu ana başlıklar etrafında tartışmalar yapılarak çözüm önerileri aranmıştır.¹⁰⁹

Çalışma hayatında; “I. Dünya Savaşı’nda, dikiş işleri devlet hizmetinde Türk kadınının ilk aldığı görevdir. Bu görevin dışında boşalan erkek kadrolarını doldurmak için kadınlarımız ilk kez Posta Telgraf ’ta iş alırlar. Bu görevi yavaş yavaş diğer resmi daireler de izler. Pazarlarda satıcılık, temizleyicilik yapanlar da olur. Sosyal ve ekonomik sebepler, kadınlarımızı evin dışına çeker ve taassuba karşı da direnişe geçirir.”¹¹⁰ Sanatsal alanda ise; 10 Kasım 1918’de Behire, Memduha, Beyza, Refika, Afife isimli genç kızlar Darülbedayi’ye girerler. “İlk olarak 1920’de Afife Hanım, ‘Jale’ takma adıyla Kadıköy’de Apollon Tiyatrosu’nda sahneye çıkmıştır. Ancak ‘Tatlı Sır’ ve ‘Odalık’ oyunlarında polis baskını ile karşılaşır. Dâhiliye Nezareti daha sonra Müslüman kadının sahneye çıkmasını yasaklayacaktır. Kadın ancak Cumhuriyet döneminde Atatürk’ün isteğiyle sahneye çıkabilecektir. Bedia Muvahhit, Atatürk’ün isteğiyle ilk kez sahneye çıkan kadın sanatçımız olacaktır”¹¹¹

---

¹⁰⁸ Fatma Kılıç Denman, **İkinci Meşrutiyet Dönemi’nde Bir Jön Türk Dergisi: Kadın**, İstanbul: Libra Yayınları, 2009, 72. Niyazi Berkes, **Baticılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler-1**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997, 60. Zehra Odyakmaz, Anayasalarımızda Kadın Hakları, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 14, Cilt 5, 1989, 22.

¹⁰⁹ Yaprak Zihnioglu, **Yaprak Kadınsız İnkılap**, İstanbul: Metis Yayınları, 2003, 110.

¹¹⁰ Göksel, 143-144. Ayrıca “Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı’nın yarattığı işgücü açığını kapatmak üzere kadınlar birçok iş kollarında istihdam edildiler. Bunun dışında kadın dernekleri ülke savunması ve korunmasına yönelik yardım faaliyetlerinde bulunur. Kadınların kurduğu ‘Kadınlar Eşya Pazarı’, 30.000 liralık sermayeli bir anonim şirket halinde örgütlenerek ordunun elbise ve çamaşır gibi ihtiyaçlarını karşılamada mühim rol oynamıştır. Ayrıca Anadolu’nun birkaç yerinde şube açarak taşra kadınlarının da harekete geçmesinde, ücretli çalışma yaşamına girişinde başarılı sonuçlar sağlamıştır.” Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, **Türklerde Aile İctimaiyat Temel Kavramlar Yapı ve Süreç Aile Yazıları-I**, B.Dikeçligil N.Çiğdem (drl.), Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1991, 31.

¹¹¹ Kurnaz, Yenileşme Sürecinde Türk Kadını, 137-139.

1.2. MEŞRUTİYET DÖNEMİ FİKİR AKIMLARININ AİLE EKSENİNDEKİ TARTIŞMALARINA GENEL BAKIŞ

Meşrutiyet dönemi siyasi, toplumsal, ekonomik ve hukuksal açıdan çok fazla gelişmenin yaşandığı aynı zamanda da karmaşıklığın olduğu bir dönemdir.¹¹² Siyasi ve ekonomik açıdan batının etkisinde kalan Osmanlı dışa bağımlı hale gelmiş batı kültürüne de ev sahipliği yaparak hayati süreç içerisinde değişikliklerin olmasına kapı aralamıştır. “Batılılaşmayı zorunlu bir politika haline dönüştüren devrin sosyo-ekonomik, siyasî ve iktisadi koşullarının neticesinde batılılaşmanın en önemli ölçütü olarak aile ve kadın konusu esas alınmaya başlanmıştır. Bu sırada demografik olarak Osmanlı ülkesinin etnik çeşitliliği, milliyetçi hareketlerin ortaya çıkmasına da sebebiyet vermiştir.”¹¹³

Özellikle batı yönelimli değişme ve gelişmeler dikkate alındığında bir grup kesinlikle reddedip diğer grup her şeyiyle kabul ederken itidal üzere hareket edilmesi gerektiğini uygun yönlerinin alınıp uygun olmayan yönlerinin terk edilmesi gerektiğini savunularda olmuştur.¹¹⁴ Batıdan hiç değişiklik yapılmadan alınan kültür ve ideolojiler, Müslüman bir toplumun bu değişimlere nasıl bakması gerektiği konusundaki görüşler doğrultusunda dönemin aydınları görüş beyan etmiştir. Her aydın kendine doğru gelen ve savunucusu olduğu fikirlerini çeşitli yayın organları aracılığıyla dile getirerek halkı aydınlatma ve ülkeyi bu buhrandan kurtarma hedeflerinden yola çıkarak bir takım akımlar başlatmışlardır. Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük adını alan bu akımlar ideolojilerinden halkı haberdar etmek için düşüncelerini açıklama yoluna gitmişler ve bu akımlar etrafında bazı yayım kanalları oluşturmuşlardır.¹¹⁵

Daha çok seçkin bürokrat kesim tarafından benimsenen Batıcılık akımı “bu devlet nasıl kurtulur?” sorusuna cevap aramış, neden ve sebeplerini tartışmış, görüş ve düşüncelerini içtihat dergisi üzerinden dile getirmiştir.¹¹⁶ Taraftarları arasında Celal

---

¹¹² Tunaya, 4.

¹¹³ Tunaya, 3.

¹¹⁴ Mardin, 19. Akşin, 95. Mevhibe Savaş, **İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde İttihat ve Terakki ve Basın**, Ankara 1998, 9.

¹¹⁵ Tunaya, 3. Mardin, 19. Akşin, 95.

¹¹⁶ Şerif Mardin, 2000'e Doğru Kültür Ve Din, **Türkiye Günlüğü**, , Sayı13, Kış 1990, 4. Recai doğan, **II. Meşrutiyet Döneminde Batıcılık Akımının Din ve Eğitim-Öğretim Görüşlerinin Değerlendirilmesi**, Doktora Tezi, Ankara: 1996, 26.

Nuri (1881-1939)¹¹⁷, Abdullah Cevdet (1869-1932)¹¹⁸, Kılıçzade Hakkı (1872/1960), Satı Bey (1880/1968), Tefik Fikret (1867/1915), Mustafa Asım(1913/1998), Selahattin Asım, Ahmet Rıza (1858/1930), Mahmud Sadık (1864/1930) gibi isimler sayılabilir.

“Batıcılar batıyı bir güç ve batılılaşmayı da güçlülük olarak düşünmüşlerdir.¹¹⁹ “Batılılaşmazsak mahvoluruz” şeklindeki bir düşüncenin sürekli işlenen tema olması bunu ortaya koymaktadır.”¹²⁰ Batıya hayran olan değişim ve gelişmeleri sürekli takip ederek aynısını topluma uyarlamaya çalışan batıcılar, pozitivizm ve materyalizmin etkisinde kalarak yeni kimlikler oluşturmaya çalışmışlardır. Oluşturdukları kimliklerden birisi de kadın kimliğidir. Kadın üzerinde özellikle duran batıcılar “İslamcıların aksine, kadının ev dışına çıkarak kamusal yaşamda yer almasını, önemli bir hak olan eğitim hakkına kavuşmasını, özgür bir biçimde kendi istediği biçimde giyinerek, erkeklerle birlikte bir arada bulunmasını savunmuşlardır. Batıcı düşünürler toplumun temel taşı olan aile kurumunu, devletlerin milletlerin ilerlemesi ve gelişmesinde en temel unsur olarak değerlendirmişlerdir. Batıcılık akımının önde gelen temsilcilerinden Celal Nuri’ye göre, aile ne kadar sağlam ve sarsılmaz esaslara dayanırsa millet de o derece kuvvetli olacaktır. Çünkü her aile, ait olduğu medeniyetin gelişmişliğinin küçük birer kopyasıdır.”¹²¹

Türkçülük akımı fikir ve düşüncelerini Türk Yurdu, Genç Kalemler, İslam Mecmuası, Türk Derneği, Yeni Mecmua, Milli Mecmua gibi gazete ve dergilerde dile getirmişlerdir. Yazar ve savunucuları arasında Ziya Gökalp, Mehmet Emin Yurdakul, Sabit Fuat, Yusuf Akçura, Parvud Efendi, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali, Ahmet

---

¹¹⁷ Batıcı fikir akımına mensup II. Meşrutiyet dönemi fikir adamlarındandır. Mesleği avukatlık olmakla birlikte Gazetecilik asıl mesleği haline dönüşmüştür. Ayrıntılı bilgi için bk: Recep Duymaz, Celal Nuri İleri, **DiA**, Ankara: DİB Yayınları, Cilt 7, 1993, 244. İleri, Celal Nuri, Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, **Türk Edebiyatçıları Ansiklopedisi**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları: Cilt 5, Ankara, 2004, 164. Necmi Uyanık, Batıcı Bir Aydın Celal Nuri, **Türkiyat Araştırmalar Dergisi**, Sayı 36, 139.

¹¹⁸ Batıcı fikir akımına mensup düşünür, şair ve yazardır. Ayrıntılı bilgi için bk: Şükrü Hanoğlu, Abdullah Cevdet, **DiA**, Cilt 1, Ankara: DİB Yayınları, 1993, 93. Abdullah Cevdet, **Küçük Türk İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul: Hayat Yayınları, 1968, 9

¹¹⁹ Abdullah Cevdet, Şinne-İ Muhabbet, **İctihat**, No:89, 16 Kanun-i Sani 1329, 1979-1984.

¹²⁰ Ahmet Muhtar, Ya Garplılaşırız, Ya Mahvoluruz, **İkdam Gazetesi**, 1328, No:5716, 3-4.

¹²¹ Yusuf Doğan, **Celal Nuri İleri'nin Dini ve İctimai Hayata Bakışı**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003, 105.

Hikmet, Dr. Akil Muhtar, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Celal Sahir Erozan, Halim Sabit Şıbay, Halide Edip Adıvar, Müfide Ferit Tek gibi isimler sayılabilir.¹²²

Batıcıların pozitivist ve materyalist söylemlerine karşılık Türkçüler toplumu ve sosyal olguları somut bir gerçeklik olarak ele alan “içtimaiyyat” ilmini çözüm üretici olarak kullanmışlardır.¹²³ “Bu düşünce akımı, dönemin Türk milliyetçiliğine kimlik kazandırdığı gibi hayatın hemen hemen bütün alanlarında tartışılan konulara kendi penceresinden çözüm önerileri getirmeye çalışmıştır. Bu nedenle Türkçülük akımının önderleri, II. Meşrutiyet’in güncel sorunları içerisinde bulunan kadının sosyal konumunun iyileştirilmesi ve toplumun Türklükle bağdaşmayan anelerinden ayrıştırılması için toplumun ıslahını zorunlu görmüşlerdir. Sosyal ve toplumsal çöküntünün eşiğinde olan tüm milletler gibi Osmanlı toplumu da ıslaha beşeriyetin temeli olan kadından başlamalıdır. Çünkü tarihi süreç içerisinde milletlerin güçlenme ve zayıflama sebeplerini genellikle kadın hazırlamıştır. Medenileşme yolunda kadın ihmal edildiğinde ise bütün çabalar boşa gidecektir.”¹²⁴

İslamcılar Sırat-ı Müstakim, Sebilü’r-Reşat, Mekatib ve Medaris, Beyanü’l Hak, Livay-ı İslam, İslam Mecmuası gibi gazete ve dergilerde düşüncelerini duyurmuşlardır. Temsilcileri arasında Said Halim Paşa, Ferid Vecdi, Mehmed Şemseddin, Filibeli Ahmed Hilmi, Mehmet Akif Ersoy, Mustafa Sabri, Şeyhülislam Musa Kazım, Cevdet Paşa, Hacı Zihni Efendi, Eşref Edip, Ahmed Naim, M. Şemseddin Günaltay, Hamdi Yazır, Ahmet Hamdi Akseki, İsmail Hakkı İzmirli gibi isimleri saymamız mümkündür.¹²⁵

İslamcılar Batı medeniyetinin değil İslam medeniyetinin örnek alınması gerektiğini savunarak Batıcıların karşısında yer almışlar ve Doğu medeniyetinin varlığını ispat etmeye çalışmışlardır. Islahatlar noktasında rasyonalist ve gelenekselci bir yol takip etmişler bazı konularda ayrılmış bazı konularda da Batıcılık ve Türkçülükle birleşmişlerdir.¹²⁶ İslamcı akım özellikle kadınlarla ilgili olan konularda endişe etmiş ve endişesini eleştirileriyle dile getirmiştir. İslamcılar birçok açıdan liberal batıcıları taklitçilikle suçlayarak kadının bu değişimini toplumu tahrip edici, sefalet ve

¹²² Gülsüm Deniz, 88-91. Sümeyye İncegöl, 10.

¹²³ Mehmet Akgül, **Türk Modernleşmesi Ve Din**, Konya: Çizgi Yayınları, 1999, 289.

¹²⁴ Selahaddin Asım, Kadın ve Cemiyet Hayatı, **Genç Kalemler**, Cilt 3, Sayı 19, 13 Nisan 1328 / 26 Nisan 1912, 175-176.

¹²⁵ Deniz, 91-92. incegöl, 10.

¹²⁶ Tarık Zafer Tunaya, **İslamcılık Cereyanı**, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 1963, 4.

bozgunculuğa sürükleyici olarak nitelendirmişlerdir. Bu dönemde batıcı toplum yapısının etkisiyle kadının yaşam biçiminin değişmesi, dışarıya çıkması, başını açması, dans etmesi, fotoğraf çektirmesi, tiyatro sahnesine çıkması, mahremiyetin bozulması gibi konular batıcılar tarafından asrileşmenin önünde bir engel olarak yorumlanırken muhafazakârlar tarafından gelenekten, kültürden, dinden uzaklaşma olarak yorumlanmıştır. Tartışmalar hep bu kısır döngü etrafında nüksetmiştir.¹²⁷ İslamcı akımın en çok eleştirdiği ve karşı çıktığı konu kadının çalışma hayatına girmesiyle ihmal edilen tesettür meselesi olmuştur.¹²⁸

2. NİKÂH (EVLENME) EKSENLİ YAPILAN TARTIŞMALAR

2.1. NİKÂH / EVLENME İLE İLGİLİ TARTIŞMALARA GENEL BAKIŞ

Yukarıda ilgili başlık altında da ifade edildiği üzere Meşrutiyet döneminde kadın ve aile hukuku ile ilgili birçok konu tartışılmıştır. Tartışılan konular değişmiş, değişmeyen tek şey ise tartışmaların öznesi konumundaki kadın olmuştur. Biz konumuzun muhtevası gereği bu bölümde sadece nikâh ve talak eksenli tartışma konularına yer verip dönemin nabzını tutmaya çalışacağız.

2.1.1. Nikâhın Önemi

Meşrutiyet döneminde değişen sosyal, psikolojik ve ekonomik ortam evliliklerin azalmasına sebebiyet vermiştir. Kadının çalışma hayatına girmesi, maddiyat ve geçim kaygısının artması neticesinde gençler evliliğe mesafeli bir tavır içerisine girmişlerdir. Her geçen gün durumun daha da ciddi hal almaya başlayıp sosyal bir sorun haline gelmeye başlamasıyla âlimler halkı aydınlatmak ve evlilik olmazsa nasıl sorunların ortaya çıkacağını halka izah etmek için yazılar yayınlamaya başlamışlardır. Özellikle İslamcı âlimler tarafından tartışma konusu haline getirelen “şakası da ciddi ciddisi de ciddi”¹²⁹ olan nikâhın basite alınamayacağı evliliğin gerekli bir akit olduğu kanıtlanmaya çalışılmıştır. Bu konu hakkında özellikle görüş beyan eden ve durumun

---

¹²⁷Nuray Doğan, **Türkiye’de Modernleşme Sürecinde 1990’lar Sonrası Muhafazakâr Kadın Örgütlenmeleri**, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Sosyolojisi Bilim Dalı, 28. Göle, Modern Mahrem, 56-72.

¹²⁸ Göle, Modern Mahrem, 30. Musa Kazım, Hürriyet Ve Müsavat, **Sırat-ı Müstakim**, Cilt 1, Sayı 2, 1324,21–22.

¹²⁹ Ebu Davud, Talak, 9, 2194. Tirmizi, Talak, 9, 1184.

ciddiyeti üzerinde duran Şeyhülislam Musa Kazım Efendi (1858-1920)¹³⁰ ve İzmirli İsmail Hakkı (1869-1946)¹³¹ olmuştur.

Medeniyetin yükselip zirveye ulaşmasının aileden başlayacağına vurgu yapan Şeyhülislam Musa Kazım, aileyi çoğaltıp genişletmeyi medeniyetin gereği olarak görür. Aile olmazsa bırakın ilerlemenin gerçekleşmesini dünya ve kâinat düzeni bile sağlanamaz diye ifade etmiştir.¹³²

Herşeyin temeli ailedir. Aile domino etkisi yaratır. Aile iyi olursa insan da iyi olur. İnsan iyi olursa toplum da iyi olur. Toplum iyi olursa devlet de iyi olur. Bu durumdan herkes en iyi şekilde istifade eder. Evlilik bir ibadettir. Evlilik ahlak sisteminin oluşmasında kilit taşıdır. Adeta hem sevap al hem de toplumu ahlakla ıslah et diyen Musa Kazım, şu cümleyi kurar:

“İbadetin yönlerinden sayılan nikâhın derece-i ehemmiyeti herkesce malumdur. Bir kere zevceyn yekdiğerinden istifade ederek birçok fenalıkların önü alınır. ...İzdivac sayesinde insanlar teksir eder. İzdivac sayesinde cemiyet payidar olur. İzdivac sayesinde tehzeb-i ahlak edilir. Yine izdivac sayesinde âlem intizam bulur.”¹³³

Ciddi bir akit olan nikâhın belirli şartları taşıması gerektiğini hatırlatan Musa Kazım, nikâhın önemini altını kalın çizgilerle çizmiştir. Ömürlük çıkılan huzur ve güven yolculuğunda elbetteki kavislerin olacağını huzursuzlukların yaşanacağını belirtmiş ancak bu zorlu sürecin faturasının dine kesilmemesi gerektiğini söylemiştir. Musa Kazım, insanın fitrat, kişilik ve hatalarının da göz önünde bulundurularak dinin ne demek istediğinin anlaşılması gerektiğini şöyle ifade eder:

“Fakat bu kusur, hâşâ, şeriatta değil! Şüphesiz ki bizdedir. Talim ve terbiyedeki noksandan ve nikâha müteallik olan şer”i ahkâma tamamiyle uymamaktan dolaydır. Zira İslam şeriatı nikâhın sıhhatinde ve bir rivayette lüzumunda –yani feshi kabul

¹³⁰ İslamcı fikir akımına mensuptur. Osmanlı devletinin 121. Şeyhulislamıdır. Ayrıntılı bilgi için bk: Selami Bakırcı, Arşiv Belgeleriyle Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi, **Erzurumlu Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi Sempozyumu**, Erzurum, 2014, 103.Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Üleması**, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1996, III, 390. Ferhat Koca, Musa Kazım Efendi, **DİA**, Cilt 31, İstanbul: DİB Yayınları, 221-222.

¹³¹ İslamcı fikir akımına mensuptur. Osmanlı'nın son dönem önemli âlimlerindedir. Ayrıntılı bilgi için bk: Ali Birinci, İzmirli İsmail Hakkı, **DİA**, Cilt 23, İstanbul: DİB Yayınları, 530-533.

¹³² Songül Keçeci Kurt, II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Kadın Dergilerinde Aile ve Evlilik Algısı, **Belleten**, Cilt LXXIX, Sayı 286, Ankara, Aralık 2015. Akdaş, 33. Musa Kazım, Hürriyet-Musavat, **Sırat-ı Müstakim**, 1324, Cilt 1, Sayı 5, Eylül, 68.

¹³³ Musa Kazım, Hürriyet-Musavat, Sayı 5, 68.

edilmemesinde- zevcin zevceye nesepte, diyanet ve ahlakta, servet ve san'atta ve daha birçok vasıflarda küfüv olmasını şart saydığı gibi evlendiği takdirde zevcesine eziyet edeceği ve onu yedirip içirmekten aciz kalacağı, hâsılı kocalık haklarını yerine getiremeyeceği bilinen kimseye de tezevvücü haram kılmıştır".¹³⁴

Yukarıdaki sözlerinden de anlaşıldığı üzere Musa Kazım, evlilikte denklik üzerinde durmuştur. Sağlıklı bir yuvanın dengi olan kişiler arasında kurulabileceğini belirtmiştir. Hadisi şerifinde ifadesiyle asıl olan denkliğin din ve iffet bakımından olduğunu söyleyerek denkliğin nikâhın sıhhat şartlarından olduğunu hatırlatmıştır. Evlenmek isteyen herkesin evlenemeyeceğini belirli şartları taşırsa evliliğe hak kazandığını belirterek bir grupta toplayarak şu şekilde izah etmiştir.

"Bu münasebetle nikâhın sıfat ve bazı adabını açıklayalım: Nikâh; mihir, nafaka ve saireye iktidar ile beraber itidal halinde sünnet-i müekkededir. Tevekan (aşırı istek) halinde yani nefis zina isteğinden men edilemeyecek derecede kadınlara iştiha zamanında vaciptir. Eziyet korkusu, yani kocalık haklarını gereğince yapmakta kusur edeceğinden korkmak durumunda mekruhtur. Kocalık hakkını ifa edemeyeceği bilindiği takdirde haramdır. Ve akitten önce tezevvüce isteği olan erkek, evlenilmesi istenen kadına bakması ve o kadının yaş ve mal cihetiyle erkeğin altında; terbiye edep ve iffet ile güzellik hasebiyle erkeğin üzerinde olması menduptur".¹³⁵

Nikâhın önemi konusunda en çok görüş beyan eden ikinci isim İzmirli İsmail Hakkı olmuştur. Nur suresi 32. ayeti delil olarak göstermiştir. İlgili ayetin izahını yaparak açıklık getirmiş hadislerden örnekler vererek önerisini desteklemiştir. Evliliğin gerekli olduğunun altını çizerek nesebi korumak için evlenen kişilerin ne kadar kutsal ve paha biçilemez bir görev üstlendiklerini şu şekilde açıklamıştır:

"İçinizden evli olmayanları, köle ve cariyelerinizden evlenmeye müsait olanları evlendirin? Eğer fakir iseler, Allah lütfu ile onların ihtiyaçlarını giderin. Çünkü Allah'ın lütfu geniştir. Her şeyi hakkıyla bilir (ihtiyaçları ve lütfu lâyük olanları da bilir)"¹³⁶ ayetini dikkate alarak "Nesep; tehzeb, ahlak, ülfet ve muaşerete, hüsn-ü terbiyeye,

¹³⁴ Musa Kazım, Hürriyet-Musavat, **Sırat-ı Müstakim**, 1324, Cilt 1, Sayı 6, Eylül, 93.

¹³⁵ Akdaş, 33. Musa Kazım, Hürriyet-Musavat, Sayı 6, 94.

¹³⁶ Nur 4/32.

mezid şefkate mefza bulunduğundan salah-ı âlem ve beka-i benî Âdem için muhafazası lâ büddedir. Bunun için Cenab-ı Hak evvela sefahden ve sonra ona sebep olabilecek keyfiyet ve ahvalden şiddetle men ve zecr buyurmuş, müteakiben bu ayet-i kerimede dahi nesebi hıfz ve vikaye eden nikâh ve izdivacı emretmiştir".¹³⁷

Meseleyi dini, uhrevi ve ahlaki bir pencereden bakarak izah etmeye çalışan İsmail Hakkı(ö. 1946), nikâhı basit görenlere hadislerin dilinden cevap vermiştir:

"Zat-ı Nübüvvetpenah Efendimiz buyurmuşlardır: "Din ve şeriatımı seven, sünnetim olan nikâh ile amel olsun." Diğer hadis-i şerifte de varid olmuştur ki "Her kim tezevvüc edecek şeyi olup da tezevvüc etmezse bizden değildir." ... Yine bir hadis-i nebeviyyede buyurulmuştur: "Vedud ve velud olanı tezevvüc edin, sizin kesretiniz ile ben ümmetlere galebe çalarım".¹³⁸

Son zamanlarda toplumun içerisinde bulunan ahlaki yozlaşma ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan fuhşun engellenmesinin tek kurtuluş yolu olarak nikâhı gösterir. Meseleye Gazali'nin (ö. 1111)¹³⁹ İhya-i Ulumi'd-Din¹⁴⁰ adlı eserindeki hadisle cevap vererek evlenmenin ne kadar faziletli bir iş olduğunu izah eder:

"İhya-i Ulumi'd-Din"den Kitab-u Adabi'n-Nikâh"da şöyle zikrolunmuş: "Tezevvüc eden kimse dininin nisfını fesaddan sıyanet etmiş olduğundan nisf-ı saniyede Cenab-ı Hak'ka muhalefetden hazreylesin. Filvakia ağleb-i ahvalde kişinin dinini fericiyle batnı ifsad edip, tezevvüc fercin fesadına mani olduğu cihetle bu hadis-i şerifede de tezevvücün efdaliyyetine işaret vardır".¹⁴¹

İsmail Hakkı, evliliği basit görüp, evliliğe sıcak bakmayarak evlenmek istemeyenlerin sayısının giderek artmasının sebepleri arasında zenginliğinin yani mal varlığının azalması ve geçimimi nasıl sağlayacağım endişesi olduğunu söylemiştir. Nur suresi 32. ayetin "...eğer fakir iseler, Allah lütfu ile onları zenginleştirir..." kısmını kanıt olarak göstermiş, bu endişelerin bir vehimden ibaret olduğunu düşünülenin aksine evliliğin zenginleştirdiğini söylemiştir. Dönemin insanların psikolojik durumunu göz önünde

¹³⁷ İsmail Hakkı, Necaib-i Kur'aniye-Sure-i Nur, Ayet 32, **Sırat-ı Müstakim**, 1327, Cilt 2, Sayı 30, 53.

¹³⁸ İsmail Hakkı, Necaib-i Kur'aniye, 53.

¹³⁹ "Eş'ari kelamcısı, Şafii fakih, mutasavvıf, filozoflara yönelttiği eleştirilerle tanınan İslam düşünürü." Mustafa Çağrı, Gazzali, **DİA**, Cilt 13, İstanbul: DİB Yayınları, 489-505.

¹⁴⁰ "Gazzali'nin başta tasavvuf ve ahlak olmak üzere fıkıh, kelim gibi ilimlere bilhassa amaçları bakımından yeni yaklaşımlar getiren önemli eseri." Mustafa Çağrı, İhyaü ulumi'd-Din, **DİA**, Cilt 22, İstanbul: DİB Yayınları, 10-13.

¹⁴¹ İsmail Hakkı, Necaib-i Kur'aniye,54.

bulundurarak akli cevaplar vermeyi tercih eden İsmail Hakkı, sorumluluk kavramı üzerinde durmuştur. Evlenen insan sorumluluk yüklenir. Bundan dolayı daha çok çalışıp çabalar. İsrâf etmekten sakınır. Bu meziyetleri sahip olan insanında fakirleşmesi gibi bir durum söz konusu olamaz. Aksine daha çok zenginleşir¹⁴² diyerek meseleyi şöyle izah etmiştir:

“Bu kavî-i şerîf, izdivac edenlerde ğına hâsıl olacağına bir va’d-i ilahidir. ...Bir gün Resûl-ü Ekrem Efendimize birisi ihtiyacından şikâyet etdikde taraf-ı nübüvvetpenahlarından “Tezevvüc etmelisin” buyurulmuştur. Bir insan teehhül ederse iaşe-i iyal için kesbde sa’y-i belîğ ibraz edeceğinden hakkın avn ve keremiyle yoksulluktan daha ziyade uzaklaşır ve refika-i sadıkasının yardımıyla hanesi ma’mur ve abadan olur”.¹⁴³

“Nikâh her iki cins içinde değer biçilemeyen bir nimettir. Aranarak bulunamayacak bir saadettir. Nesillerin devam etmesi için bir zorunluluktur. Dünya da huzur ve saadetin merkezinde evlilik vardır”, diyen İsmail Hakkı, mutluluk ve huzur olan bir aile yuvasına sahip insanın psikolojiside sağlamdır, diyerek şu cümleyi kurar:

“Tezevvüc tenasül-i insani vücuda gelmesi için bir menba-i feyz ve bereket, hüsn-i hal ile yaşamak için azim bir nimet ve saadettir”.¹⁴⁴

İsmail Hakkı, evliliklerin azalmasındaki bir diğer etkenin de gençlerin batıya özenmesi ve hayranlık duyması olduğunu söyler. Meseleye çok endişeli yaklaşmıştır. Bunu büyük bir sorun olarak görür. Eğer böyle devam ederse İslam nüfusunun giderek azalacağını şöyle ifade etmiştir:

“Nüfus-u İslamiyenin yüzde yirmi beş nispetinde tenakus ettiği ve noksanın günden güne artmakta olduğu Dersaadet Nüfus Dairesi’nde buluna bir zattan vaktiyle mesmu’ rakam-ı huruf olmuş idi”.¹⁴⁵

İsmail Hakkı, öngörüsüne delil olarak gençlerin özendiği hayranlık duyduğu batıdan bir gazetecinin yazısının bir bölümünü gösterir. Adeta gözünüzü açın hayran

---

¹⁴² Ayşegül Eskiuyurt, **II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Modernleşmesinin Kadınla İlgili Ayetlerin Yorumlarına Yansıması**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2007, 76. Gülsel Sürücü, **Osmanlı Kadın Dergilerinde Kadının Dünyası (1908-1914)**, (Yüksek Lisans Tezi), 2008.

¹⁴³ İsmail Hakkı, Necaib-i Kur’aniye, 54.

¹⁴⁴ İsmail Hakkı, Necaib-i Kur’aniye, 54.

¹⁴⁵ İsmail Hakkı, Necaib-i Kur’aniye, 54.

olduğunuz batı bu halde bizlerinde ilerde bu durumda olacağını görün demek ister. “Geçim endişesi sebebiyle evlilik olmazsa nesilde olmaz. Kadın anne olmazsa nesil devam etmez. Nesil olmazsa devletin geleceği olmaz” diyerek gençlere gözünüzü açın, uyanık olun, aklınızı başınıza alın demek ister.¹⁴⁶ Batılı gazetecinin yazısı şu şekildedir:

“Sadhezar esef, Muasırlarımızdan Amerikalı bir muharrir, Amerikalı kadınların, evlat yetiştirmemeleri ve validelik vezâifinden ve erkeklerin tehhülden kaçınmaları hasebiyle Amerika“da tezâyüd-i nüfusa hâle geldiğini müteesifâne beyan ettikten sonra “Bir memlekette erkekler kesiru’l efrad bir aileyi geçindirmekten korkarak tehhül etmezler ve kadınlar dahi bir kadın için en büyük saadetin iyi bir zevce ve valide olmaktan ibaret bulunduğunu anlamazlarsa o memleketin âtisinden korkulur” demiştir.¹⁴⁷

Her iki âliminde evliliğin önemi üzerinde bu denli çok durmaları, endişe etmeleri hiç de yersiz bir kaygı değildir. Olaya dönemi içerisinde ışık tutmak gerekir. Bir yanda devam eden savaşlar kaybedilen canlar diğer yanda İslam dinini yaşayacak ve yaşatacak kişilerin azalması tehlikesi vardır. Çok uzak da değil i. Dünya Savaşından sonra erkek nüfusun azalması sonucunda ortaya çıkan tablo âlimlerin hiç de yersiz endişeler taşımadığının en büyük göstergesidir.

2.1.2. Görücü Usulü Evlilik

Günümüzde de eleştirilmekte olan görücü usulü evlilik tartışmalarının temeli bu dönemde atılmıştır. Görücü usulü evlilikte “Aracılar yoluyla gerçekleştirilen bir evlilik türüdür. Bu evlilik türünde evlenecek çiftler, genellikle birbirlerini önceden tanımaz. Aile büyükleri veya evlenecek gençlerin yakınları aracı olur ve evlilik gerçekleşir.”¹⁴⁸

Kadın harekâtının öncü söylemi olan düşünürler tarafından toplumun kanayan yarası olarak tanımlanan görücü usulü evlilik ataerkil yapıya da bir başkaldırı olarak ifade edilmektedir. Özellikle kadın yazarlar tarafından dillendirilmiş üzerine sayısız yazılar kaleme alınmıştır. Kimi yazara göre kadının eşya gibi muamele görmesi, kimine göre

¹⁴⁶ Eskiuyurt, 77.

¹⁴⁷ İsmail Hakkı, Necaib-i Kur’aniye, 54.

¹⁴⁸ Adem Gürbüz, **Türk Romanında Görücü Usulü Evlilikler (1971-1980)**, BEÜ SBE Dergisi, 2019, 8(1), 67-86.

bir ticaret, kimine göre de bir adet olarak tanımlanmıştır. Bu konu hakkında biri görücü usulü evliliği savunan diğeri eleştiren olmak üzere temel iki yaklaşım vardır.

2.1.2.1. Görücü Usulle Evliliği Eleştiren Yaklaşım

Görücü usulü evlilik daha çok dönemin aydın kadın yazarları tarafından gündeme taşınarak dillendirilmiştir. Meseleye farklı bakış açılarının hâkim olduğu pek çok pencereden bakılmıştır. Tek ortak noktaları ise görücü usulü evliliğin kaldırıp yeni evlilik diye tabir ettikleri bir evlilik sistemine geçilmesi gerektiği olmuştur.

Mükerrem Belkıs¹⁴⁹ “görücülük” başlıklı yazısında görücü usulü evliliği işlevi olmayan bir gelenek olarak tanımlamış, mutlaka kaldırılması gerektiğinin altını çizmiştir. Görücülük sisteminde kararı kız adına anne babası verir. Kızlarının yaşayacağı hayatı belirlerler. Bu sistemde bir evlilikten mutluluk beklenemez. Eğer gençler mutlu bir evlilik istiyorlarsa görücü usulü evlilik yapmayı bırakıp yeni bir evlilik sistemi geliştirmeleri gereklidir. Bu yeni sistemde akıl ve mantık ön planda olmalı, gençler rahatlıkla birbirleri ile temas edebilmelidir.¹⁵⁰

Hayriye Fitnat,¹⁵¹ görücü usulü evliliğin kadın için de erkek için de bir yararının olmadığını, her iki tarafın da eşlerini seçebilme haklarının olması gerektiğini belirterek şunları söylemiştir:

“İki dakikada dört tane kanâat ve fikir sahibi olmak uzun bir hayatın mutluluğunun temîni için ne derecede etkili olabilir. Bu yöntem sadece kadınların değil erkeklerin bile aleyhinedir. Benim gözüm görmüyor aklım iyiliğimi düşünemiyor bu yüzden siz görünüz, siz düşününüz demek ne kadar doğru olur. Demekten başka ne ile tevil edilebilir. Ya zavallı kız ya zavallı çocuk. Feryât ile titreyen ufacık kalple kocaman geleceğine sıkışmış olduğu dudaklardan çıkacak kelimelere ne kadar ihtiyaç duyar. Elinden, dilinden içgüdü ile çıkacak bir hareket bütün gelecekle alâkadardır.”¹⁵²

¹⁴⁹ Meşrutiyet döneminin feminist kadın dergisi olan Kadınlar dünyası yazarları ve Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti (Osmanlı Kadın Haklarını Savunma Derneği)’nin üyelerindedir. Doğum, ölüm tarihi ve hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk: Cengiz Yurdanur, Kadınlar Âlemi, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, Cilt 5, İstanbul: 1982, 80. <https://elyazmalari.com/2019/05/19/tarih-yapici-kadinlar-osmanlidan-gunumuze-kadin-hareketi/> Çakır, 180. <http://kaosgldergi.com/dosyasayfa.php?id=2890>

¹⁵⁰ Kurt, 1080. Sürücü, 70. Mükerrem Belkıs, Görücülük, **Kadınlar Dünyâsı**, 31 Mayıs 1329, Sayı 58, 3.

¹⁵¹ Kadınlık Gazetesi’nin yazarlarından. Doğum, ölüm tarihleri ve hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk: Kurnaz, Yenileşme Sürecinde Türk Kadını 1839-1923. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Kadınlık Ve Kadınlarımız**, İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1923.

¹⁵² Kurt, 1083. Hayriye Fitnat, Bizde İzdivâç, **Kadınlık**, 3 Nisân 1330, Sayı5, 4.

Seniye Ata¹⁵³ görücü usulü evliliğin gerçekleşme şeklini anlatmıştır. Görücüye çıkan kızları bir eşya olarak tanımlamıştır. Görücüye çıkan kızların boy, kilo, tırnak, parmak, diş gibi şekli özelliklerine bakılmaktadır. Bir anda habersiz gelen görüçülere bir eşya gibi gösterilen kızların kafası karışmaktadır. Bu yöntem ruha değil şekle önem vermektedir.¹⁵⁴ Aslında bu yöntem bir ticarettir. Bu alışveriş görevini simsarlar üstlenmiştir. İki tarafın da birbirini tanımadığı bu alışverişte ticaretin ana konusu fikirler, duygular ya da sevgi değildir. Sadece ve sadece şekildir.¹⁵⁵

Görücü usulü evliliği saçma olarak değerlendiren Şukufe Nihal (1896-1973)¹⁵⁶ şu sözlerle serzenişte bulunur:

“Fenâ olan bir şey varsa oda izdivâç kaidelerimizdir. Hiçbir mantığın hiçbir zevkin hazm edemeyeceği kadar saçma olan bu kaideler, birkaç sene evveline kadar katiyetle takîp olunuyordu. Beyefendi izdivâç niyetinde lâkin hayatında üç beş kadından başkasını tanımadığı için alacağı hanımı akrabadan birine ısmarlamağa mecbûr olur. Yarabbi düşünüyorum da gençlerin bu hayat meselesinde gösterdikleri bi-manayı cesârete bir türlü bir çare bulamıyorum. İnsanlarda nisbî bir zevk-i hükm sürerken diğerinin perestij ettiği bir çehrenin kendi zevkimizden muvâffak olabileceği ihtimâli bence yüzde ondan yukarı çıkamaz. Sonra hanımı görenler şüphe yok ki kendi akrabası hulâsa kendisini sevenlerdir. Bu sebeple hanımın tahsîli ev kadınlığı hakkındaki malûmâtı da ancak onlardan alınabilir, aldanmak tehlikesinin ikincisi de bu meseledir.”¹⁵⁷

Aynen diğer çağdaşlarında olduğu gibi Nihal de görücüye çıkan kızların sadece fiziksel özellikleriyle değerlendirilmeye tabii tutulduğundan yakınır. Fiziği düzgün olan kızların tercih edildiğini belirtir. Bunun çok büyük bir yanlış olduğunu, kızda fiziksel

¹⁵³ Kadınlar Dünyası Dergisinin yazarlarından. Doğum, ölüm tarihleri ve hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk: Çakır, Osmanlı'da Kadın Hareketi, 180.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Kad%C4%B1nlar_D%C3%BCnyas%C4%B1

¹⁵⁴ Nurcan Türeyen, **II. Meşrutiyet Dönemi Basınında Kadın Dergileri**, Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu, 2018, 28. Sürücü, 78. Seniye Ata, Türk Kadınlarında Aile-I, **Kadınlar Dünyası**, 14 Haziran 1329, Sayı 72, 3.

¹⁵⁵ **Erkekler Dünyası**, Mesut Bir Âile Nasıl Teşekkül Eder, 6 Kânûn-ı Sâni 1329, Sayı 1, 5.

¹⁵⁶ Kadın ve feminizm üzerine yazılara yer veren Türk kadını dergisinin yazarlarından. Ayrıntılı bilgi için bk: Ümit Akagündüz, II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Hareketi Ve Şukufe Nihal'in Bugünün Genç Kadınına Adlı Yazısı, **Fe Dergi** 8, Sayı 1, 2016, 111-117. Hülya Argunşah, **Bir Cumhuriyet Kadını: Şukufe Nihal**, Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.

¹⁵⁷ Kurt, 1084. Şukufe Nihal, Gençler Aradıklarını Niçin Bulamıyorlar?, **Türk Kadını**, 12 Eylül 1334, Sayı 9, 130.

özelliğın değil huy ve kişilik özelliklerinin daha önemli olduğunu söyler. Bunun için de eş adaylarının akıl ve kalplerinin uyuşması gerektiğine vurgu yapar.¹⁵⁸

Raife Halil¹⁵⁹ görücü usulü evliliğın en büyük sorununun kızlar hakkında akrabadan bilgi alınması olduğunu söyler. Bu zararlı bir durumdur. “Eşlerin birbirini tanıması için temas şarttır diyerek çağdaşı olan düşünürlerle hemfikir olur. Sağlıklı bir yuvanın kurulması için temas önceden alınması bir önlemdir”¹⁶⁰ diyerek şunları söyler:

“Öncelikle evlenecek kişi erkek veya kız evlilik gerçekleşmeden evvel birbirleri ile temasta bulunmalı. Birbirlerinin tavırlarını ve hareketlerini, huylarını ve el-hâsıl evlilik konusunda vasıflarına sahip olup olmadığını bizzat görmeli, değerlendirmeli. Şu kadarki bu temas doğrudan doğruya meydana gelmeli, erkek kızın ve kız erkeğın evine gidebilmeli. İçli dışlı olacakları aileler ile anlaşılıp anlaşılamayacağını anlamalı ve ondan sonra esaslı bir mutlu aile teşkiline vesile olacak olan evliliğe karar vermeli.”¹⁶¹ Görücü usulü evlilik ve yeni sistem evliliği Raife Halil şöyle kıyaslar. Eski evlilik sisteminde yani görücü usulü evlilikte dinin yasakladığı teması çiftler kendilerini kontrol edemeyerek bir şekilde sağlıyor. Ancak bu durum genele yayılamaz. Bu yapılan en büyük yanlış olur. Birkaç kişinin hatasından genel sorumlu tutulamaz. Bu sebeple yeni sistem evlilik daha faydalıdır. Çünkü çiftler birbirlerini huy, karakter ve kişilik olarak tanımakta bu sebeple de birbirlerini yanlış sevk etmeyerek uzun soluklu evliliklerin temeli atılmaktadır.¹⁶²

Konunun İslamiyet boyutu da yapılan tartışmalar arasında ön plana çıkartılmıştır. Aliye Cevat¹⁶³ görücü usulü evliliği eleştirerek İslamiyet’in ilk dönemlerinde böyle bir uygulamanın olmadığını kadın ve erkeğın iletişim kurarak, görüşüp konuşarak evlendiklerini söyler ve bu yöntemin bozularak bu şekli almasının sorumluları olarak bağınaz ve cahil insanları görür. İslamiyet’in bir sorumluluğu değil, kaldırılabilir bir âdetidir der.¹⁶⁴ “İslam sadece namaz kılmak, oruç tutmak değildir bu yanlış bir

¹⁵⁸ Şukufe Nihal, 131.

¹⁵⁹ Kadınlık Dergisi yazarlarından. Ayrıntılı bilgi için bk: Çakır, Osmanlı’da Kadın Hareketi, 247-249. Aynur-Lnsel İlyasoğlu, **Kadın Dergisinin Evrimi, Türkiyede Dergiler Ve Ansiklopediler (1849-1984)**, İstanbul: 1984, 163-183.

¹⁶⁰ Raife Halil, Temass ve Âdem-i Temassa Dâir Bir İki Söz, **Kadınlık**, 10 Nisân 1330, Sayı 6, 6.

¹⁶¹ Raife Halil, İzdivâç ve Muâşeret Nasıl Olmalıdır?, **Kadınlık**, 27 Mart 1330, Sayı 4, 4.

¹⁶² Raife Halil, 5.

¹⁶³ Kadınlar dünyası dergisinin yazarlarından. Ayrıntılı bilgi için bk: Yurdanur, 80. Çakır, Osmanlı Kadın Hareketi, 82. https://tr.wikipedia.org/wiki/Kad%C4%B1nlar_D%C3%BCnyas%C4%B1.

¹⁶⁴ Kurt, 1084. Sürücü, 82. Aliye Cevat, Görücülük, **Kadınlar Dünyası**, 30 Haziran 1330, Sayı 88, 3.

anlamadır İslami hükümler dönemin şartlarına göre uyarlanabilir”¹⁶⁵ diyerek sözlerini tamamlar.

Görüldüğü üzere meşrutiyet döneminin aydın kadınları eski sistem diye tabir ettikleri görücü usulü evliliğin kaldırılarak yerine yeni nesil bir evlilik sisteminin getirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. İki cinsin görüşmesinde ön görüşmenin/tanışmanın önemi üzerinde özellikle durmuşlardır. Ayrıca sadece eşlerini kendileri seçmek istemekle kalmamış evliliğin değerini de kendileri belirlemişlerdir. Onlara göre sadece sevgi ve aşk vardı ve evlilik sevgi değeri üzerine kurulmalıydı. Ailelerin ön planda tuttuğu meslek, zenginlik, soy gibi etkenler geri planda kalıyor, sadece sevgi ve aşk ön plana çıkartılıyordu. Çünkü aşk, eşleri birbirine bağlayan ve evlilik bağının kopmasına engel olan kutsal bağıdır. Bu bağ ne kadar sağlamısa o kadar ihanete ve ayrılığa yer yoktu.¹⁶⁶

2.1.2.2. Görücü Usulle Evliliği Savunan Yaklaşım

Görücü usulü evlilik sistemi dönem içerisinde aydın kadınlar tarafından çokça dillendirilmiş ve sürekli manşetleri süsleyen bir konu olmuştur. Ancak araştırmalarımız bize meselenin sadece gazete ve dergiler nezdinde sınırlı kaldığını göstermektedir. Çünkü aydın kesimin sürekli tartışma konusu ettiği sık sık gündeme taşıdığı görücü usulü evliliğin kaldırılıp yeni nesil bir evlilik sisteminin getirilmesi gerektiği görüşüne karşı anti tez olarak çok aşırı bir tepki gösterilmemiştir. Özellikle İslamcı muhafazakâr kesimin otorite isimlerinin bu konu hakkında görüş beyan etmemeleri ilginçtir. Nikâhın önemi hususunda çok fazla açıklama yaparak halkı bilinçlendirme yoluna giden muhafazakâr âlimler görücü usulü evlilik noktasında görüş beyan etmemişlerdir. Bu durumda halkın bu meseleye çok ilgi göstermediğinin, teklif edilen yeni evlilik sisteminin belirli bir camiayla sınırlı kalıp geniş halk kesimini etkilemediğinin göstergesi olsa gerektir.

Elbetteki mesele hakkında görüş beyan eden birkaç âlim de olmuştur. Belki de verilen bu cevapları yeterli gören diğer âlimler meselenin uzamasını istemeyerek konuyu daha fazla dallandırıp budaklandırmamışlardır. Şimdi mesele hakkında görüş beyan eden âlimlerin düşüncelerine yer verelim.

---

¹⁶⁵ Aliye Cevad, 4.

¹⁶⁶ Kurt, 1084. Türeyen, 28. Sürücü, 85. Serbest Aşk-4-, **Kadınlar Dünyası**, Sayı 142, (9 Mayıs 1330), 5.

Görücü usulü evlilik konusunda taviz verilmemesi gerektiğini söyleyen Aziz Haydar¹⁶⁷, Osmanlı kadınlarının büyük bir kısmının görücü usulü evlilikten yana tavır takındıklarını belirtmiştir. Anne ve baba görmeden bir kızı erkeğe gösterdiğiniz zaman bunun nasıl bir faydası olabilir? diye bir soru yöneltmiştir. Çocukların terbiye edilmesi hususuna dikkatleri çeker. Eğer bir çocuk doğduğu andan itibaren terbiye edilirse evlilik süreci boyuncada sorunlar olmaz der.¹⁶⁸

Vedide de (1907-1958)¹⁶⁹ tıpkı Aziz Haydar gibi terbiye hususuna dikketleri çeker. Terbiye almamış iki farklı cins sizlerin önerdiği yeni sistem evliliklerde ateş ve baruttan farksızdır. Görücü usulü evlilikten daha büyük sorunlara yol açar. “Yeterli eğitim ve terbiye almamış çiftlerin temas kurması sadece kişisel, toplumsal ve ahlaksal yönden dengesizlik getirir.” diyerek görücü usulü evliliğinin devam etmesinden yana oyunu kullanır. Ve evlilik konusunda yeni sistem değil de resmi bir uygulamanın olmasının şart olduğunu ekler.¹⁷⁰

2.1.3. Aile Hayatı

Evlilik bağının kurulmasının ardından oluşan aile hayatı da tartışmalardan payına düşeni almıştır. Her ne kadar bireylerin oluşturduğu bir yapı olarak tasvir edilse de aile toplumu ayakta tutan bir mekanizmadır. Bunun bilincinde olan meşrutiyet düşünürleri de ailenin toplumsal boyutuna dikkat çekmiş, ilerde oluşacak yeni toplumsal yapının mutlu aileler sayesinde şekilleneceğinin altını çizmişlerdir.

Her ne kadar, “birbirini seven birbirlerine âşık iki insanın aynı çatı altında birleşmesi mutlu yuva kurmasına etkindir” denilse de unutulmaması gereken ailenin kilit taşı çocukların oluşturduğudur. Çocuk evin çekirdeğidir. Bu çekirdeği yetiştirip ahlaki çerçevede şekil vermek ise annenin görevidir. Unutulmaması gerekir ki her başarının arkasında bir anne genel bir ifadeyle kadın vardır.

¹⁶⁷ Kadınlar dünyası dergisi yazarlarından. Ayrıntılı bilgi için bk: Çakır, Osmanlı Kadın Hareketi, 82.

¹⁶⁸ Kurt, 1085. Türeyen, 28. Sürücü, 88. Aziz Haydar, Görücülük, **Kadınlar Dünyası**, 29 Haziran 1329, Sayı 87, 1-2.

¹⁶⁹ Kadınlar dünyası yazarlarından. Bir çevirmen, eğitimci ve yazardır. Ayrıntılı bilgi için bk: Vedide Baha Pars, Örnek Hayatlar I-II, İstanbul: Amerikan Bord Neşriyat Dairesi, 1962.

¹⁷⁰ Vedide, İslâmiyet'te Erkek ve Kız İzdivâçtan Akdem Temassda Bulunmalı mı Bulunmamalı mı? **Kadınlık**, 3 Nisân 1330, Sayı 5, 5.

Dönemin tartışmalarına aracılık yapan İctihâd¹⁷¹ dergisinde Samizade Süreyya tarafından kaleme alınan “Bizde Aile Hayatı” başlıklı yazı incelendiğinde nasıl bir aileye sahip olunması gerektiği anlaşılmaktadır. Aile mutluluk ekseninde şekillenir. Mutlu olan aileler de kavga olmaz. Kavganın olmadığı ailelerde ise sorumluluk sahibi bireyler yetişir ve gelecek nesiller için umut vadeder. Ancak mutluluk üzerine kurulmayan ailelerde durum tam tersidir. Mutluluğun olmadığı kavganın hâkim olduğu ailelerde sorumsuz bireyler yetişir ve bu durum gelecek adına endişe vericidir. Bu durumun kurtarıcısı olarak eğitim gösterilmiştir. Ancak en üst seviyede bir eğitim bile verseniz ailede sorumluluk ve ahlaki bilinci kazanmadıysa eğitim o çocuğa yarar yerine zarar verecektir. Bu durum yazıda şu şekilde ifade edilmiştir:

“Evet, biz Şarklılar her ne dersek terbiye education ile instruction birbirinden fark edemiyoruz. Daha doğrusu istersek birisinin mevkî bizde pek meşkûn pek mühim. İnsanı insan edenin mektep olduğu düşünülür. Fakat mektep olsun da nasıl olursa olsun. Mektep insanı kemâlât-ı ilmiye ile tezyîn eder. Terbiye terzhâne değildir. Bizde ise öyle olduğu düşünülür. Batı dünyasının en ünlü pedagogları bu fikirdedirler ailede müteyyen esaslı bir terbiye görmeyen kimse darülfünûnları devretmiş en çetin en müşkîl fenleri görse de onun ahlâkı şüpheli olabilir. Asrımızda bir milletin medarı emin olan ahlâktır, terbiyedir. O terbiyeki anadan babadan tahsîl olunur.”¹⁷²

Yazının devamında mutlu aile yapısı anlatılmıştır. Sabah erkek işine gider kadın da kendi işlerini halleder. Kadın kocası gelene kadar evin temizliğini yapar, akşam için yemeğini pişirir ve çocuklarının bakım ve terbiyesiyle ilgilenir. Akşam işten evine dönen erkek temiz ev, hazır yemek ve onun dönüşünü heyecanla bekleyen çocuklarını gördüğü zaman mutlu olur. Ve kurulan sofranın etrafında sevgi ve muhabbetle yemeklerini yerler. Böyle bir ailede yetişen çocuklar da sorumluluk sahibi, bilinçli ve ahlaklı olurlar. Kısacası sevgiyle başlayan her şey sevgiyle biter.¹⁷³

Bir kadın gözünden aile hayatının tasviri bu şekilde anlatılırken kadınlar hakkında kadınlardan daha çok konuşan erkek düşünürler penceresinden de durum hemen

---

¹⁷¹ “Abdullah Cevdet’in (ö. 1932) idaresi altında yayımlanan ilmî, siyasî ve edebî muhtevalı dergi.” İctihad dergisi hakkında bilgi için Bk. Nazım H. Polat, İctihad, **DİA**, Cilt 21, İstanbul: DİB Yayınları, 2000, 446-448.

¹⁷² Samizade Süreyya, Bizde Âile Hayatı, **İctihâd**, 29 Mayıs 1330, Sayı 108, 149.

¹⁷³ Samizade Süreyya, 150-151.

hemen aynıdır. Erkeklerde ailenin mutluluk kavramı etrafında şekilleneceğini savunurlar. Eşlerinin kendilerini sevip saymalarını kalplerinde ve akıllarında sadece kendilerinin olmalarını istemekte, kadının evlerine ve kendilerine mutluluk vermelerini talep etmektedirler. Böylelikle oluşan düzenli aile yapısının omurgasını kadının oluşturduğunu söylemektedirler.¹⁷⁴

2.1.4. Ailede Kadının Sorumlulukları

Aile hayatı içerisinde ev işleri ve çocukla ilgilenen kadının bu bağlamda elbette bir takım görev ve sorumlulukları olacaktır. Gelecek nesillerin sağlıklı ve ahlaklı yetişmesi için bu noktada kadına erkekte daha fazla görev ve sorumluluk düşmektedir. Çünkü çocuğun ilk eğitimini aldığı yer ailedir. Aile içinde de ilk öğretici annedir. Bu yüzden anneler dikkatli olmalıdır. Geleceği ellerinde şekillendirdiklerinin bilincinde olmalıdırlar. Bu bilince sahip olmazlarsa topluma ihanet etmiş olurlar.

Bu durumu şöyle bir örnekle açıklamak mümkündür. Çocuk her şeyi kayıt altına alan kayıt cihazı gibidir. Siz ona ne verir ne gösterirseniz onu kaydeder. Evde sigara içen alkol kullanan bir annenin çocuğu da annesini örnek alıp oda demek ki böyle yapmam gerekiyor diyerek o da sigara içip alkol kullanmaya başlayacak ve ilerde kötü bir toplum oluşmasına vesile olacaktır. Ancak tam tersi düşünülduğünde çocuğuna güzel ahlak ve iyi terbiye yönünde örnek olan bir annenin çocuğu da belleğine iyi şeyleri kaydedecek ve gelecek nesiller ahlaklı ve terbiyeli olacak. Bu yüzden bir annenin ilk sorumluluğu çocuğuna iyi örnek olmaktır.¹⁷⁵

Kadının ikinci sorumluluğu ise ev idaresini iyi yapmaktır. Kadın erkeğin verdiği parayı iyi idare etmeli bütçeyi sarsmayacak şekilde parayı harcamalı, bütçeyi aştığı zaman kocasından gelecek tepkinin farkında olmalıdır. Tam bu noktada paranın kullanım biçimi kadının iyi ya da kötü olmasında belirleyici olmaktadır. Çünkü mutlu olmayan koca değil mutlu edilemeyen koca vardır. Evde mutluluğu, huzuru bulamayan erkek elbette ki saadeti dışarda arayacaktır.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Mithad Sadullah, *Âile Aşkı, Türk Kadını*, 29 Ağustos 1334, Sayı 8, 117.

¹⁷⁵ Fatma Fuad, *Kadın ve Kadınlık-III, Genç Kadın*, 30 Kânûn-ı Sâni 1335, Sayı 3, 35. Fatma Neşide, *Görenek, Hanımlar Âlemi*, 10 Nisân 1330, Sayı 3, 1-2.

¹⁷⁶ Hacı Cemal, *Kısm-ı İctimâî: Tevlîd ve İdâme-i Nesil*, 17 Nisân 1330, Sayı 7, 2. Ayşe Hikmet, *Abla Mektûbları: Yaşamak Zevki, İnci*, Sayı 7, (T. E.), 7. Seniye Ata, *Türk Kadınlarında Âile-II*, 4.

Ev idaresi konusunda Sabri Cemil¹⁷⁷ şöyle bir hesap özeti çıkarmaktadır:

“Tatbîken beş kişilik bir ailenin bütçesini şu suretle tanzîm etmeli. Pederin her günkü kazancı 15 guruş valide dikiş dikiyor günde 8 guruş kazanıyor büyük oğulları ayda 150 guruş alıyor. Bir günlük ev masrafını açık sûretle hesap etmeli. Eve alınacak erzâk ve eşyânın fiyatını göstermeli veresiye alınırsa uğratılacak zararları tekrar hatırlatmalı.”¹⁷⁸

Fatma Fuad, cemiyet içerisinde kadının daha önemli olduğunu belirterek, kadın eşine hürmet ederse erkek de maddi ve manevi süreklilik sağlar kadın tatlı dil ve güler yüzüyle erkeğin gücüne güç katar diye ekler.¹⁷⁹

Ayşe Hikmet¹⁸⁰ de aynı görüştedir. Kocanın maddi desteğinin erkeğe manevi destek olarak dönmesi gerektiğini belirterek, hayat şartları içerisinde bazen şevki kırılan kocanın maneviyatlarını tamir etmekte görevli olan kişinin kadın olduğuna söyler.¹⁸¹

Aliye Cevad, “Erkeğin kadın üzerinde görevleri vardır. Kadın erkeğe emanettir. Erkek kadının her türlü ihtiyacını karşılamalıdır. Ailenin dengeli bir yaşam sürmesi için; güven, saygı, yardımlaşma olmalıdır.”¹⁸² diye ekler.

Ali Kemal (1867-1922)¹⁸³ ise; yapılacak yenilerin aile içerisinde kadın nezdinde olması gerektiğinin altını çizmiştir:

“Bana Osmanlı Devleti’ne yapılacak en büyük hizmet nedir, diye sorulsa, aile yaşamına bir düzen vermek derim. Bu hizmeti gerçekleştirmeyi ise erkeklerden ziyâde kadınlardan biliniz, çünkü ailenin düzenini sağlayan kadındır. Kadın ailenin aşkı, sevgisi ve rehberidir. Doğada aşkdan ve sevgiden daha güzel bir alaka var mıdır? O

---

¹⁷⁷ “Hayatı hakkında detaylı bilgiye sahip olmadığımız Sabri Cemil, II. Meşrutiyetin ilanı sırasında Dârümuallimîn-i Rüşdi’de müdürlük vazifesini yürütmekte idi.” Hamza Altın, II. Meşrutiyet Devri Pedagoglarından Sabri Cemil Ve Amelî Fenn-i Tedris’i, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/2, Winter 2013, 19-35, Ankara-Turkey.

¹⁷⁸ Sabri Cemil, Ev İdâresi, **Yeni Mektep**, Şubat 1327, Sayı 10, 319.

¹⁷⁹ Fatma Fuad, **Kadın ve Kadınlık**, 36.

¹⁸⁰ İnci dergisi yazarlarından. “Dergide dikkat çeken bir başka husus ise, Ayşe Hikmet’in “Abla Mektupları” başlığı altında yazdığı tavsiye mektuplarıdır. Bu mektuplar kadınların Ayşe Hikmet’e dertleşmek için ve dertlerine yol göstermesi için gönderdiği mektuplardır. Bu mektuplarda yeni evlenmiş genç kızlara aile saadeti ve çocuk eğitimine karşı nasihatler verilmektedir.” Emrah Çetin, Cansu Tüzer, İnci Dergisi Üzerine Bir İnceleme, **Millî Eğitim**, Sayı 216, Güz/2017, 203-225.

¹⁸¹ Ayşe Hikmet, **Abla Mektûbları**, 7.

¹⁸² Aliye Cevad, Âile-III, **Kadınlar Dünyâsı**, 22 Mayıs 1329, Sayı 49, 3-4.

¹⁸³ “Gazeteci, yazar, edebiyat ve siyaset adamı.” Mustafa Uzun, Ali Kemal, DİA, İstanbul, DİB Yayınları, 405-408.

halde artık şüphesiz bir kadın kemâlât-ı mukteziyya cem ise kocasının her murâdına hâkimdir. Demek aile hayâtımızın tanzîmini fikren, irfânen meziyetlerini medid bir sevgi ile gördüğümüz kadınlarımızdan beklersek hata etmemiş oluruz.”¹⁸⁴

Ali Kemal, kadının sorumlulukları arasında, kaynanasıyla çatışmaya girmemesi ve dedikodu yapmaması gerektiği de sayılmış ve çocukların terbiye edilebilmesi için bunlara dikkat edilmesi gerektiği de belirtilmiştir.¹⁸⁵

Celal Nuri İleri bu konunun çözümünü eğitim olarak göstermiştir:

“Kadınlarımızın çok kötü huyları, gevezelikleri vardır. Bunların iyileştirileceği yer ise ilkokullardır. Kadınların eğitimi çok önemlidir. Bu kadının sorunu değil, tüm Türklüğün ve Müslümanlığın sorunudur. Türklüğünde, İslamiyet’inde geleceği buna bağlıdır. Aydınlanıp yükselmek kadınlarımızın eğitimine bağlıdır.”¹⁸⁶

İslamcı düşünürlerden Musa Kazım ise “Hürriyet-Musavat (Eşitlik/Özgürlük)” isimli yazısında kadının eş olarak yapması gereken görev ve sorumlulukları şöyle dile getirmiştir:

“Malumdur ki, bir ailenin te’min-i saadeti iki nev’ vezaif-i mühimmeye merbuttur. Bunlardan biri vezaif-i beytiyye, diğeri vezaif-i hariciyedir. Bu iki nev’ vezaifi yalnız zevce ifa edemeyeceği gibi yalnız zevc dahi ifa edemez. Şu halde bu vazifeleri taksim etmek iktiza eder. Vezaif-i beytiyyeyi zevceye, vezaif-i hariciyeyi de zevce tahmil lazım gelir. Bunun aksi olamaz. Zira kadınların hilkat-i asliyelerindeki nezaket ve zerafet iktizasınca onların bir takım ef’al-i şekadan ibaret olan umur-i hariciye ile iştiğalleri muvafık-ı hikmet ve maslahat olamayacağı gibi, erkeklerin umur-i beytiyye ile iştiğale hasr-ı vücud etmelerini de hiç bir akl-ı selim tecviz edemez.”¹⁸⁷

Musa Kazım, “Eşler haklarını bilecek. Hakları çerçevesinde hareket edecekler. Haklarını bilen eşler sorumluluklarını da bilecek. Dolayısıyla aile içerisinde görev taksimi yapacaklar, yapmalıdırlar da. Kadın da erkek de fitratına uygun işleri yapacak. Fitratlarına uygun düşmeyen işleri yapmaları kadınlar için uygun değildir. İslam kadına merhamet edilmesi gerektiğini belirtmiştir.” diyerek yazısına şöyle devam etmiştir:

¹⁸⁴ Ali Kemal, Âile Hayâtı, **Mahâsin**, Teşrîn-i Evvel 1324, Sayı 2, 105.

¹⁸⁵ Türeyen, 28. Aziz Haydar, Bizde Hayât-ı Âile, **Kadınlar Dünyâsı**, 30 Nisân 1329, Sayı 27, 2. SamizadeSüreyya, **Bizde Âile Hayâtı**, 150.

¹⁸⁶ Celal Nuri İleri, **Kadınlarımız**, İstanbul 1915, Matbaa-i İçtihat, 78-79.

¹⁸⁷ Musa Kazım, Hürriyet-Musavat, **Sırat-ı Müstakim**, 1324, I, Sayı 2, Ağustos, 21.

“Şeriat-ı Muhammediye kadınlarımıza son derece şefkat ve merhamet göstermiş ve onların bütün hukukunu taht-ı temine almıştır. Bundan başka birçok imtiyazat dahi bahş eylemiştir. Ezcümle bir erkek hem kendi nafakasını hem zevcesinin ve çocuklarının nafakasını ve bütün muhtaç oldukları şeyi tedarike mecburdur. Hâlbuki bir kadın bunlardan hiçbirini tedarike mecbur değildir... Şeriat-ı Muhammediye’de bir kadın hiçbir vakit maişet cihetini düşünmeye mecbur değildir. Hatta bir kadın yemek pişirmeye, çamaşır yıkamaya, bazı şeraitin vücudu takdirinde çocuğunu emzirmeye bile –hasbe’d-diyane mecbursa da- kazaen mecbur değildir. Yani bunları yapmak için hâkimin cebr etmeye selahiyeti yoktur”.¹⁸⁸

Aslında Musa Kazım modernizmin hâkim olduğu, kadınların hak arayışında olduğu bir dönemde böyle bir yazı yayınlarak kadını bir zavallı gibi görenlere cevap vermiştir. Kadınlar ev işlerini yapmaya mecbur değildir ve kimsede onları zorlayamaz, İslam kadınları ezmiyor, haklarını ellerinden almıyor, erkeği yükseltip kadını alçaltmıyor diyerek kadın erkek eşitliğini savunanlara tepkisini göstermiştir.¹⁸⁹

Sırat-ı Müstakim¹⁹⁰ yazarlarından İsmail Hakkı, görev paylaşımında Musa Kazım ile aynı fikirdedir. Kadın ve erkeğin sorumluluğundan ayrı ayrı bahsetmiştir. Kadının iki sorumluluğu vardır: “Birincisi; eşine sadakat gösterip muhabbetle davranmasıdır. İkincisi; evi çekip çevirmesi ve ev idaresini sağlamasıdır. Erkeğin sorumluluğuna gelince birincisi; maddiyatı temin etmek, ikincisi de sevgi ve muhabbet ile eşinin haklarına saygı göstermektir.” diyerek şu cümlelere yer vermiştir:

“Kocaların da vazâfi zevcelerini iâşe ve himaye etmek, onlar ile hüsn-ü muâşeret ve hukuk-u zevciyyete riayet eylemekdir”.¹⁹¹

Ferid Vecdi (1878-1954)¹⁹² ise erkeğin sorumluluğunun altını çizmiş ve hadis üzerinden delillendirerek maddiyat konusunda ailesini sıkıntıya sokmaması gerektiğini şu şekilde açıklamıştır:

¹⁸⁸ Musa Kazım, Hürriyet-Musavat, **Sırat-ı Müstakim**,1324, I, Sayı 3, Ağustos, 36-37. Eskiuyurt, 90.

¹⁸⁹ Eskiuyurt, 90-91.

¹⁹⁰ “Sebülürreşâd dergisinin ilk adı.” Sebülürreşâd dergisi hakkında bilgi için Bk. “Mehmed Âkif’in desteği ve başarılarında Eşref Edip’in yayımladığı dergi.” Adem Efe, Sebülürreşad, **DİA**, Cilt 36, İstanbul: DİB Yayınları, 2009, 251-253.

¹⁹¹ İsmail Hakkı, Necaib-i Kur’aniye-Sure-i Nur, Ayet 32, **Sırat-ı Müstakim**, 1327, II, Sayı 30, 54.

¹⁹² Mısırlı bir yazardır. Tam adı Muhammed Ferid Vecdi’dir. Müslüman Kadını adlı eserini Mehmet Akif Ersoy Osmanlıcaya çevirmiştir. Sırat-ı Müstakîm dergisi yayın hayatına başlayınca yapmış olduğu bu tercüme bölümlerini yayınlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bk: Ferid Vecdi, “Müslüman Kadını” Mehmet Akif Ersoy (trc.).(3. Sayıdan itibaren 19. sayıya kadar toplam 17 Makale). Kerim Bayram, II.

“Aleyhissalatü vesselam efendimiz “Cenab-ı hak kendisine mal verdiği halde ailesini sıkıntı içinde bırakan adam bizden değildir. – Bir adamın evine, karısına, evladına, hizmetkârlarına sarf ettiği mal kendisi için sadaka yerine geçer” buyuruyorlar. Artık aileye karşı fedakârlığa teşvik için bundan büyük söz olamaz”.¹⁹³

Batılı fikir ve düşüncelerin her geçen gün artış gösterdiği bir ortamda âlim ve düşünürler İslami hükümleri açıklayıp halka öğretmekle ancak meselenin hallolabileceğini düşünmüşler ve bu doğrultuda hareket etmişlerdir. Vardıkları ortak nokta ise; kadın ve erkeğin sorumluluklarının farklı olduğu, aile içinde görev taksimi yapmaları gerektiği, erkeğin kadından sadece aile reisi olması yönünde üstün olduğu insani olarak üstünlüğünün bulunmadığı, İslam’ın kadına değer verip hakkını gözettiği olmuştur.¹⁹⁴

2.2. KÜÇÜKLERİN EVLENDİRİLMESİ İLE İLGİLİ YAPILAN TARTIŞMALAR

Küçüklerin evlendirilmesi ya da yaygın ismiyle “çocuk evlilikleri”¹⁹⁵ her toplumda görülen bir uygulamadır.¹⁹⁶ Küçüklerin evlendirilmesi meselesine genellikle kız

---

Meşrutiyet Dönemi Yayın Organlarından Sırât-ı Müstakim’de Kadın Ve Aile, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, Ankara.

¹⁹³Ferid Vecdi, **Ailenin Islahı Maddesi**, Mehmed Akif(çev.), Sırât-ı Müstakim, 1327, VI, Sayı 143, 201.

¹⁹⁴ Eski yurt, 92.

¹⁹⁵ Ayrıntılı bilgi için bk: Ahmet Yaman, Doktrin Ve Olgu Bağlamında Küçüklerin Evlendirilmesi, **Eski Yeni** **38**, Mart 2019, 9-29. H. İbrahim Acar, İslam Hukukunda Evlenme Ehliyeti Bakımından Küçüklerin Evlendirilmesi Problemi, **Dini Araştırmalar**, Mayıs-Ağustos 2003, Cilt 6, Sayı 16, 125-140. Adem Yenidoğan, **İslam Hukukunda Küçüklerin Evlendirilmesi**, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2009.

¹⁹⁶“İslamın ilk yıllarından günümüze kadar başta fıkıh kitaplarında olmak üzere hemen hemen bütün eserlerde temyiz çağındaki küçüklerin evlendirilebileceğine dair hükümler verilmiştir. Söz konusu eserler içerisinde konunun delillendirilmesi kapsamında özellikle de Talâk sûresinin 4“üncü âyeti (Talak, 65/4) ile Nisâ sûresinin 6“ncü âyetleri (Nisâ, 4/6) Hz. Âişe'nin küçük yaşta evlendirildiği hususundaki rivâyetler, icmâ delili, fıkhi kıyâs metodu ve maslahat prensibi delil olarak kullanılmıştır.” Muhammed b. Hasan Şeybânî, **El-Cami'u's-Sağîr** (En-Nâfiu'l-Kebîr isimli Şerh ile Birlikte), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1986, 170. Muhammed b. Hasan Şeybânî, **Kitâbü'l-Asl El-Ma'rûf Bi'l-Mebsût**, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1990, Cilt. I, 409. Muhammed b. Hasan Şeybânî, **El-Câmi'u'l-Kebîr**, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 2000, 101. Mergînânî, **El-Hidâye**, Beyrut, 1995, Cilt. I, 186. Abdullah b. Mahmud b. Mevdud Mevsilî, **El-İhtiyâr Li-Talîl'i-Muhtar**, Mehmet Keskin (Çev.), İstanbul, 1984, Cilt. III, 94. Abdülğani B. Talib Meydânî, **El-Lübâb**, İstanbul: 1375, Cilt. III, 10. Muhammed B. Ahmed El-Hatib Şirbînî, **Muğni'l Muhtâc**, Mısır, 1958, Cilt. III, 168.

Tüm dünyada çocuk evliliklerinin çoğu Güney Asyada ve Afrikada gerçekleşmektedir. Detaylı bilgi için bakınız: Aslıhan Doğan Köroğlu, **En Az Gelişmiş Ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Erken Yaşta Evliliklerle Mücadele Ve Türkiye Uygulamaları**, Uzmanlık Tezi, Ankara, Nisan 2014. Türkiyede de özellikle kırsal kesimlerde çocuk evliliklerine sıklıkla rastlanmaktadır. Detaylı bilgi için bakınız: Mehmet Anık, Rabia Barlin, Türkiye’de Çocuk Gelinler Sorunu: Balıkesir Örneği, Balıkesir, **İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, 2017, Cilt 6, Sayı 3, 2.

çocukları üzerinden yaklaşmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi erkekler de küçük yaşlarda evlendirilmektedirler.¹⁹⁷

Küçük yaşlarda yapılan evliliklerin eş ve annelik boyutu göz önünde bulundurulduğunda mesele daha çok ergenlik üzerinden ele alınmıştır. Daha da dikkat çekici olanı ise Meşrutiyet dönemi düşünürleri tarafından mesele gazete ve dergilerde ele alınıp tartışılmamıştır. Meseleye sadece Meşrutiyet dönemi şeyhülislamı tarafından ergenlik yaşı üzerinden fetva mecmualarında yer verildiği görülmüştür.¹⁹⁸

Konuya ergenlik konusuna yer vererek başlamak meselenin muhtevasını kavramak açısından uygun olacaktır. Dönemin şeyhülislamı ergenlik yaşı konusunda çeşitli görüşler beyan etmişlerdir. Bu görüşler ileride oluşturulacak kararname ve taslaklara zemin hazırlamaktadır.

Ebussuud Efendi;

“Erkek çocukları için ergenlik yaşını, kendileri ikrar ettikleri durumda oniki, sessiz kalmaları halinde on sekiz olarak tespit etmiştir. Kız çocukları için de ergenlik yaş sınırı ikrar ettikleri durumda on iki, etmedikleri takdirde on yedi olarak öngörülmüştür. Ergenliğin alt sınırı, hem erkek hem de kız çocuklar için on iki yaş olarak tespit edilmiştir.”¹⁹⁹

Çatalcalı Ali Efendi;

“Erkek ve kız çocuklarının on beş yaşını bitirdiklerinde ergenliklerine hükmolunacağına dair fetvalar vermiştir.”²⁰⁰ Menteşzâde Abdurrahim Efendi (ö. 1716) de Çatalcalı Ali Efendi ile aynı görüştedir.

Görülmektedir ki Ali Efendi ve Abdurrahim Efendi, Ebussuud Efendi'nin fetvalarının altında bir yaş sınırıyla fetva vermişlerdir. Dokuz yaşını bitirmiş bir kız çocuğunun adet

---

¹⁹⁷ Çocuk evlilikleri daha çok kız çocukları üzerinden tartışılmaktadır. Bunun sebebi erken yaşta evlenen kız çocuk sayısının erken yaşta evlenen erkek çocuklardan daha fazla olmasıdır. Anık, Barlin, 3.

¹⁹⁸ Ömer Korkmaz, **Osmanlı Uygulamaları Işığında Küçüklerin Evlendirilmesi ve Veli İzinsiz Nikâh**, Bilimname XXXVII,2019,/1, 453-475. Yahya Araz, 17. ve 18. Yüzyılda İstanbul ve Anadolu'da Çocuk Evlilikleri ve Erişkinlik Olgusu Üzerine Bir Değerlendirme, **Kadın/Woman**, Cilt: 2, Sayı 13, 2000, 99-121.

¹⁹⁹ M. Ertuğrul Düzdağ, **Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı**, İstanbul 1983, Enderun Kitabevi, 33.

²⁰⁰ Çatalcalı Ali Efendi, **Fetâvâ- ı Ali Efendi**, Cilt 1, İstanbul: Sahâfiye-i Osmaniye Şirketi, 1893-1894,208.

görmeye başladığını beyan etmesiyle evlenebileceğine dair fetvalar vermişlerdir.²⁰¹Ergenliğin üst sınırında ise herhangi bir farklılık görmemişler kızı ve erkeği eşit kabul etmişlerdir.²⁰²

Klasik İslam kaynaklarında da dokuz yaş kız çocuklarının ergenliği için alt sınır olarak belirlenmiştir.²⁰³ Kız çocukları için belirlenen alt yaş sınırı meselesinin tartışılmasında evlilikten ziyade evliliğin fiili olarak gerçekleşip gerçekleşmemesi meslesi vardı.²⁰⁴

Bunun şartı kimine göre ilk âdeti görme yani akil kabul edilme, kimine göre de “cimâa mutîka”ya uygun olmaktı.²⁰⁵ Tartışma konusu yapılan diğer hususlar ise evlendirilen kızların mehirleri, nafakaları ve kimin yanında kalacaklarıydı. Fiziksel olgunluğa ulaşana kadar ailelerinin yanlarında kalıyorlardı. ²⁰⁶ Böylelikle eşleri onların nafakalarını ve diğer ihtiyaçlarını temin etmek durumunda kalmıyor, boşanma ya da ölüm durumunda da iddet beklemek zorunda kalmıyorlardı.²⁰⁷

Ergenlik çağına ulaşan bir kız bunu beyan etmesiyle eğer istemezse kocasından boşanabiliyordu. Hukuk dilinde bu hakka “hıyâr’ül-bulûğ” denilmektedir.²⁰⁸ Hıyâr’ül-bulûğ meselesinin Osmanlıdaki uygulanış şeklini örnekle açıklamak Osmanlı’nın toplumsal ve hukuksal yapısını kavramak açısından faydalı olacaktır. Birisi 1800 yılında diğeri de 1801 yılında olmak üzere İstanbul’da Davutpaşa Mahkemesi’ne iki boşanma davası görülmüştür. “Kasım 1800’de on yaşına varıp, adet görerek erişkinliğe adım atan Ayşe, kocası Seyyid Mehmet ile hul anlaşması yaparak ayrılmıştır.”²⁰⁹ Aynı şekilde “Şubat 1801’de erişkin kabul edilen on üç yaşındaki Habibe, kocası Molla

²⁰¹ Çatalcalı, 1894, 39. Menteşzâde Abdurrahim Efendi, **Fetâvâ-yı Abdurrahim**, Cilt 1-2, İstanbul: Daru’t-Tibâat’ül-Ma’mûre, 1827, 148.

²⁰² Menteşzâde, 1827, 148.

²⁰³ Şeybani, 170. Merginani, 186. Mevsili, 94. Meydani, 10. Şirbini, 168.

²⁰⁴ Araz, 103. Şeybânî, El-Cami’u’s-Sağîr, 170. Mergînânî, 186. Mevsilî, 94. Şirbînî, 168.

²⁰⁵“Buna kız çocuklarının fiziksel görünüşlerine bakarak hâkimler karar vermekteydi.” Süleyman Kaya, Betül Algın, Zeynep Trabzonlu, Asuman Erkan, **Şeyhulislam Yenişehirli Abdullah Efendi Behcet’ül-Fetâvâ**, İstanbul: Klasik Yayınları, 2012, 1741. Fetva.

²⁰⁶ “Enderde olsa kocalarının yanlarında kalabiliyorlardı. Bu durum Abdullah efendinin fetvasında kocası tarafından birlikteliğe zorlanan bir mehzule’nin ölümü şu ibare ile yer almaktaydı: “misüllü cimâ’ oluna gelmiş değil iken” ayrıca çocuğun ailesi diyet talebinde bulunabilir kocada karısının mirasından mahrum kalırdı.” **Osmanlıda Hukuk ve Toplum 6 - Neticetül Feteva – Şeyhulislam Fetvaları**, es-Seyyid Ahmed Efendi, es-Seyyid Hafız Mehmed b. Ahmed el- Gedusi (dr.) İstanbul: Klasik Yayınları, 360.

²⁰⁷ Menteşzâde, 281. Çatalcalı, 116.

²⁰⁸ H.Yunus Apaydın, Muhayyerlik, **DİA**, Cilt 31, İstanbul: DİB Yayınları, 1995, 25-30.

²⁰⁹ “Davud Paşa Şer’iyye Sicilleri 35, Belge 214’de.” Faik Atabay, **H. 1215 (M. 1800) Tarihli İstanbul Davut Paşa Mahkemesi 35 Nolu Şer’iyye Sicilleri**, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 1998, 268-269.

Mustafa'dan boşanmıştır.”²¹⁰ İki dava da küçük diye ifade edebileceğimiz kızlar tarafından açılmıştır. Üstelik kendilerinden büyük olan eşlerinden ergenlik dönemine adım atar atmaz hemen boşanmışlardır. Küçük yaşlarına rağmen mahkemede hiç korkmadan, çekinmeden, cesurca haklarını savunmuşlardır.

Kız çocuklarının küçük yaşlarda evlendirilmesinin bir takım sebepleri vardır. Maddiyat bu sebeplerin başında gelir. Ekonomik zorluk ve imkânsızlıklar aileleri çocuklarını küçük yaşlarda evlendirmeye itebilir. İkinci sebep olarak kız çocuklarının yetim kalmaları sayılabilir. Yetim kalan kız çocuklarının bakacak kimselerinin olmaması ya da bakacak kimseleri olsa dahi o kişilerin bakmaya istekli olmamaları kız çocuklarını erken yaşta evliliğe itmektedir. Üçüncü sırada kızın dengi olan bir erkeğe denk gelmesi, dördüncü sırada evleneceği erkeğin zengin olması, beşinci sırada erkeğin soylu bir aileye mensup olması sayılabilir.²¹¹

Mahkeme kayıtlarına bakıldığı zaman küçük yaşta evlenen ya da evlendirilen kız çocuklarının ergenlikten hemen sonra mahkemeye başvurarak boşanma yoluna gittiği ve dul kaldıkları gözlemlenir. Mahkeme kayıtlarında yer edinmiş olan kız çocuklarının yaşları çoğunlukla şu şekildedir:

“Kocası Mehmet Ariften boşanan Nesibe onüç yaşında, Mustafa Ağadan boşanan Ümmügülsüm oniki yaşında, Seyyid Mehmetten boşanan Emine ise on beş yaşındadır.”²¹²

Ancak bu durumu genele yayarak sadece küçük kız çocuklarının evlendiriliyor ve boşanıyorlar demek yanlış olur. Bazı davalarda da kızların büyük erkeklerin küçük olduğu anlaşılmaktadır.

“Mayıs 1741 tarihinde Üsküdar'da Havva ile kocası Mehmed arasında gerçekleşen boşanmada, Mehmed'in erişkinliğe yeni ulaşmış bir “şab-ı emred” (genç) olduğu belirtilmiştir. Kocası ile aralarının kötü olduğunu söyleyen Havva, mehir ve nafakasından vazgeçmiş, aynı zamanda kayınpeder ve validesiyle “dava ve husumeti

²¹⁰ “Davud Paşa Şer'iyye Sicilleri 36, Belge 96'da. “Atabay, 268-269.

²¹¹ Akagündüz, 65-69. Korkmaz, 566.

²¹² “Boşanma vakaları ve yaş belirtilen başka belgeler için bakınız. Davud Paşa Şer'iyye Sicilleri 35, Belge 197 (Kasım 1800), Belge 198 (Kasım 1800), Davud Paşa Şer'iyye Sicilleri 36, Belge 70 (Ocak 1801), Belge 119 (Şubat 1801), Belge 219 (Mart 1801).” Atabay, 268-269.

olmadığını” belirtmiştir.”²¹³ Bu dava incelendiği zaman erkeğin yaşı özellikle belirtilmiştir. Kadının yaşı hakkında ise bilgi yoktur. Ancak kadının konuşarak eşyle aralarının kötü olduğu belirtmesi, kaynana ve kayınbabasından şikâyetçi olmaması, üstelik mehir ve nafakasından vazgeçebilecek bilinç ve olgunluğa sahip olması, kadının eşinden büyük olduğunun göstergesi olarak değerlendirilebilir.

2.3. ÇOK EŞLİLİK (TEADDÜD-İ ZEVCAT) İLE İLGİLİ YAPILAN TARTIŞMALAR

En çok tartışılan ve sürekli gündemde tutulmaya çalışılan teaddüd-i zevcat²¹⁴ konusu günümüzde de olduğu gibi her dönemde canlı tutulmaya çalışılmıştır.²¹⁵ Tanzimatla gündeme gelen teaddüd-i zevcat tartışmaları meşrutiyet döneminde hararetli tartışmalar şeklinde kendini göstermiştir.

Düşünce akımlarından Batıcılar ve Türkçüler taaddüd-ü zevcatı reddetme yoluna gitmişlerdir. Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Tahsin Nahid (1887-1919),²¹⁶ Selahattin Asım²¹⁷, Yusuf Fehmi²¹⁸ ve Ahmet Rıza (1858-1930)²¹⁹ Batıcılar olarak tek eşliliği

²¹³“Üsküdar Şer’iyye Sicilleri 402, belge 25a-123’te.” Hale Kumdakçı, **402 Nolu Üsküdar Şer’iyye Sicil Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (H. 1153-54)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

²¹⁴ Hayrunnisa Akdaş, **II. Meşrutiyet Dönemi Fikir Akımlarının Taaddüd-İ Zevcât Konusundaki Tartışmaları**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı, İstanbul, 2016.

²¹⁵ Güncel Çalışmalar İçin Bk: Yılmaz, İslâm Hukukunda Çok Eşliliği Meşru Kılan Şartlar Ve Buna Ruhsat Veren Özel Durumlar, 559-591. Yılmaz, İslâm Hukukunda Kamu Otoritesinin Çok Eşliliği Sınırlandırması, 5-28. İsmail Yalçın, Günümüz İslam Aile Hukuku Kanunlarında Çok Eşlilik Üzerindeki Sınırlandırmalar, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt 6, Sayı 3, 2017, 1707-1725. Namık Sinan Turan, Modernleşme Olgusunun Osmanlı Toplum Yaşamına Yansımaları Ve Taaddüd-İ Zevcat (Çok Eşlilik) Sorunu, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Sayı 7, 2005, 117-152. Abdullah Durmuş, Ahmed Hamdi Akseki’nin Birden Fazla Evlilik (Teaaddüd-İ Zevcat) Konusundaki Yaklaşımı, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 32, 2016, 251-276. Sümeyra Açık, **İslam Hukukunda Çok Eşlilik Ve Uygulamaları**, Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı, 2019, Bursa.

²¹⁶ Batıcı fikir akımına mensuptur. Edebiyetçi, şair ve tiyatrocudur. Ayrıntılı bilgi için bk: Mehmet Behçet, **Fecr-i Ati Şairleri ve Tahsin Nahid**, İstanbul: İnkılap Yayınları, 1961, 51-54;

²¹⁷ İctihad dergisi yazarlarından. Ayrıntılı bilgi için bk: Mine topçu, II. Meşrutiyet Dönemi Batıcı Aydınların Tesettür Algısı, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 12, Sayı 63, Nisan 2019, 378-385. Serpil Sancar, **Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti; Erkek Devlet, Kadın Aile Kurar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012. Salahaddin Asım, **Osmanlı’da Kadınlığın Durumu**, Metin Martı (drl.), İstanbul, 1989, 186-187. Polat, 446,448.

²¹⁸ Hasan Fehmi Paşa ile çok karıştırılır. Yusuf Fehmi Paşa hakkında çok fazla bilgi yoktur. Sadece 26 Eylül 1911 tarihinde Paristen Yusuf Fehmi Paşaya meşrutiyet cemiyeti Tarafından gönderilmiş bir mektup vardır. bk: <https://www.istanbulmuzayede.com/urun/19584/ii-mesrutiyet-donemi>.

<https://www.pegem.net/kitabevi/89940-Yakin-Osmanli-Tarihinde-Aykiri-Cehreler-kitabi.aspx>

²¹⁹ “Jön Türk hareketi liderlerinden ve Türk siyaset adamı.” Ziyad Ebüzziya, Ahmed Rıza, **DİA**, Cilt 1, İstanbul: DİB Yayınları, 1995, 124-127.

savunup çok eşliliği reddederken, Şemseddin Sami (1850-1904)²²⁰ ve Mansurizâde Said de Türkçüler olarak onlarla ortak noktada buluşmaktadırlar.²²¹

İslamcı düşünürler bu iki akım yanında Avrupalılara karşı da taaddüd-i zevcatı savunma yoluna gitmişlerdir. Mahmut Esad (1857- 1918),²²² Fatma Aliye Hanım(1862-1936),²²³ Mustafa Sabri Efendi (1869- 1914),²²⁴ Musa Kazım, Babanzâde Ahmet Naim (1872- 1934),²²⁵ Ahmet Hamdi Akseki (1887-1951),²²⁶ Ömer Nasuhi Bilmen (1882- 1971),²²⁷ başta olmak üzere İslamcı düşünürlerin hepsi taaddüd-i zevcât'ı savunmuşlardır.

Teaddüd-i zevcat meselesi hakkındaki tartışmalar genel olarak beş ana başlık etrafında şekillenmiştir. Bu başlıkları şu şekilde sıralamamız mümkündür.

1. Ailenin Zarar Görmesi
2. Kadının Şahsiyetinin Zedelenmesi
3. İlerlemeye Engel Olması
4. Halifenin Hak Ve Yetki Kullanımı
5. Nüfus Politikası

²²⁰ Türkçü fikir akımına mensuptur. Dilci, mütercim, gazeteci ve edebiyatçıdır. Ayrıntılı bilgi için bk: Abdullah Uçman, Şemseddin Sami, **DİA**, Cilt 38, İstanbul: DİB Yayınları, 519-520. Şemseddin Sami, **Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi**, Ankara: Cilt 8, 2007, 60-61.

²²¹ Şefika Kurnaz, **II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını**, İstanbul: Milli Eğitim Yayınları Eğitim Dizisi, 1996, 42.

²²² İslamcı fikir akımına mensuptur. Tarihçi ve Hukukçudur. Ayrıntılı bilgi için bk: Ali Erdoğan, Seydişehir, **DİA**, Cilt 32, İstanbul: DİB Yayınları, 1995, 25. Murtaza Köse, Osmanlı Son Dönem Hukukçularından Seydişehirli Mahmud Esad'ın Hayatı, Eserleri Ve İlmi Kişiliği, **İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi**, 2003, Sayı 2, 207 -208.

²²³ Tarihçi, hukukçu ve Osmanlının önemli devlet adamlarından olan Ahmet Cevdet Paşa (1822- 1895)'nin kızıdır. İlk kadın romancımızdır. Ayrıntılı bilgi için bk: H. Emel Aşa, Fatma Aliye Hanım, **DİA**, Cilt 12, İstanbul: DİB Yayınları, 1995, 261.

²²⁴ Son dönem Osmanlı Şeyhulislamlarından. Ayrıntılı bilgi için bk: Yusuf Şevki Yavuz, Mustafa Sabri Efendi, **DİA**, Cilt 31, İstanbul: DİB Yayınları, 350. İsmail Kara, **Mustafa Sabri Efendiyi nasıl bildiniz?** İstanbul: Dergâh Yayınları, 1990, 3.

²²⁵ İslamcı fikir akımına mensuptur. Dârülfünun Edebiyat Fakültesi müderrislerindedir. Ayrıntılı Bilgi için bk: İsmail Çakan, Babanzâde Ahmet Nâim, **DİA**, Cilt 4, İstanbul: DİB Yayınları, 375. Hüseyin Hansu, **Secdede Biten Bir Ömür Babanzâde Ahmet Nâim**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007, 15-26.

²²⁶ İslamcı fikir akımına mensuptur. Üç Üniversite bitirmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk: Süleyman Hayri Bolay, Akseki, Ahmet Hamdi, **DİA**, Cilt 2, İstanbul: DİB Yayınları, 293-294. Abdullah Kahraman, Zor Zamanda Yapılacakların En İyisini Yapan Bir İslâm Âlimi: Ahmet Hamdi Akseki, **İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı 6, 2005, 297-312.

²²⁷ İslamcı fikir akımına mensuptur. Diyanet İşleri Başkanlığı yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk: Ahmet Selim Bilmen, **Ömer Nasuhi Bilmen Hayatı, Eserleri, Anıları ve Eserleri, Anılar ve Bugüne Kadar Neşredilmemiş Ahlaki, Terbiyevi, Mili Romanı İki Şukufe-i Taaşşuk**, İstanbul: Bilmen Basımevi, 1975, 13-15. Rahmi Yaran, Ömer Nasuhi Bilmen, **DİA**, Cilt 6, İstanbul: DİB Yayınları, 162. Talip Türcan, Bir Fıkıh Âlimi Olarak Ömer Nasuhi Bilmen, **İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı:6, 2005, 427-428.

Bu başlıklar etrafında Teaddüd-i Zevcat meselesi düşünce ve fikir adamları tarafından reddetme ve savunma zemininde tartışılmıştır. Düşünce ve fikir adamlarının Teaddüd-i Zevcat meselesi hakkındaki görüş ve düşünceleri şu şekildedir;

2.3.1. Taaddüd-i Zevcât'ı Reddedenlerin Görüşleri ve Gerekçeleri

Taaddüd-i Zevcât'ı reddedip karşı çıkan düşünürler arasında Celal Nuri, Tahsin Nahid, Abdullah Cevdet, Şemseddin Sami ve Mansurizade Said sayılabilir. Bu düşünürlerin çok eşlilik konusundaki fikir ve düşüncelerine ayrı ayrı yer vermek meselenin net anlaşılması açısından daha uygun olacaktır.

2.3.1.1. Celal Nuri'nin (1881-1939) konuyla ilgili görüşleri:

Celal Nuri çok eşliliği toplumdan topluma değişiklik gösteren bir olgu olarak değerlendirmiştir. İlerleme ve modernleşmeyle insan ve toplumun değişeceği kanaatinde. Değişen ve bilinç sahibi olan insanında çok eşliliğe yaşamayacağı uzak duracağını savunur.²²⁸

Celal Nuri İslam ulemasını eleştirir ve onları cahil olmakla suçlar. Ayet ve hadisleri yanlış çevirdikleri için İslam dininin yanlış anlaşılmasına sebep olduklarını söyler. Peygamber zamanında belirli şartlar dâhilinde çok eşliliğe izin verilmiştir. Günümüzde ise şartlar değişmiştir. Artık çok eşlilik hayvanlıkla eşdeğerdir. Bu sebepten ötürü çok eşliliğe izin verilmemelidir. Halife şeriatla alakalı meselelerin çözümünde yetkilidir. Çok eşlilik meselesinde de bu yetkisini kullanmalıdır. Çok eşliliğin engellenmesinin tek çaresi ve kurtuluş yolu budur.²²⁹ Ayrıca çok eşli bir ailede çocuk ve kadınlarında zarar göreceğini belirterek, çok eşliliğin kadının şahsiyetini zedeleyeceğini söyler.²³⁰

2.3.1.2. Tahsin Nahid'in (1887-1919) konuyla ilgili görüşleri:

Tahsin Nahid çok eşliliği "Köstebek Evliliği" diye tabir etmiştir. Bu tabiriyle çok eşliliği köstebeklerin aile hayatı ile eş değer tutar. Çok eşlilik meselesinin düzenlenmesini ve kontrol altına alınmasını söyler. Eğer çok eşliliği düzenlersek Avrupalı ve ileri aile modeline ulaşacağımız kanaatinde. İslam dini çok eşliliği men edercesine kısıtlamıştır. Bu nedenle Halife emir ve yetkisini kullanmalı ve çok eşliliği yasaklamalıdır diyerek düşüncesini hukuku bir zemin üzerine oturtmaya çalışır.²³¹

2.3.1.3. Abdullah Cevdet'in (1869-1932) konuyla ilgili görüşleri:

Abdullah Cevdet çok eşliliği batıya ulaşmamız önünde bir engel olarak görmüştür. Eğer çok eşlilik yasaklanırsa kadın ve erkek aynı konuma gelir. Kadının ilerlemesinin önündeki engel kalkar. Bu nedenle acil bir kanun çıkartılmalı ve çok eşlilik yasaklanmalıdır. Ayrıca Tahsin Nahid çok eşliliği nüfusu arttırıcı bir politika olarak

²²⁸ Aktaş, 56. İncegöl, 29. Celal Nuri, **Taaddüd-i Zevcât Ve İstifraş, Kadınlarımız**, İstanbul, İctihad, H-1331, 139-140.

²²⁹ Aktaş, 56. İncegöl, 29. Celal Nuri, 142-144.

²³⁰ Aktaş, 56. İncegöl, 29. Celal Nuri, 140.

²³¹ İncegöl, 32. Tahsin Nahid, **Kadınlarımız** (Celal Nuri Bey'in Kadınlarımız Eseri Münasebetiyle), İctihad, 4 Temmuz 1329, 1536-1537.

görenlerde karşı çıkmıştır. Güçlü bir milletin nüfusla değil sağlam yani mutlu ve huzurlu bir aileyle olur diyerek bu düşünceye sahip olanlara cevap verir.²³²

2.3.1.4.Şemseddin Sami'nin (1850-1904) konuyla ilgili görüşleri:

Şemseddin Sami ailenin iki önemli temel üzerine kurulduğunu söylemiştir. Bu temellerden birincisi aşk, ikincisi ise aile olma arzudur. Bu iki ana etmen dışında ailenin nesli devam ettirmek ya da ihtiyaçları karşılamak gibi bir amacı yoktur. Bir erkek birden fazla kadına ilgi duyabilir, birden fazla kadını sevebilir. Ancak bir kadına âşık olur. Âşık olan erkeğin ise diğer kadınlara sevgi ve muhabbetle bakması mümkün değildir. Âşık olduktan sonra diğer kadınlara karşı sevgi yerine nefret besler. İki kadınla evli olan erkek illaki bir tanesine âşık olacak, dolayısıyla diğerinden de nefret edecektir. Böyle bir çatı altında da aile oluşturmanın imkânı yoktur. Çünkü eşler arasında muhabbet, sadakat ve bağlılık olmayacaktır. Tabi ki bu durumdan en çok etkilenen de çocuklar olacaktır. Birbirine düşman iki kadın ve bir erkeğin olduğu evde çocuklar huzur bulamayacaktır diyerek düşüncelerini dile getirmiştir.²³³

2.3.1.5.Mansurizâde Said'in (1864-1923) konuyla ilgili görüşleri:

Mansurizâde Said İslam dininin çok eşlilik meselesinden ötürü sürekli eleştirildiğini düşünmektedir. Avrupalılara göre çok eşlilik, zulüm, vahşet ve ortaçağdan kalma bir uygulamadır. Bu nedenle İslam dini sürekli eleştirilere maruz kalmaktadır. Ayrıca Mansurizâde Said çok eşlilik konusunda İslam dininin herhangi bir yasağının olmadığını belirterek toplumun şart ve imkânlarının göz önünde bulundurularak fetva verilmesi ve çok eşliliğin yasaklanması gerektiğini düşünür.²³⁴

Çok eşlilik meselesinde Türkçü fikir adamları ile aynı safları paylaşmıştır. Çok eşlilikten dolayı İslam dini Avrupalılar tarafından eleştiri bombardımanına tutulmaktadır. Çok eşlilik Avrupalılar tarafından zulüm ve vahşet olarak değerlendirilip orta çağdan kalma bir uygulama olarak görülmektedir. Çok eşliliği savundukları için İslamcılar eleştirir. Meseleye daha çok şer'i açıdan bakar ve çok eşliliğin kaldırılmasından yana bir tavır takınır.²³⁵

İslam "ûlû'l-emre" geniş yetki vermiştir. Halife bu geniş yetkisini kullanarak çok eşliliği yasaklayabilir ya da bazı şartlar dâhilinde izin vererek kısıtlayabilir. Nikâh ve talakda aynen çok eşlilik gibidir. Aynen çok eşlilik meselesinde olduğu gibi nikâh ve talak meselesinde de İslam dini'nin bir emir ve yasağı yoktur. Bu iki mesele hakkında da

²³² Akdaş, 17. Abdullah Cevdet, **Kanûn-u Medeni ve Adliye Vekilimiz**, İctihad, 1 Haziran 1925, No:205, 3989-3990-3991.

²³³ Akdaş, 19. Şemseddin Sami, **Kadınlar**, İsmail Doğan (drl), Ankara: Gündoğan Yayınları, 1996, 61-62.

²³⁴ İncegöl, 33. Mansurizâde Said, **Taaddüd-i Zevcât İslâm'dan Men Olunabilir!**, İslâm Mecmûası, 8 Mayıs 1330, Cilt 1, Sayı 8, 233.

²³⁵ Mansurizâde Said, **Taaddüd-i Zevcât İslâm'dan Men Olunabilir!**, İslâm Mecmûası, 8 Mayıs 1330, Cilt 1, Sayı 8, 233.

toplumun şart ve imkânlarına uygun fetva verilebilir.²³⁶ Bütün bu düşüncelerine “Taaddüd-i zevcât İslâm’dan men olunabilir” adlı makalesinde yer vermiştir.

Makalesinin yayınlanmasının ardından Mansurizâde Said’e cevap gecikmeyerek dönemin Darülfünun hocalarından İslamcı fikir ve düşünce adamı Babanzâde Ahmet Nâim Bey’den gelmiştir. Ahmet Nâim Bey, “ Taaddüd-i zevcât İslâm’dan men olunabilir mi imiş” adlı makalesinde Mansurizâde Said’e cevap vermiştir. İki fikir adamı arasındaki atışma her ikisinin de beşer makale kaleme alması ile toplamda on makale ile sonuçlanmıştır.

2.3.2. Taaddüd-i Zevcât’ı Savunanların Görüşleri ve Gerekçeleri

Taaddüd-i Zevcât’ı kabul edip olması gerektiği yönünde fikir beyan ederek çok eşliliği reddedenlere cevap veren düşünürler arasında Mahmud Esad, Ahmed Hamdi Akseki, Fatma Aliye Hanım, Mustafa Sabri Efendi ve Ömer Nasuhi Bilmen vardır. Bu düşünürlerin savunma gerekçelerine ayrı ayrı yer vermek meselenin net anlaşılması açısından daha uygun olacaktır.

2.3.2.1. Mahmut Esad Efendi’nin (1857- 1918) konuyla ilgili görüşleri:

Mahmut Esad Efendi çok eşlilik meselesini dini zemin üzerinde tartışanlara cevap verme yoluna gitmiştir. Çok eşlilik meselesi yeni icat olmuş bir şey değildir. İnsanın yeryüzünde varlığını sürdürmeye başladığı andan itibaren çok eşlilik vardır. Bu meselenin İslam dini ve Peygamber Efendimizle bir alakası yoktur diyerek tartışmalara cevap vermiştir. Mahmut Esad Efendi’ye göre çok eşlilik fitrat gereği var olan birşeydir. Bu fitriliğin insan ve hayvanda da ortak olduğunu belirtir. Çok eşlilik meselesini kadının durumu üzerinden değerlendirilmeye tabii tutar. Kadının hamile kalması ya da özel hal yaşaması neslin devamına engel olur. Ama böyle bir durumda ikinci bir eş olursa neslin devamiyetinde bir sıkıntı olmaz. Böylelikle erkek de fuhuş yatağına düşmez diyerek düşüncelerini ifade eder.²³⁷

Ayrıca Mahmut Esad Efendi her erkek ve kadının annelik ve babalık zevkini tatması gerektiğini düşünür. Bu durumu ruhbanlığa benzetir ve İslam dininde ruhbanlığın olmadığını altını çizer. Mahmut Esad Efendi çok eşliliğin yasaklanması için kanun çıkartılması gerektiğini düşünenleri de eleştirir. Onlar çok eşli mi ki çok eşliliğin yasaklanmasını istiyorlar. Onlar tek amaçları evli olan kadınlara hoş görünmeye çalışmaktır diyerek eleştirilere cevap verir. İslam dini çok eşliliğe izin vermiştir. Ancak kesinlikle çok eşle evlenin diye bir kural ya da kaide koymamıştır. Çok eşle evlenerek ne çok sevap kazanılır nede günaha girilir. Dinimize sadece bazı şartlar dâhilinde çok eşliliğe izin verilmiştir. Bu şartlar da kolaylıkla herkesin yerine getirebileceği şartlar değildir. Zaten bu şartları yerine getirmezse tek eş sahibi ol demıştır diyerek İslam dininde ki çok eşlilik kavramını aydınlatmaya çalışmıştır.²³⁸

²³⁶ Mansurizâde Said, 8 Mayıs 1330, 236-238.

²³⁷ Akdaş, 28. İncegöl, 32. Mahmut Esad, **Taaddüd-i Zevcât**, Malûmat, Tahir Bey. 40 No. Matbaası, Konstantiyye, 1316, 8.

²³⁸ Akdaş, 28. İncegöl, 32. Mahmut Esad, 36-48.

2.3.2.2.Ahmet Hamdi Akseki'nin (1887-1951) konu hakkındaki görüşleri:

Ahmet Hamdi Akseki çok eşlilik meselesinin yeni ortaya çıkmış bir durum olmadığına İslam dini gelmeden öncede var olduğuna değinir. Çok eşlilik meselesini firi bir durum olarak değerlendirir. Neslin devam etmesi, İffetin korunması, fuhşun önlenmesi için çok eşliliğin olması gerektiği kanaatindedir. Ayrıca kadının hayız, nifaz, hamilelik, süt emzirme gibi durumlarından dolayı çok eşlilik olmalıdır der. İslam dini önceliği tek eşliliğe vermiştir. Çok eşlilik farz, vacip ya da mendup değildir. Zaruret durumu söz konusudur. Üstelik çok eşliliğin şartlarını taşıyacak bir erkeğin olmasının gerekli olduğunu söyleyerek tartışmalara dini açıdan cevap verir. Akdeki, Avrupalılar çok eşliliği eleştiriyor. Onların eleştirmeye bile hakkı yok. Avrupa hukuk kuralları tek eşliliği emreder. Ancak Avrupalılar bu kurala uymazlar diyerek Avrupalıların çok eşlilik meselesini eleştirmelerine cevap vermiştir.²³⁹

2.3.2.3.Fatma Aliye Hanım'ın (1862-1936) konuyla ilgili görüşleri:

Fatma Aliye Hanım çok eşlilik meselesinin çok abartıldığı kanaatindedir. Çok eşlilik meselesinin halka güzelce izah edilmesi gerektiğini ve halkın kafa karışıklığının giderilip tartışmalarda son verilmesi gerektiğini söyler. Peygamber zamanındaki çok evlilikleri eleştirenlere, Peygamber ve sahabenin yaptıkları evliliklerin amaç ve gayelerinin farklı olduğunu izah ederek cevap verir.²⁴⁰

2.3.2.4.Hüseyin Kıdvâi'nin (1878-1937) konuyla ilgili görüşleri:

Hüseyin Kıdvâi İslam dinini çok eşlilik üzerinden eleştiren Avrupalılara cevap verir. Avrupalılar Müslümanları aşağılama politikası güdüyorlar. Bunu yapmalarında ki sebep ise Kur'an'ın tahrif edilmeden kalmış olmasıdır diyerek Avrupalıların asıl amaçlarını ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Ayrıca Hüseyin Kıdvâi kadının yalnız kalmasını doğru bulmaz. Çünkü erkeğe oranla kadının fuhşa düşme ihtimali çok yüksektir diyerek çok eşliliği bu açıdan nimet olarak değerlendirir.²⁴¹

2.3.2.5.Mustafa Sabri Efendi'nin (1869- 1914) konuyla ilgili görüşleri:

Mustafa Sabri Efendi iffetin korunması, neslin devam etmesi, fuhşun önlenmesi ve sefahatten vazgeçmenin ilacı olarak çok eşliliği gösterir. Çok eşliliğin olması ve olmaması durumlarında doğacak olan zararlar kıyaslandığı zaman çok eşliliğin olması durumunda zarar daha az olacaktır diyerek çok eşliliğin olması gerektiğine vurgu yapar. Ayrıca ayet ve hadislerden delillerden getirerek bunlara itiraz etmenin Allah'a

²³⁹ İncegöl, 32. Ahmet Hamdi Akseki, **İslâmiyet Ve Taaddüd-i Zevcât-IV**, Sebîlü'r-Reşâd, 9 Kânunusani 1329/25 Sefer 1332, Cilt 11, Sayı 280, 310.

²⁴⁰ Akdaş, 24. Fatma Aliye, **Taaddüd-i Zevcât'ı Zeyl**, Malumat Kütüphanesi, Tahir Bey 40 No. Matbaası, Kostantiniyye,1316, 11-13.

²⁴¹ Akdaş, 47. Hüseyin Kıdvâi, **Müslümanlıkta Kadın(V)** ,**Taaddüd-i Zevcât**, Sebîlü'r-Reşâd, 17 Recep 1343/12Şubat 1341, Cilt 25, Sayı 238, 221-232.

ve Peygambere itiraz etmekle eş değer olduğuna vurgu yaparak çok eşliliğin olmasından yana tavır takınır.²⁴²

2.3.2.6.Ömer Nasuhi Bilmen'in (1882- 1971) konuyla ilgili görüşleri:

Ömer Nasuhi Bilmen çok eşli ailelerde kadının ve çocukların zarar göreceğini, eşler arasında sevgi ve muhabbet kalmayacağını söyleyerek çok eşliliği reddedenlere cevap vermiştir. Bu eleştiriler çok eşliliğe engel olacak sorunlar değildir. Bu sayılan sorunlar tamamen terbiye eksikliğinden kaynaklanır demiştir. Ayrıca çok eşlilik kanının onurunu zedeler, duygularını incitir diyenlerede, kadın bütün görevlerini yerine getiren bir erkeğin nikâhında bulunmakla kendini mutlu hisseder diyerek cevap vermiştir.²⁴³

3. TALAK (BOŞANMA) EKSENLİ YAPILAN TARTIŞMALAR

3.1. TALAK (BOŞANMA) İLE İLGİLİ YAPILAN TARTIŞMALARA GENEL BAKIŞ

Evlilikten beklenen mutlu bir aile kurmak ve onu ömür boyu devam ettirmektir. Nikâhla kurulan bu saadet yuvası ne yazık ki her zaman istenilen sonucu vermemektedir. Birçok sebepten ötürü eşler anlaşamamakta ve nikâhla attıkları birliktelik düğümünü talak ile çözmektedirler. Kişi ve toplumda görülen boşanma olayları doğal olarak inceleme konumuz olan Osmanlı toplumunda da görülmektedir. Ancak Meşrutiyet dönemine gelinceye kadar Osmanlı toplumunda herhangi bir boşanma tartışmasının yapıldığı görülmez. II. Meşrutiyet döneminin, batı hayranlığı, kadınların çalışma hayatına girmesi, haklarının farkına varması, eğitim ve öğretimle birlikte kültür seviyesinin artması gibi getirmiş olduğu yenilikler elbette boşanma olaylarının gündeme gelmesine sebep olmuştur. Yoğun tartışma ve gruplaşmaların yaşandığı dönemde mesele feminizm zemininde değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Kadın hakları üzerinden yürütülen tartışmalar düşünce ve fikir adamları tarafından farklı bakış açısıyla değerlendirilmiş ve meşru bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır. Ancak “nedensiz hiçbir şey var olamayacağı”²⁴⁴ için elbette boşanmanın da bir sebebi olmalıdır. Dönemin fikir ve düşünce adamları da boşanma salahiyetinden önce boşanma sebepleri üzerinde durarak meseleyi detaylarıyla ele almışlardır. Boşanmanın sebepleri arasında özellikle toplumun gelişip ilerlemesi, kadının çalışma

²⁴² Akdaş, 31. Mustafa Sabri Efendi, **Dini İslâm da Hedefe Münâkaşa Olan Mesâilden Taadüd-i Zevcât**, Beyanül-Hak,1 Kânunuevvel 1324/20 Zilkade 1326,Cilt 1, Sayı 11, 338-348-349.

²⁴³ İncegöl, 236. Akdaş, 104-105.

²⁴⁴ Voltaire'nin sözü.

hayatına girmesi, eğitimsizlik, kadının tesettürlü olması ve görücü usulü yapılan evlilikler sayılmıştır.²⁴⁵

Tartışma ve eleştiriler kadınların hak arayışlarının dillendiricisi olan basın ve yayın organları üzerinden yürütülmüştür.²⁴⁶ Tartışma konularının başında boşama yetkisinin erkekte olması yer almış, bunu görücü usulü yapılan evliliğin boşanma ile sonuçlanacağı polemliği izlemiştir.²⁴⁷

Bu konular hakkında da fikir akımları görüşlerini beyan etmişlerdir. Batıcılar ile Türkçüler hemen hemen ortak fikir öne sürerken İslamcılar dini kuralları savunarak klasik çizgiden ayrılmayarak Kur'an ve hadis merkezli bir tutum sergilemişlerdir.²⁴⁸

3.2. BOŞA(N)MA YETKİSİ VE KULLANIMI

Dönemin aydınları arasında boşanma konusunda en çok ses getiren mesele boşanma hakkının kimde olacağıydı. Aşk, sevgi, sabır ve emek üzerine kurulmuş bir yuvaya son vermeye kim yetkili olacaktır? Kadın mı? Erkek mi? İkisi de mi? Yoksa nikâh bağı kurduğu gibi çözecek olan mahkeme mi? Bu yetkinin kullanımı konusunda farklı görüş ve düşünceler dile getirilmiştir. Bu düşünceleri şöyle sıralayabiliriz.

3.2.1. Kadına Boşa(n)ma Yetkisinin Verilmesi

Özellikle kadın haklarının ve feminizm akımının yoğun olarak hissedildiği meşrutiyet döneminde kadının da boşanma hakkının olması gerektiği tartışma konuları arasında yerini almıştır. Boşanma hak ve yetkisinin sadece erkeğin elinde bulunmasının birçok soruna sebebiyet verdiği dikkat çekilmiştir. Kadına boşama hak ve yetkisinin verilmesi gerektiğini savunan düşünürler arasında Rıza Tevfik (1869/1949)²⁴⁹ ve Fatma Aliye Hanım yer alır. Bu düşünürlerin konuyla ilgili görüşlerine ayrı ayrı yer vermek meselenin anlaşılması açısından fayda sağlayacaktır.

3.2.1.1. Rıza Tevfik'in (1869/1949) konuyla ilgili görüşleri;

²⁴⁵ Kurnaz, Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını, 51 vd.

²⁴⁶ Çiğdem Ülker, **II. Meşrutiyet Dönemi Dergilerinde Kadın İmaji 1908-1914**, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2012, Aydın.

²⁴⁷ Eski yurt, 79.

²⁴⁸ Kurnaz, II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını, 47-48.

²⁴⁹ Tam adı Rıza Tevfik Bölükbaşıdır. "Feylesof lakabıyla tanınan II. Meşrutiyet devri şairi, edebiyatçı, felsefeci ve politikacı." Rıza Tevfik Bölükbaşı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Abdullah Uçman, Rıza Tevfik Bölükbaşı, **DİA**, Cilt 35, İstanbul: DİB Yayınları, 2008, 68-70.

Batıcı fikir adamlarından olan Rıza Tevfik, “kadına boşama hakkı verilmediği zaman birçok sorun ortaya çıkmaktadır” der ve bu sorunları İctihad dergisindeki “kadın meselesi etrafında” başlıklı yazısında²⁵⁰ şöyle açıklar:

“Toplumumuzda pek genç iken evlendirilen kızlarımızı birkaç ay sonra kocaları kolayca boşuyor, bir başkası alıyor. Sonra o da bırakıyor, bir diğeri alıyor. Böylece kadın genç yaşta kimsesiz, himayesiz ve sahiplikten mahrum kalıyor. Ve boğaz tokluğuna dünyada geçinebilmek için daha müthiş sefalet düşüp kalkamıyorlar. Bu rezaletin din ile ilgisi var demek yanlış olur. Çünkü bu hayvanlığı bu insaniyetsizliği müslümanlık yasaklamış ve boşanmayı birçok şart ile kayıt altına almıştır. Buna neden ise müslümanlıktan ziyade, terbiyedir, manevi medeniyettir.”²⁵¹

3.2.1.2. Fatma Aliye Hanım’ın (1862-1936) konuyla ilgili görüşleri;

Dönemin ünlü kadın yazarlarından Fatma Aliye Hanım(1862-1936), kadının boşanma hakkının olması gerektiğine “Muhadderat” adlı romanında ve Nisvân-ı İslâm²⁵² adlı kitabında yer verir.

Kadın toplum baskısı altındadır. Kadın bu esaretten kurtarılmalıdır. Çaresiz ve savunmasız olan kadın haksızlık karşısında susmayı tercih eder. Toplum baskısı yüzünden istemediği birisiyle bile evlenir. Daha sonra eşinden boşanamaz. Çünkü boşanma hakkı yoktur. Bu yüzden de bir ömür boyu istemediği birisiyle mutsuz bir evlilik sürer. İşte bu yüzden kadına boşanma hakkı verilmelidir.²⁵³

3.2.2. Boşa(n)ma Yetkisinin Mahkemeye Verilmesi

Batıcılar ve Türkçüler boşanma yetkisinin mahkemeye verilmesi taraftarıdır. Boşanma hakkının ortak ve eşit olarak her iki tarafında hakkını gözetecek şekilde olması gereklidir. Bu yüzden de boşama hakkı ne yalnız erkeğe ne de yalnız kadına ait olmalıdır. Boşanmanın yeri mahkemelerdir diyerek ortak görüş beyan etmektedirler.

3.2.2.1. Celal Nuri İleri’nin (1881-1939) konuyla ilgili görüşleri;

²⁵⁰ Rıza Tevfik, Kadın Meselesi Etrafında, *İctihad*, Cilt 4, Sayı 94, 20 Şubat 1329 / 5 Mart 1914, 2099.

²⁵¹ Rıza Tevfik, 2099.

²⁵² “Fatma Aliye Hanım, 1891’de yayınladığı Nisvân-ı İslâm (İstanbul 1309) adlı eserinde, babası Ahmet Cevdet Paşanın konağına gelen hanımlarla, Osmanlı kadınının boşanma, örtünme, çok karılılık gibi meseleleri üzerine yaptıkları konuşma ve tartışmalara yer vermiştir” Kurnaz, Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını, 37-38.

²⁵³ Kurnaz, II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını, 47-48. Kurnaz, Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını, 62-63. Ayrıca bakınız. Kızıltan, Fatma Aliye Hanım, 94-95. Cevdet Paşa, Tezakir, C.Baysun (drl), Ankara 1967, IV, 275. Caporal, Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını,(1919-1970), 74.

Boşanma usulünün baştan sona gözden geçirilerek düzenlenmesi gerektiği görüşündedir. Günümüze hitap edecek derecede boşanma kanunu çıkartılmalıdır. Hiçbir sebebi olmayan boşanmalar ortadan kaldırılmalıdır. Bu durumu ortadan kaldıracak tek kurum ise mahkemedir. Bu sebeple boşanma hak ve yetkisi sadece mahkemeye ait olmalıdır. Mahkemede görülen boşanma davalarında hâkim şu şekilde hareket etmelidir. Görülen boşanma davasında kadının bir suçu yoksa sadece mehir hakkı verilerek dava sonuçlandırılmamalı ayrıca durum ve şartlara uygun düşecek şekilde kadına tazminat ta verilmelidir. Eğer bir boşanma davasında boşanacak çiftlerin küçük çocukları varsa, eşler de boşanmak istiyorsa mahkeme kesinlikle eşlerin boşanmasına izin vermemelidir. Çünkü küçük çocuklar, eşlerin boşanmak istemesinden daha önemlidir diyerek mahkemenin de görevinin ne olacağını ifade etmeye çalışmıştır.²⁵⁴

Celal Nuri İleri, boşanma hak ve yetkisini mahkemenin eline vererek tarafsız bir kurum tarafından boşanmanın sağlanmasını amaçlamaktadır. Özellikle kadına eğer suçu yoksa sadece mehir verilmeyerek tazminat ta ödenmesi gerektiğini söyleyerek kadının hakkını savunmaktadır. Küçük çocukları da ihmal etmeyerek onların perişan olmaması için eşlerin boşanmalarına mahkemenin izin vermemesi gerektiğini belirtmektedir. Kısaca Celal Nuri İleri aile içerisinde kimsenin haksızlığa uğramasını istemez. Kimsenin hakkının yenilmemesini sağlayan ve herkesin hakkını koruyan kurum olarak da mahkemeyi gösterir.

3.2.3. Boşa(n)ma Yetkisinin Erkeğe Verilmesi

Boşanma yetkisinin kadın da ya da mahkemede olmasına karşı çıkarak boşama hak ve yetkisinin erkekte olduğunu savunan daha çok İslamcı düşünürler olmuştur.

3.2.3.1. Mustafa Sabri Efendi'nin (1869- 1914) konu hakkındaki görüşleri;

Mustafa Sabri Efendi boşama hak ve yetkisinin sadece erkekte olabileceğini ve bu durumun şer'i naslara dayanan sabit bir mesele olduğunun altını çizerek tezini şu şekilde izah eder:

“İslâm'da talâk'ın erkeklere ait olduğunu ispata dair “nakli” delil îrâd etmeye lüzum dahi yoktur. Çünkü bütün şer'î nasların, talâkı erkekler tarafından sadır olan bir fiil

²⁵⁴Celâl Nuri, Kadınlarımız, 86-88, 101. Aydın, Aile Hukuku, 168. Hüseyin Kılıç, **Kadın Sorunsalının Osmanlıcası**, Ankara: Prospero Yayınevi, 1995, 85.

olarak göstermesi ve bunun lüzumundan olmak üzere, zevci (kocayı) mutallik (boşayan) ve zevceyi de mutallaka (boşanan) namıyla yâd etmesi, bu hususta hiçbir şeye hacet bırakmayacak derecede sarih ve kat'idir."²⁵⁵ "Talâk'ın akli cihetine gelince, bu mesele erkeklerin kadınlara üstünlüklerine istinat eder. Yani mezkûr esas sabit olduktan sonra, erkeklerin talâk hakkına malikiyetini ayrıca ispata lüzum bile kalmaz."²⁵⁶

Ayrıca Mustafa Sabri Efendi aşağıdaki ifadelerinde kadının "tefvîz-i talâk ve tefrîk" hakkının bulunmasını erkeğin boşama hakkına sahip olmasına bağlayarak şu şekilde ifade etmiştir:

"Zevcin (karının) boşanma hakkına malikiyeti yani tefvîz-i talâk hakkına sahip olması, bu hakkı, yine zevcin kendisine bahşetmesiyle hâsıl olduğundan mesele İslâm dinindeki erkekleri tafdil (üstün tutma) esası ile çatışmaz. Zira boşanma işinin nikâh esnasında veya sonrasında zevceye bırakılması yine bu hakkın zevc tarafından bir nevi kullanılması demektir. Haddi zatında bu durum erkekler için haiz oldukları salahiyeti teşkil eder."²⁵⁷ (Sonra bazı özür ve meşru sebeplere binaen koca tarafından boşanmak üzere kadının mahkemeye müracaatı da (erkeğin bu üstünlük esasına dayalı talâk yetkisini kullanma kapsamına girmektedir.)"²⁵⁸

3.2.3.2. Şeyhülislam Musa Kazım'ın (1858-1920) konuyla ilgili görüşleri;

Şeyhülislam Musa Kazım boşanma meselesini üç ihtimal üzerinden değerlendirmeye tabii tutmuştur. Birinci ihtimalde boşanma hak ve yetkisinin kadına verilmesi durumunu değerlendirir. Şeyhülislam Musa Kazım boşanma yetkisinin kadına verilebileceğini söyler. İslam dini açısından kadının boşanma hakkına sahip olmasında bir sakınca yoktur. Dinimiz kadının boşanma hakkının olmasına cevaz vermektedir diyerek, boşama yetkisinin kadına verilmesi halinde oluşacak sorunlara da ayrı ayrı değinme yolunu tercih ederek meseleyi şöyle izah eder:

"Zîrâ esasen talakın lüzumu kabul edildikten sonra, yalnız suret-i icrası kalır ki bunda üç ihtimal caridir: Birinci ihtimal: Emr-i talakın zevcenin yedine verilmesidir. Bu ihtimal iki vecihle batıldır. Evvelen: Kadınlar teşkilat-ı bedeniyeleri iktizasınca seriü'l-infial

²⁵⁵Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, Meseleler Hakkında Cevaplar, İstanbul: Sebil Yayınları, 1984, 89.

²⁵⁶Mustafa Sabri Efendi, Meseleler, 90.

²⁵⁷Mustafa Sabri Efendi, Meseleler, 97.

²⁵⁸Mustafa Sabri Efendi, Meseleler, 100-101.

olup cüz'i bir şeyden müteessir olurlar. Ekseriyesi ehemmiyetsiz bir şeydir. Bir hiçten dolayı hemen talaka cür'et ederek içinde buldukları ailelerinin mahv ve perişan olmasına sebebiyet verirler. Sonra da düçar-ı nedamet olurlar. Fakat çe-faide (faydasız) ki her şeyi bitmiştir. Eğer emr-i talak kadınların elinde olsa idi sahne-i arzda rüşd-ü irtibatını muhafaza edecek pek az aileler kalır, bu suretle şiraze-i âlem bozulur giderdi. Saniyen: Emr-i talak bir hakk-ı zati olmak üzere zevcenin yed-i selahiyetine bırakmak ona bir nevi hâkimiyet bahşetmek demektir. Bu ise doğru olamaz. Zîrâ ailenin bütün umur-u şâkâsıyla (zorluklarla) mükellef olan zevcin üzerinde, hiçbir şeyle mükellef olmayan zevcenin hâkimiyetini tasdik edecek hiçbir akl-ı selim tasavvur olunamaz. Binaenaleyh, onlara böyle bir iktidarın verilmesi mugayir-i akıl ve hikmettir. Bunun içindir ki Cenab-ı Hak Kur'an-ı hakîminde: 'Erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur.'²⁵⁹buyurmuştur. "Mâhâzâ 'emr-i talak' zevcenin yedinde olmak üzere akd-i nikâh edilir ve icapta –yani evlenen söylenen sözde– zevce tarafından vuku'bulursa bu surette şer'an nikâh sahih ve şart muteber olacağından lede'l-iktiza kadın da kendisini tatlik edebilir. Fakat bu hüküm kadınlar için bir nevi ruhsat ve teshil-i şer'i olup bunun esasa tealluku yoktur."²⁶⁰

Şeyhülislam Musa Kazım, her ne kadar dinen boşanma yetkisinin kadına verilmesinde bir sakınca olmadığını belirtse de kadının fitraten bu yetkiyi sağlıklı bir şekilde kullanamayacağı kanaatini taşımaktadır. Kadınlar yaratılışları itibari ile duygusaldırlar. Çabuk heyecana kapılırlar. Bu nedenle de sağlıklı karar verme ihtimalleri düşüktür. Bu yüzden boşanma yetkinin kadın tarafından kullanılması doğru değildir der.²⁶¹

Şeyhülislam Musa Kazım, İkinci ihtimal olarak boşanma hak ve yetkisinin mahkemeye verilmesi durumunu değerlendirmeye tabii tutmuştur. Boşanma hak ve yetkisinin mahkemeye verilmesi durumunda doğabilecek ihtimaller ve mağduriyetler üzerinden meseleye yaklaşarak şu şekilde izah etmiştir:

---

²⁵⁹ Nisa, 4/34.

²⁶⁰ Kerim Bayram, **II. Meşrutiyet Dönemi Yayın Organlarından Sırât-I Müstakîm'de Kadın Ve Aile**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010, 172. Akdaş, 33-36. Ahmet Şamil Gürer, **Gelenekle Modernite Arasında Bir Meşrutiyet Şeyhülislamı: Musa Kazım Efendi (1861-1920)**, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003, 252-254. Musa Kazım, "Hürriyet-Musâvât", Sıratı Müstakim, Sayı 5, 28 Şaban 1326, 69.

²⁶¹ Bayram, 172. Gürer, 252-254.

“İkinci ihtimal: Emr-i talakın mahkemeye tevdi olunmasıdır. Bu da iki veçhe ile batıldır. Evvelen: Şüphe yok ki bahsimiz âkil, mümeyyiz, bâliğ olan zevceynin talakı meselesine dâirdir. Hâkimin velayet-i ammesi varsa, âkil ve bâliğ olan kimsenin de kendi nefesine velayet-i hassası vardır. Hâlbuki velayet-i hassa velayet-i ammeden akvadır. Saniyen: Bâlâda (yukarıda) beyan olunduğu vechile talak bir takım esbab-ı mücbireye (zorunlu sebepler) mebni zarurat-ı meşrua’ kılınmıştır. Bu esbab-ı mücbireyi ise zevc ile zevceden maa’dasına ifşa caiz değildir. Zîrâ bu esbab ya ‘tebâyün-i ahlak’tır (ahlak uyuşmazlığı) veya zevcenin ‘mucib-i töhmet’ (töhmet gerektiren) bir halde bulunmasıdır.”²⁶²

Şeyhülislam Musa Kazım, boşama hak ve yetkisinin mahkemeye verilmesi durumunda aile içi özel hayatın mahkemede herkesin önünde ortaya dökülmesi ihtimalinin olmasından ötürü endişe etmektedir. Eğer mahkemede aile içi özel sırlar ortaya çıkarsa durum nasıl olacak diye kaygılı bir soru yöneltir. Kendi sorusuna cevabı yine kendisi vererek meseleyi şöyle izah eder:

“Birinci takdirde hâkim ne yapacak? Yekdiğerini sevmeyen zevceyni zorla birbirine mi sevdirecek? Olsa olsa pederane nasihat edecek. Yoksa: ‘Ben hükmettim sevişiniz, niza’ etmeyiniz’ diyebilir mi? Haydi demiş, ne ehemmiyeti olabilir? Bununla maksat temin edilmiş olacak mı? Bu gibi haller umur-u hissiye ve vicdaniye de nedir? Mahkemenin hükmüyle husûle gelmez. Bunlar hâkime hürmeten ‘peki’ diyecekler değil mi? Fakat daha mahkeme kapısından çıkar çıkmaz yine kavgaya başlayacaklar. Aralarındaki imtizaçsızlık bir kat daha tezayüd edecek. Ve ölünceye kadar her ikisi de azab-ı elim içinde kalacak. Haydi, farz edelim ki bu takdirde hâkim beyinlerini tefrik edebilsin, yalnız nasihatla iktifa etmesin. Acaba bu makul bir muamele midir? Şüphe yok ki değildir. Zira yukarıda beyan ettiğimiz vechile ekser kadınlar seriü’l-infial olup pek cüzi bir şeyden dolayı hemen müteessir olacaklarından ekser mahkemeye böyle bir salahiyet verilecek olursa pek çok kadınlar zevceleriyle beyinlerinde zuhur eden cüzi bir münakaşadan, bir münazaadan dolayı onların hemen mahkemeye koşacakları ve zevcleriyle tebayün-i ahlak olduğundan bahisle taleb-i talakta bulunacakları ve bilahere emr-i talak zevcenin yedinde olduğu surette lâzım gelen mahzurun buna da

²⁶² Bayram, 172. Gürer, 252-254. Akdaş, 33-36. Musa Kazım, **Hürriyet-Musâvât**, Sıratı Müstakim, Sayı 5, 28 Şaban 1326, 69.

lâzım geleceği yani birçok ailelerin şiraze-i intizamdan çıkarılıp mahv ve perişan edileceği şüphesizdir.”²⁶³

Şeyhülislam Musa Kazım ikinci bir ihtimal olarak erkeğin kadını yani eşini boşamak için mahkemeye vermesi üzerinde durur. Bu ihtimalde çok fazla zarar olacağını belirterek, kadını boşamak için mahkemeye vermeyi kadını toplumdaki uzaklaştırmak, kovmak olarak görür. Koca mahkemeye gerekçe, delil sunabilmek için akrabasına, konu komşusuna gidecek benim eşim şöyle yapıyor siz de şahit olun eşimin açığını beraber arayalım diyecek. Bunları yapmak yüz ister, vicdan ister, merhamet ister diyen Şeyhülislam Musa Kazım şu şekilde hayıflanır:

“İkinci takdire gelince; bunda da faide şöyle dursun pek çok mazarrat vardır. Çünkü bu halde davayı mahkemeye vermek o kadını cemiyetten tard etmek demektir. Malumdur ki medar-ı hüküm olmadan, beyyine bulunmadan hâkimler hükmedemez. Şimdi o zavallı zevcin halini düşününüz. Vicdanen mucib-i töhmet bir halde bulunduğunu tasdik ettiği zevcesinin hal-i töhmetini isbat için beyyine hazırlayacak, muhtara, komşulara müracaat edecek. ‘benim zevcem şöyle bir halde bulunuyor’ diyecek. Şahitlerle beraber yakalamaya çalışacak. Hatta esbabına tevessül edecek. Bunları söylemeye, yapmaya yüz, vicdan ister. Bu olacak şey mi? Ve bu da hayat mı?”²⁶⁴

Şeyhülislam Musa Kazım boşama yetkisinin mahkemeye verilmesi durumunda her iki tarafın da ister lehine ister aleyhine olsun muhakkak eşlerin zarar göreceğini belirtir. Mahkemede boşanan bir kadın toplum içerisinde nasıl karışacak onun hali nice olacak ya erkek o tekrar evlendiği kadının yüzüne nasıl bakacak diyerek endişesini şöyle dile getirir:

“Farz edelim ki zevc zevcesinin hal-i töhmette bulunduğu beyyine hazırladı sonra hâkime yahut müdde-i umûmîye (savcı) müracaat edecek. Müdde-i umûmî birçok tahkikata lüzum görecek. Evrakı istintaka havale edecek, kadın celp olunacak sorulacak, tabi inkâr edecek belki de bayılacak. Çünkü olabilir ki beriy-i zemdir, namusludur. Fakat zevci hilafını zannetmiştir. Bununla da kalmaz lüzum-u

---

²⁶³ Akdaş, 33-36. Gürer, 252-254. Musa Kazım, **Hürriyet-Musâvât**, Sıratı Müstakim, Sayı 5, 28 Şaban 1326, 69.

²⁶⁴ Akdaş, 33-36. Gürer, 252-254. Musa Kazım, **Hürriyet-Musâvât**, Sıratı Müstakim, Sayı 5, 28 Şaban 1326, 69-70. Bayram, 172.

muhakemesine karar verilirse mahkemeye gidilecek. Muhakeme hafi olmakla beraber yine bir heyet-i hâkime, kâtipler ve şahitler var. Şimdi mahkeme ya davayı reddedecek yahut talaka hükmedecek. Eğer talaka hükmolunur ise o kadının hal-i töhmette bulunmuş olduğu mahkeme sicillatına kaydolunacak. Şimdi böyle bir kadını cemiyete koyunuz, acaba o kadın bundan sonra bir daha saadet yüzü görebilecek mi? Şüphesiz yok ki göremeyecek. Onun hakkında yaşamaktansa ölmek daha hayırlıdır. Zîrâ bu azab-ı mânevî ölümden daha dehşetlidir. Mahkeme esbabı kâfi görmez de davayı reddederse ne olacak? O adam resmen hal-i töhmette bulunduğunu iddia ettiği kadın ile nasıl hayat geçirecek? Bundan sonra onların bir yerde bulunmaları büyük, pek büyük cinayetlere sebebiyet vereceğinde şüphesiz mi kalır?”²⁶⁵

Şeyhülislam Musa Kazım, aile içi sırların ortaya dökülüp saçılması, her iki tarafın da rencide olması, her iki tarafın da toplumsal hayat içerisinde sorun yaşamaları endişelerinden ötürü boşama hak ve yetkisinin mahkemeye verilmesine sıcak bakmaz.

Şeyhülislam Musa Kazım, üçüncü ve son ihtimal olan boşama hak ve yetkisinin erkekte olması durumunu değerlendirir. Boşanma hak ve yetkisini erkeğin kullanması durumunda aile içi sırların ifşa edilmeyeceğini kimsenin rencide olmayarak sosyal hayatına devam edebileceğini söyleyerek meseleyi şu şekilde izah eder:

“Hâlbuki emr-i talak zevcin yedinde olup ta bu gibi halleri (aile için mahrem konular) kimseye ifşa etmeksizin zevcesini tatlık ederse bu tatlık zevce için bir ibret-i müessire olacağından kesb-i salah ederek diğer kimse ile akd-i izdivaç eder. Ve ondan sonra hayatını mesudane imrar eyler. Şu halde emr-i talak –cemiyet-i beşeriyenin ibtidâi teşkilinden beri reis-i aile addolunan– zevc yedine verilmesinin muvafık-ı hikmet olduğu ve Şeriat-ı Celile-i Ahmediye’nin bu meselede dahi ihraz-ı teveffuk (isabet) ettiği bila şek tahakkuk ediyor.”²⁶⁶

Şeyhülislam Musa Kazım boşama hak ve yetkisinin erkekte olması gerektiğini söyleyerek bunun en güzel boşama yolu olduğunu belirtmiştir. İslam dininin kadına

²⁶⁵ Akdaş, 33-36. Gürer, 252-254. Ayrıca bak: Musa Kazım, **Hürriyet-Musâvât**, Sıratı Müstakim, Sayı 6, 5 Ramazan 1326, 93.

²⁶⁶ Akdaş, 33-36. Gürer, 252-254. Ayrıca bak: Musa Kazım, **Hürriyet-Musâvât**, Sıratı Müstakim, Sayı 6, 5 Ramazan 1326, 93.

boşanma hakkı verdiğini de belirterek bu hususta evlenilen eşin çok iyi seçilmesi gerektiğini belirterek şu cümleleri kurar:

“Hülâsa taleb-i tezevvüc olan bir adamın evvela tezevvüce talip olduğu kız veya kadına kifâyet mehir, nafaka, süknaya, teşkil-i aileye, hukuk-u zevciyeti tamamıyla ifaya kudreti tahakkuk etmeli. Ve tarafeyn yekdiğerini beğenmelidir. Bunlar tahakkuk ederse evlenmeli. Tahakkuk etmediği halde teehhülden sarf-ı nazar edip emr-i tezevvücün tavakkuf ettiği şeyleri tahsil edecek ve şerâitini ikmal eyleyecek esbaba tevessül eylemeli. Badehu yine küfüvü olduğu bir kız veya kadınla tezevvüc etmeli. Eğer böyle olursa hasbe’l-icap emr-i talakın zevcin yedinde olması meselesine dahi hiç kimsenin itiraz etmeye hakkı olmaz. Şeriat-ı Ahmediye’nin ahkâm-ı sairesi gibi bu hükmünün dahi muvafık-ı maslahat olduğunda tereddüde asla mahal kalmaz. Hâşâ kânûn-u hürriyet ve adalete münafi olduğuna kimse hükmedemez.”²⁶⁷

Şeyhülislam Musa Kazım’ın boşanma konusunda üç ihtimal üzerinden meseleye yaklaştığı görülmektedir. Birinci ihtimal boşanma yetkisinin kadına verilmesi, ikinci ihtimal boşanma yetkisinin mahkemeye verilmesi ve üçüncü ihtimal ise boşanma yetkisinin erkeğe verilmesidir. Üç ihtimalde de ortaya çıkabilecek sonuçlar üzerinden değerlendirme yapıyor. Bütün bu değerlendirmeler neticesinde kişilere, ailelere, topluma en az zararı olan ve en sağlıklı boşanma şeklinin erkeğin boşaması olduğu kanaatine varıyor.²⁶⁸

---

²⁶⁷ Akdaş, 33-36. Gürer, 252-254. Ayrıca bak: Musa Kazım, **Hürriyet-Musâvât**, Sıratı Müstakim, Sayı 6 5 Ramazan 1326, 94.

²⁶⁸ Bayram, 176. Gürer, 252-254. İncegöl, 49-50. Akdaş, 33-36.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AİLE HUKUKU EKSENLİ TARTIŞMALARININ KARARNAMELERE

(KANUNLARA) YANSIMALARI

Osmanlı devletinin kuruluşundan 19. yy. gelinceye kadar devletin ana yapısında büyük değişiklikler gözlenmemiştir. Tanzimat dönemiyle birlikte yeni kanunlar çıkarılmış ve bu kanunların uygulama organı olan mahkemeler yeni kanunlara göre yeniden düzenlenmiştir. İnceleme konumuz olan aile hukuku alanında köklü bir değişikliğe gidilmemiş, değişiklikler tanzimatı takip eden dönemlere bırakılmıştır. Tanzimattan sonra ise aile hukuku alanındaki en önemli çalışma olan ve diğer islam ülkelerine de örnek teşkil etmiş olan 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi olmuştur. Çok kısa bir süre yürürlükte kalan aile kararnamesi üzerinde bir takım değişiklikler yaparak kanun olması yönünde hazırlanan 1923 tarihli kararname taslağı takip etmiştir. Bu taslağın da akabinde değişiklik yapılması gerektiği düşünülerek yeni bir komisyon oluşturularak 1924 tarihli kararname taslağı hazırlanması kararı alınmıştır. Bu taslakların hazırlanma sürecinde cumhuriyet ilan edilmiş bir takım kurum ve kuruluşlar kaldırılarak yeni ve modern kurumlar kurulması kararı alınmıştır. Çalışma konumuz olan meşrutiyet dönemi içerisinde yapılan tartışmalar bu aile hukuku kararname ve taslaklarının oluşmasında etkili olmuştur. Kararname ve taslakları hazırlayan komisyonlar içerisinde yer alan düşünce adamlarının hangi fikir akımları penceresinden konuya baktıkları kanunlara yansımıştır. Kararname ve taslakları müstakil başlıklar halinde ele alıp aile hukuku alanında hangi konularda değişiklik yapıldığı, hangi maddelere yer verildiğine bakmak uygun olacaktır.²⁶⁹

---

²⁶⁹ Aydın, 174-176. Şartepe, 31-33. Aydın, İslâm-Osmanlı Aile Hukuku, 152-162. Ekinci, Osmanlı Hukuku, 573. Cin, Akagündüz, Türk Hukuk Tarihi, 487.

1. 1917 TARİHLİ HUKUK-I AİLE KARARNAMESİNE YANSIMASI

1.1. KARARNAME HAKKINDA GENEL BİLGİ

Tanzimat döneminde farklı alanlarda kanunların hazırlanma serüvenine Mecelle'nin²⁷⁰ hazırlanması ile başlanarak büyük bir adım atılmıştır. Tanzimat dönemini takiben Meşrutiyet döneminde de kanunlaştırma hareketleri devam etmiştir. Mecelle'nin eksik bıraktığı, yer vermediği alanlarda kanunlaştırma çabaları baş gösterdi. Mecelle de yer verilmeyen ve dönemi içerisinde yapılan tartışmaların etkisiyle her geçen gün toplumsal bir sorun haline gelen aile hukuku kanunlaştırma çabaları baş gösterdi. Dönemin aydın ve düşünürleri gazete ve dergilerde sürekli makaleler yayınlarak aile hukukunun kanunlaştırılması gerektiği üzerinde duruyorlardı. Meseleye kadın hakları üzerinden de yaklaşarak haklılıklarını ispat etmeye çalışıyorlardı. Özellikle Türkçü camianın en ateşli savunucularından olan Ziya Gökalp "aile hukukunda köklü bir değişiklik ve reform yapılması gerektiğinin"²⁷¹ altını çizerek diğer düşünürlerin fikirlerini beyan etmeleri için kapı aralıyordu. Böylece devlet aile hukukunda kanun hazırlamaya mecbur bırakılmıştı. Aslında I.Dünya Savaşından hemen önce böyle bir kanun hazırlama çabası içerisine girilmesi dikkat çeken bir durumdur. Ama bütün bir döneme hâkim olan batılılaşma düşüncesi, kadınların aydınlanması ve hak mücadelesi içerisine girmesi göz önüne alındığında aile hukuku alanında kanun hazırlanmasını mecbur kılmıştı demek yanlış olmayacaktır.²⁷²

---

²⁷⁰ "Tanzimat dönemi kanunlaştırma hareketlerinin en önemli eseri mecelle'dir. Mecelle, islam hukukunun eşya, borçlar ve yargılama ile ilgili hükümlerinin tedvini suretiyle meydana getirilmiştir. Daha önce de medeni hukuk alanında Metn-i Metin adıyla bir tedvin teşebbüsü olmuş ancak gerçekleştirilememiştir. Mecelle'nin hazırlanmaya başladığı sıralarda ceza hukuku ve ticaret hukukunda olduğu gibi medeni hukuk alanında da yabancı bir kanunun iktihâs edilmesi fikri gündeme getirilmiş. Zamanın meşhur kanunu olan Fransız Medeni Kanunu'nun kabulü için çalışmalar yapılmıştır. Mecelle'yi hazırlayan komisyonun başkanı Cevdet Paşa'nın üstün gayretleriyle bu alanda iktibasın önüne geçilmiş ve yerli, orijinal bir kanun ortaya çıkarılmıştır. Toplam 16 kitap halinde hazırlanan Mecelle bir bütün olarak hazırlanıp yürürlüğe konulmamış, her kitap tamamıandıkça peyderpey yürürlüğe girmiştir. O dönemin çeşitli tartışmaları dikkate alındığında bu çalışmanın akamete uğraması ihtimalinin böylece önlenmeye çalışıldığı söylenebilir." M. Akif Aydın, Mecelle'nin Hazırlanışı, **Osmanlı Araştırmaları** 1989, Cilt 9. 31-50. M. Akif Aydın, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, **DİA**, Cilt 28, İstanbul: DİB Yayınları, 231-235.

²⁷¹ Uriel Heyd, **Türk Ulusçuluğunun Temelleri**, Kadir Günay (çev.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınevi, 1979, 42. Gülnihal Bozkurt, **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996, 167.

²⁷² I.Dünya Savaşı öncesi böyle karışık bir dönemde aile hukuku alanında kararname çıkarılmasının sebep ve gerekçelerini M.Akif Aydın "hukuki nedenler, siyasi ve iktisadi nedenler, sosyal nedenler, kültürel nedenler ve kadınlık (feminizm) cereyanı" olmak üzere dört grupta ele almıştır. Ayrıntılı bilgi

Hukuk-ı Aile Kararnamesini hazırlama sürecinde Batıcı, Türkçü ve İslamcı fikir akımlarının etkisi vardır. Her akımın önde gelen hukukçuları kararnamenin hazırlanmasına etki etmiştir. Batıcıları Celal Nuri, Türkçüleri Ziya Gökalp ve İslamcıları Mansurizade Said (1864-1923)²⁷³ hukuksal zeminde temsil eder.²⁷⁴ Üç fikir akımını da aynı noktada birleştiren aile hukukunun kanunla kayıt altına alınması olurken ayrıştıkları nokta ise kanunların içeriği olmuştur. Her akım kendi fikir ve düşünce penceresinden olaylara bakmış ve kendi platformları dâhilinde kanunların içeriğini tartışmışlardır.²⁷⁵

Kararname de görüş beyan eden düşünürlerin savundukları birkaç düşünceye yer vermek isabetli olacaktır.

Batıcı grubun hukuk temsilcisi olan Celal Nuri, nikâhın bir memur huzurunda olmasının şart olduğunu, kesinlikle evlenme yaşının bir sınırının olması gerektiğini, kadına kazai boşanma hakkı verilerek çok eşliliğin de yasaklanması gerektiğini savunmuştur. Söylemiş olduğu bu fikirlerin İslam dinine aykırı olmadığını da belirterek gerekli durumlarda nassların terk edilmesinde de bir sakınca olmadığını belirtmiştir.²⁷⁶

Türkçü görüşü temsil eden Ziya Gökalp; laik bir hukuk sisteminin olması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre, eğer dönemin laik milletleri arasında yer almak istiyorsak hukukumuzu teokrasinden arındırmamız gerekir. İki kurum da kendi sahası içerisinde kalmalıdır. İslam; iman ve ibadet, hukuk; siyaset ve iktisat sahasının dışına çıkmamalıdır. Örf İslam hukukunda bir delildir. Örf çok geniş bir manada değerlendirilmelidir. Çok eşlilik de kesinlikle reddedilmelidir.²⁷⁷

İçin bakınız: M.Akif Aydın, İslam-Osmanlı Aile Hukuku, İstanbul: Anka yayınları, 1985,154. Bozkurt, 167.

²⁷³ Türkçü fikir akımına mensuptur. Arapça ve İslami ilimler alanında çok iyi olmasının yanında Milletvekilliğinde yapmıştır. Hakkında bilgi yok denecek kadar azdır. Ayrıntılı bilgi için bk: Abdullah Kahraman, Mansurizade Said'in Klasik Fıkıhçılara Yönelttiği Bazı Eleştiriler, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 1, 2001, Sayı 1, 224.

²⁷⁴ Mehmet Ünal, **Medeni Kanunun Kabulünden Önce Türk Aile Hukukuna İlişkin Düzenlemeler ve Özellikle 1917 Tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Ankara 1951, 208-210.

²⁷⁵ Sema Şartepe, **Cumhuriyete Geçiş Dönemi Değişim Sürecinde Evlilik Kurumu Açısından Dinin ve Hukukun Rolü**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, 31. Aydın, İslam-Osmanlı Aile Hukuku, 174.

²⁷⁶ Aydın, İslam-Osmanlı Aile Hukuku, 166.

²⁷⁷ Aydın, 172.

İslamcılar bu konular hakkında Türkçüler ve Batıcılara tepki göstermişlerdir. İslam dinine aykırı görüş beyan ettikleri için görüşlerini reddetmişlerdir.²⁷⁸ Aslında kararnamenin hazırlanmasında her ne kadar üç akımın da etkisi görölse de en çok İslamcıların etkili olduğu görülür.²⁷⁹ Çünkü içerisinde buldukları dönemin şartları düşünülduğünde Batıcı ve Türkçü düşünürlerin istediği gibi köklü bir değişiklik yapmak mümkün değildir. Kararname bir geçiş dönemi içerisinde yer aldığı için meşrutiyet düşüncesi hâkim olmasına rağmen tanzimat havasından kurtulamamıştır. Meseleyi İslam hukuku açısından değerlendirdiğimiz zaman ise; komisyon başkanının İslamcı camiaya mensup olan Mahmud Esad olması ve İslam hukukunun hâkim çizgisine sıkı sıkıya bağlı bulunuyor olması, İslamcıların görüşlerinin daha ağır basmasına ve İslam hukukunun sahası dışına çıkılmamasına sebebiyet vermiştir.²⁸⁰ Sonuçta her fikir akımı konuya farklı bir bakış açısı ve alternatif çözüm önerileri getirmiştir. Din, hukuk ve toplum açısından ortaya atılan bu fikirler aile hukukunun kayıt altına alınmasının yolunu açmış ve hukuk-i aile kararnamesi oluşturulmuştur.²⁸¹

O dönemde kanun oluşturmak için İzhâr-ı Kavânîn Komisyonları oluşturulmuştur. İzhâr-ı Kavânîn; Mecelle, aile hukuku ve ticaret hukuku alanlarında kanun maddelerini hazırlamak üzere üç komisyondan oluşmaktaydı. Aile hukuku alanında kanun maddelerini hazırlamak için Ahval-i şahsiyye Komisyonu oluşturulmuştur. Çalışmalarını tamamlayan komisyon; “İslam ve Osmanlı aile hukuku alanında ilk modern kanun oluşturma,²⁸² İzhâr-ı Kavânîn Komisyonları neticesinde hazırlanıp yürürlüğü girme noktasında tek kanunu oluşturma şerefine nail olarak 8 Muharrem 1336 / 25 Ekim 1917 tarihinde Hukuk-ı Aile Kararnamesi’ni yürürlüğe sokmuştur.”²⁸³ Osmanlı Hukuk tarihinde sadece bir buçuk sene yürürlükte kalan kararname²⁸⁴ Hanefi mezhebinin görüşlerinin yanı sıra diğer üç mezhebin de görüşlerine yer vermiştir. Müslümanlar, Hristiyanlar, Museviler hakkında kanun maddeleri oluşturarak bunlara

---

²⁷⁸ Aydın, 174-176. Şartepe, 31-33.

²⁷⁹ Aydın, 177-179.

²⁸⁰ Aydın, 180.

²⁸¹ Şartepe, 36.

²⁸² “1306-1888 yılında M. Kadri Paşa “el-Ahvalü’ş Şahsiyye “adıyla Mısırda Hanefi mezhebinin aile hukukuna dâir kanûnname hazırlamış fakat yürürlüğe girmemiştir.” Ekinci, 574.

²⁸³ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Türk Medenî Hukuku**, Cilt 1, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1956, 69. Bozkurt, 172. Edis, 51.

²⁸⁴ Aydın, İslâm-Osmanlı Aile Hukuku, 152-162. Ekinci, Osmanlı Hukuku, 573. Cin, Akagündüz, Türk Hukuk Tarihi, 487.

müstakil konu başlıkları açarak ayrı bir önem arz etmiştir.²⁸⁵ Münâkehat (nikâh) ve müfarakat (boşanma) olarak iki kısımdan oluşan kararname 157 maddeyi kapsamaktadır. İslam hukukuna uygun olarak düzenlenen kararnamede birçok yenilik göze çarpmaktadır. Bunlar; “Nişanlanmanın hukukî bir kurum olarak kabul edilmesi, evlenme yaşı açısından kadın ve erkek için belli bir yaşın doldurmuş olma şartının getirilmesi, akıl hastalarının evlenme ehliyetini ortadan kaldırması, nikâhın ilanı, çok eşliliğe sınırlama getirmesi gibi hükümlerdir.”²⁸⁶

Hukuk-ı Aile Kararnamesi, sadece osmanlı devletinde değil dünya çapında küresel bir etki oluşturmuştur. İslam dininin hâkim olduğu ülkelerde uzun yıllar, hatta yakın tarihe kadar yürürlükte kalmayı başarmıştır.²⁸⁷

Şimdi bu denli yenilik ve ilkleri bünyesinde barındıran kararnamenin konumuz açısından getirdiği yenilik ve düzenlemeleri ele alarak kanun maddeleri ışığında incelemeye çalışacağız.

1.2. EVLENME EKSENLİ TARTIŞMALARIN KARARNAMEYE YANSIMASI

1.2.1. Küçüklerin Evlendirilmesi

Klasik İslam hukukunda evliliğin alt sınırı olarak kaç yaşından itibaren gerçekleştirileceğine dair bir yaş sınırı belirlenmemiştir. Küçük yaştaki çocuklar hatta kundaktaki bebeklerin dahi velileri tarafından evlendirilebileceğini söylemişlerdir.²⁸⁸

HAK'nin bu konudaki kanun maddeleri dikkatleri çekmektedir. Evlenecekler için evlenme yaş sınırını belirlemiş üstelik kız ve erkek ayrımı yaparak ayrı ayrı yaşlarını belirtmiştir. Bu noktada tek mezhebin görüşlerine bağımlı kalmayarak diğer

²⁸⁵ Cin, Akagündüz, Türk Hukuk Tarihi, 491; Aydın, İslâm-Osmanlı Aile Hukuku, 208.

²⁸⁶ Bozkurt, 173.

²⁸⁷“ Osmanlı Devletinde sadece bir buçuk yıl gibi kısa bir süre yürürlükte kalmasına karşın Suriye, Mısır, Lübnan gibi bazı İslam ülkeleriyle birlikte İsrail’de de 1950’li yıllara kadar uygulanan bir düzenleme olma özelliğini sürdürmüştür. Ayrıca Sudan ve Mısır’da yapılan bazı kısmî düzenlemeler dışında 1950’lere kadar bu alanda ikinci bir düzenleme yapılmamıştır.” Aydın, İslâm-Osmanlı Aile Hukuku, 152-153.

Ayrıntılı bilgi için bakınız: Cin, Akagündüz, 56-59. Ünal, 208-210-225-227. Ebru Kayabaş, **Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Dönemi İtibariyle Aile Hukukunun Gelişimi, Hukuk-ı Aile Kararnamesi**, İstanbul, 2009, 14-34-35. Aydın, Türk Hukuk Tarihi, 460. Ekinci, 563,564. Ahmet Yasin Küçüktiryaki, **Osmanlı Devletinde Tanzimat Sonrası Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi**, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 13, Sayı 26, 2014/2, 187 vd.

²⁸⁸ Şeybani, 170. Merginani, 186. Mevsili, 94. Meydani, 10. Şirbini, 168. Akyılmaz, 85.

mezheplerin görüşlerinden de istifade etmiştir.²⁸⁹ HAK'ın evlenme ehliyeti hususunda belirlemiş olduğu kanun maddeleri şu şekildedir:

1. "Ehliyet-i nikâh-ı haiz olmak için hatıbın on sekiz, mahtubenin on yedi yaşını itmam etmiş olmaları şarttır."²⁹⁰

Kararname belirlemiş olduğu bu kanun maddesi ile evlenme ehliyeti için kız ve erkeklerde ayrı ayrı yaş belirtme yoluna giderek, belirtilen yaşların doldurulmuş olmasını da şart koşmuştur. Evlilik yaşını erkekte 18, kızda 17 yaşını doldurmuş olmak şartıyla kayıt altına almıştır.

2. "On yedi yaşını itmam etmiş olan kebire, bir şahıs ile tezevvüç etmek üzere müracaat ettikte hâkim keyfiyeti velisine tebliğ eder ve veli, itiraz etmediği veya itirazı varit görülmediği halde izdivacına müsaade eyler."²⁹¹

Bu kanun maddesinde evlenme ehliyetine sahip kız ve erkek ayrımı tabii tutulmuştur. Rüşt yaşını tamamlamış olan erkek istediği gibi evlenme hakkına sahip olurken, kızın velisinin haberdar edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Velisinin izni dâhilinde kızın evlenmesine izin verilir verilmeyeceğinin kararını hâkimin vereceği bildirilmiştir. Burada hâkimin meseleden veliyi haberdar etmesinde ki maksat velinin iznini alma değildir. Burada maksat sadece veliye, kızın evlenmek istiyor senin bu duruma bir itirazın var mı diye hâkimin soru sormasından ibarettir. Üstelik bu itirazı da yalnızca kefaetle (denklikle) sınırlı tutulmuştur. Veli kızının evleneceği kişiyi kızına denk görmez, ancak kız bu itiraza rağmen evlenirse nikâhtan sonra dahi veli bu itirazını dile getirerek nikâhın yapılmamasını isteyebilir. Bu durum kararnamenin 47. maddesinde kayıt altına alınmıştır.²⁹²

3. "On sekiz yaşını itmam etmemiş olan mürahik baliğ olduğunu beyan ile müracaat ettikde hali mütehammil ise hâkim izdivacına müsaade edebilir."²⁹³

Bu maddede erkek rüşt yaşına varmadığı halde buluş çağına girdiğini söyleyerek evlenmek maksadıyla mahkemeye gelirse durumunun ne olacağı açıklığa kavuşturulmuştur. Burada hâkimin kanatine dikkat çekilmiştir. Eğer hâkim buluşa

²⁸⁹ Yurtseven, 256. Aydın, İslâm-Osmanlı Aile Hukuku, 184; Cin, Evlenme, 294.

²⁹⁰ HAK, md. 4.

²⁹¹ Hak, md.8. Ansay, 3.

²⁹² Aydın, Aile, 185.

²⁹³ HAK: md. 5.

erdiğine kanaat getirirse evlenmesinde bir mani görmeyerek izin verebileceği belirtilmiştir.

4. “On yedi yaşını itmam etmemiş olan mürahika balığa olduğunu beyan ile müracaat ettikde hali mütehammil ve velisinin izni munzamm ise hâkim izdivacına müsaade edebilir.”²⁹⁴

Hemen bir sonraki maddede yer alan bu ifadeler bir önceki maddenin tamamlayıcısı mahiyetindedir. Henüz rüşt yaşına ulaşmadan buluğa erdiğini söyleyerek evlenmek isteyen kızların velisinin de izni mukabilinde evlenmesine izin verilebileceği belirtilmiştir. Bu maddede İmam Muhammed’in görüşü etkili olmuştur. İmam Muhammed ergenliğe ulaşan kızların rızalarının olmasının yanı sıra veli rızasının da şart koşmuştur.²⁹⁵

5. “Oniki yaşını itmam etmemiş olan sagir ile dokuz yaşını itmam etmemiş olan sagîre hiçbir kimse tarafından tezvic edilemez”.²⁹⁶

Kararname’ye eklenen bu madde ile klasik islam hukukunda yer verilmeyen evlenme alt sınırı belirlenmiştir. Klasik islam hukukunda veli ne kadar küçük olursa olsun kızını ve oğlunu evlendirme hak ve yetkisine sahiptir.²⁹⁷ Kararnamenin getirmiş olduğu bu yenilikle birlikte 12 yaşını doldurmamış erkek ve 9 yaşını doldurmamış olan kız çocukları gerekçe her ne olursa olsun kesinlikle evlenemez ve evlendirilemezler.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere HAK evlenme yaşı hususunda birçok yeni karara imza atmıştır. Özellikle küçüklerin evlendirilmesi meselesi üzerinde önemle durarak evlilik için bir alt sınır belirleme ihtiyacı hissetmiştir. Bu şekilde küçük yaşta yapılan evliliklerin önüne geçerek kadın hak ve hukukunu koruyucu kararlar alması dönemin feminizm harekâtının etkisinden kaynaklansa gerektir. Çünkü hemen hemen bütün gazete ve dergilerde kadın hakları propagandası yapılmakta olup küçük yaşta yapılmış olan mutsuz evlilikler üzerinde hassasiyet ile durulmaktadır. Evlilik üzerine böylesine yoğun tartışmaların yapıldığı bu dönemde elbette evlilik hakkında yenilikler getirecek kanun maddeleri hazırlamak kaçınılmaz olmaktadır. Kanun maddesi hem

---

²⁹⁴ HAK: md. 6.

²⁹⁵ Cin, Evlenme, 294-295. Aydın, İslâm-Osmanlı Aile Hukuku, 185. Korkmaz, 466.

²⁹⁶ HAK: md. 7.

²⁹⁷ Cin, Evlenme, 295. Akyılmaz, 29-30-85. Aydın, İslâm-Osmanlı Aile Hukuku, 186.

kadın hemde erkek için yenilik getirmiştir. Ancak konumuzun muhtevası gereği sadece kadın açısından olan yenilik kısmına yer verilmiştir.

1.2.2. Çok Eşlilik

Dönemin en çok tartışılan konusu olan çok eşlilik meselesi hakkında Kararname’de bir kanun maddesine yer verilmemesi elbette düşünülemezdi. Aile hukuku alanında bir ilke imza atarak Kararname çok eşlilik meselesine şart getirmiştir. Kararname’nin çok eşlilik ile ilgili kanun maddesi şu şekildedir:

“Üzerine evlenmemek ve evlendiği surette kendisi veya ikinci kadın boş olmak suretiyle bir kadını tezevüc sahih ve şart muteberdir.”²⁹⁸

Bu kanun maddesinden anlaşıldığı üzere çok eşlilik meselesine her hangi bir sayı sınırlaması getirilmemiştir. Sadece “nikâh anında şart koşmanın geçerli sayılması yoluyla çok evlilik (teaddüd-ü zevcat – poligami) sınırlanmıştır.” Bu kanun maddesinde Hanbeli mezhebinin görüşü benimsenmiştir. Hanbeli mezhebine göre bir kadın evlenirken eşine evlilikleri süresince tek eşli kalma şartı sunabilmektedir. Böyle bir şart ileri sürerek evlenmek Hanefi mezhebi açısından akit olarak sahih şart olarak batıldır. Ama Hanbeli mezhebine göre böyle bir şart ileri sürerek evlenmek sahih ve ileri sürülen şarta uymak gereklidir.²⁹⁹

Ayrıca çok eşlilik hakkındaki bu kanun hazırlanırken üç fikir akımı arasında yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Türkçüler eski Türk örf ve adetlerinde olduğu gibi tek eşle evliliği savunmuşlardır. Batıcılar da Türkçüler gibi tek eşlilikten yanadırlar. Ancak İslamcılar kanun maddesinde yer alan şartla ilgili yoğun tartışma içerisine girmişlerdir. Yapılacak olan ikinci evliliği ilk eşin rızasına bağlamayı edille-i şeriyeye aykırı bulmuşlardır. Neticede uzlaşma yoluna gidilerek ilgili kanun maddesine Kararname’de yer verilmiştir.³⁰⁰

1.3. BOŞANMA EKSENLİ TARTIŞMALARIN KARARNAMEYE YANSIMASI

HAK’ın “Müfarakat” başlığı altında boşanmaya dair kanun maddelerine yer verilmiştir. Evlilikle ilgili hükümlerde olduğu gibi boşanmaya ait hükümlerde de Hanefi

²⁹⁸ HAK, md. 38.

²⁹⁹ Aydın, İslâm-Osmanlı Aile Hukuku, 192; Karaman, İslam Hukuku, Cilt 1, 270-272; Cin, Evlenme, 300-302.

³⁰⁰ Akyılmaz, 371. Said Öztürk, Osmanlı’da Çok Evlilik, **Türkler**, Cilt 10, , Ankara, 2002, 379. Aydın, İslâm-Osmanlı Aile Hukuku, 192-193.

mezhebiyle birlikte diğerk mezheplerin de görüşlerine yer verilmiştir. Kararnamenin boşanma ile ilgili kanun maddeleri şu şekildedir:

1. “Talakin ehli, mükellef olan zevcdir”³⁰¹

Kararname bu kanun maddesi ile boşama yetkisini erkeğe verir. Koca mahkemeye gitmeden hâkim karşısına çıkmadan eşini boşayabilir. Bu madde İslam hukuku ile bire bir uyumludur.³⁰² Kararnamenin bu maddesinde İslamcıların etkili olduğu ve onların görüşleri doğrultusunda maddenin hazırlandığı dikkat çekmektedir.

2. “Zevcesini tatlik eden zevc, keyfiyeti hâkime beyan etmeye mecburdur.”³⁰³

Yukarıdaki maddenin tamamlayıcısı konumunda olan bu madde de karısını boşayan kocanın karısını boşadığını mahkemeye bildirmesi gerektiği söylenmektedir. Kararname boşama yetkisini kocaya verse de yetkili merciin kendisi olduğunu hatırlatmak istercesine boşamayı mahkemeye bildirmesi gerektiğini şart koşmuştur. Elbetteki bunu sosyal hayat içerisindeki karışıklıkları engellemek adına yapmıştır. Bu kanun maddesi doğrultusunda ceza kanununda da değişiklik yapılmıştır. Eğer koca eşini boşadığını mahkemeye bildirmesse bir hafta ila bir ay arasında hapis cezasına çarptırılacaktır.³⁰⁴

3. Kadının Hıyar-ı tefrik hakkı

Kararnamenin Hıyar-ı tefrik bölümü bünyesinde kadına tanınan en önemli hak ve yeniliklere yer vermektedir. Kadının mahkeme kararıyla boşanmasının önündeki engeller kaldırılmış ve bu konuda kadının hak ve yetkisinde genişletilmeye gidilmiştir.³⁰⁵ Kararnamede tefrik dört ana başlık içinde düzenlenmiştir. Bunlar;“Evliliğe engel bir kusur (ayıp) nedeniyle tefrik, hastalık nedeniyle (akıl hastalığı, cüzzam, baras ve zührevî hastalıklar) tefrik, gaiplik nedeniyle tefrik ve geçimsizlik nedeniyle tefrik olmak üzere başlıklar altında ayrıntılı olarak açıklanmıştır.”³⁰⁶

³⁰¹ HAK, md. 102

³⁰² Cin, Boşanma, 126. Aydın, İslâm-Osmanlı Aile Hukuku, 198. Akyılmaz, 42.

³⁰³ HAK. md. 110.

³⁰⁴ “Kanun-ı Cezanın 200. maddesinin 19 Rebiulahir 1332 tarihli zeyl-i sanisini muaddil kararname, m. 1. naklen” Aydın, İslâm-Osmanlı Aile Hukuku, 171.

³⁰⁵ Cin, Akyılmaz, 371.

³⁰⁶ Akyılmaz, 371. Aydın, İslâm-Osmanlı Aile Hukuku, 185.

Kararnamenin Hıyar-ı tefrik ile alakalı 119 ve 131 numaralı kanun maddelerinde kadına tefrik hakkı tanınmakta ve mahkeme yolu açılmaktadır. Kanun maddeleri şu şekildedir;

1. “Mani-i takarrub uyubdan salim olan kadın, zevcinin böyle bir illet ile malul olduğuna muttali oldukça hâkime bilmüracaa tefrikini talep edebilir. Amma kendinde böyle bir ayıp bulunan kadının talebi meşbu olmaz. Şu kadar ki takarrub edilmiş olan zevcenin zevcde hadis olan bu kabil ayıp sebebiyle hakk-ı hiyarı yoktur.”³⁰⁷
2. “Kablen nikah zevcinin innetten maada manii takarrub aybına muttali’ veya ba’d en nikah her hangi bir ayıba razı olan zevcenin hakk-ı hiyarı sakıt olur. Fakat kablen nikah innete ittıla hakk-ı hiyarı iskat etmez.”³⁰⁸
3. “Zevce, mevaddı-ı sabıkada muharrer olduğu üzere hakime müracaat ettikte nazar olunur. Eğer illet kabil-i zeval değilse hakim derhal beyinlerini tefrika hüküm eder ve eğer kabil-i zeval ise hakim zevci zaman-i mürafaadan ve şayet mariz ise vakt-i ifakatinden itibaren bir sene müddetle te’cil eyler: esnay-i te’cilde zevç veya zevce az çok bir müddet takarrübe mani olacak derecede hasta olur veya zevce gaybubet ederse bu suretle geçen müddet hesaba idhal edilmez. Lakin zevcin gaybubeti ve zevcenin eyyam-ı hayz-ı hesaba idhal edilir. Bu müddet zarfında illet zail olmadığı ve zevc talaka razı olmayıp zevce dahi talebinde musır olduğu halde hakim tefrike hükmeder. Mürafaanın gerek bidayet ve gerek nihayetinde zevc, takarrubunu iddia eylediği takdirde zevce seyyib ise söz maalyemin zevcindir. Bakir ise söz bila yemin zevcenindir.”³⁰⁹
4. Cüzam ve beres ve illet-i zühreviyye gibi bila zarar birlikte ikamet mümkün olmayan illetlerden birinin zevcde vücuduna ba’d en nikah muttali’ olur veya muahharan böyle bir illet tahaddüs ederse zevce hakime bilmüracaa tefrikini talep edebilir. İlet-i vakianın zevali ümid olunursa hakim tefriki bir sene tecil eder. Bu müddet zarfında zail olmadığı ve zevc talaka razı olmayıp zevce dahi

---

³⁰⁷ HAK, md. 119.

³⁰⁸ HAK, md. 120.

³⁰⁹ HAK, md. 121.

talebinde musır olduğu takdirde hakim tefrika hüküm eyler. Amma kör veya topal olmak gibi uyubdan birinin zevcde bulunması tefriki mucip olmaz.”³¹⁰

5. “Akd-i nikahtan sonra zevc tecennün edip de zevce hakime bilmüracaa tefrikini talep etse hakim tefriki bir sene müddetle te’cil eder. Bu müddet zarfında cinnet zail olmadığı ve zevce musır bulunduğu halde tefrika hükmeyleyler.”³¹¹
6. “Muhayyer olduğu yerlerde zevcenin hiyarı fevri değildir. Davayı bir müddet tehir veya ikame-i davadan sonra bir müddet terkedebilir.”³¹²
7. “Mevaddı sabıkaya tevfikân tefrikten sonra tarafeyn teccid-i akd ederlerse ikinci tezevvüde zevcenin hakk-ı hiyarı yoktur.”³¹³
8. “Bir kadının zevci ihtifa veyahut müddet-i sefer veya daha karip bir mahalle giderek tegayyüb edüp veya mefkud olup nafaka tahsili müteazzir olur ve zevce tefriki talep ederse hakim tahkikat-i lazime icrasından sonra beyinlerini tefrika hükmeder.”³¹⁴
9. “Nafaka cinsinden mal terkettiği halde tegayyüb eden bir kimsenin zevcesi hakime bilmüracaa tefrikini talep etse hakim o kimse hakkında icrayı tahkikat eder. Nerede olduğuna ve hayat ve mematına dair haber alınmasından yeis hasıl olursa yeis tarihinden itibaren dört sene te’cil eyler. İşbu müddet zarfında haber alınmadığı ve zevce talebinde musır bulunduğu halde tarafeyni tefrik eder. Eğer zevc muharebede gaybubet etmiş ise hakim tarafeyn-i muharibeynin ve üseranın yerlerine avdetinden itibaren bir sene mürur eyledikten sonra tefrika hükmeder. Her iki halde zevce hüküm tarihinden itibaren iddet-i vefat bekler.”³¹⁵
10. “Mevadd-ı sabıka mucibince tefrikine hüküm olunan kadın aher bir şahıs ile tezevvüc ettikten sonra zevc-i evvelin zuhuru nikah-ı ehirin infisahını mucip olmaz.”³¹⁶

---

³¹⁰ HAK, md. 122.

³¹¹ HAK, md. 123.

³¹² HAK, md. 124.

³¹³ HAK, md. 125.

³¹⁴ HAK, md. 126.

³¹⁵ HAK, md. 127.

³¹⁶ HAK, md. 128.

11. "Vefatına hüküm olunan kimsenin zevcesi aher bir şahısla tezevvüc ettikten sonra zevc-i evvelin hayatı tahakkuk etse nikah-ı sani münfesi olur."³¹⁷
12. "Zevceyn beyninde niza' ve şikak zuhur edip de tarafeynden biri hakime müracaat ederse hakim tarafeyn ailelerinden birer hakem ta'yin eder. Bir veya iki taraf ailesinden hakem ta'yin olunacak kimse bulunmaz veya bulunup ta hakem olacak evsafı haiz olmazsa hariçten münasiplerini ta'yin eder. Bu suretle teşekkül eden aile meclisi tarafeynin ifadat ve müdafaatını tetkik ile beyinlerini ıslaha çalışır. Kabil olmadığı surette kusur zevcede ise beyinlerini tefrik eder. Ve zevcede ise mehrin tamamı veya bir kısmı üzerine mühalaa eyler. Hakemler ittifak edemezlerse hakim evsaf-ı lazimeyi haiz diğer bir hey'eti hakemiyye veya tarafeyne karabeti olmayan üçüncü bir hakem tayin eyler. Hakemlerin verecekleri hüküm kat'i ve nakabil-i itirazdır."³¹⁸
13. "Mevaddı salife mucibince tefrika dair sadır olan hüküm talak-ı bayini tazammun eder ve keyfiyet alelusul tescil edilir."³¹⁹

Kararname öncesin de Hanefi mezhebinin görüşü benimsenmekteydi.

"Mezhep imamlarından Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre "innîn, hasiyy, mecbûb"³²⁰ kadına tefrik hakkı verir. İmam Muhammed'e göre ise bu sebeplerle birlikte akıl hastalığı, cüzzam, baras (alaca hastalığı) da tefrik nedenlerindedir."³²¹ Kararname Hanefi mezhebinin görüşlerinin yanı sıra diğer mezheplerin de görüşlerine yer vererek kadının tefrik yoluyla boşanma hakkını genişletmiştir. Böylece kadın; kocasında baras, cüzzam gibi hastalığın bulunması, nafakayı temin edememesi, gaip olması, kendisine kötü davranması ve geçimsizlik yaşamaları durumunda mahkemeye yani hâkime başvurarak boşanma talebinde bulunabilme hakkına sahip olmuştur.³²²

---

³¹⁷ HAK, md. 129.

³¹⁸ HAK, md. 130.

³¹⁹ HAK, md. 131.

³²⁰ Aydın Taneri, Hadım, **DiA**, İstanbul: Dib Yayınları, Cilt 15, 1997, 1-2. Fıkıh İlliteratürü için bakınız: Rahmi Yaran, Hadım, **DiA**, İstanbul: Dib Yayınları, Cilt 15, 1997, 3.

³²¹ Cin, Boşanma, 88 vd. Aydın, Hukuk Tarihi, 301. Akyılmaz, 47. Acar, Tefrik, 277-279.

³²² Cin, Akyılmaz, 371.

2. 1923 TARİHLİ KARARNAME TASLAKLARINA YANSIMASI

2.1. KARARNAME HAKKINDA GENEL BİLGİ

Türk milletinin kurtuluş mücadelesini verdiği “İstiklal Harbi’nden” sonra sıra Osmanlı’ya ait olan son şeyi değiştirmeye gelmişti. Artık Osmanlı mirası olan kanun maddeleri değiştirilmeli yeni kurulmuş olan sisteme uygun hale getirilmeliydi. Aile hukukuna ilişkin 1923 ve 1924 tarihlerinde iki tane kanun tasarısı hazırlandı. Bu kanun tasarılarının hazırlanması için “tâdil-i kavanîn için muktazı lâyihaları ihzâra memur komisyonları kuruldu.”³²³ Bu komisyon altında alt komisyonlar kuruldu. Mecelle vacibât komisyonu, Mecelle ahval-i şahsiye komisyonu, Usul-i muhakeme-i hukukiye ve şer’iye komisyonu, Ticaret-i bahriye ve berriye komisyonu, Usul-i muhakemât-ı cezaiye komisyonu, Kanun-ı ceza komisyonu oluşturulan komisyonlardandır. Bu komisyonlar içerisinde konumuz dâhilinde olan aile hukuku alanında değişiklik ve yenilik yapacak olan komisyon “ahval-i şahsiye”³²⁴ komisyonudur. Komisyonun başkanı Sadettin Bey idi.³²⁵ Komisyon azaları arasında ise; Erzurumlu Ömer Nasuhi Efendi (1883/1971), Gönenli Mehmet Efendi (1903/1991), Hafız Şevket Efendi (1903/1973), Ahmet Samim Bey (1884/1910), Muammer Bey (1873/1951), Kemal Atıf Bey ve Mişon Vantura Efendi yer almaktadır.

Oluşturulan bu komisyonun nasıl çalışıp ne şekilde hareket edeceklerine dair bir talimatname yayınlanmıştır.³²⁶

³²³ Bozkurt, 184.

³²⁴ M. Akif Aydın, Ahval-i Şahsiye, **DİA**, Cilt 2, İstanbul: DİB Yayınları, 192.

³²⁵ Dönemin Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi reisi dir.

³²⁶ “Muamelât-ı nâsa evfak ve bilhassa memleketin terakkiyât-ı iktisadiyesinin inkişafına hadim ahkâm vaz’ına sarf-ı mesâî edecek ve husul-i maksat için gerek ahkâm-ı fıkhiyye ve gerek milel-i sâirece kabul ve tatbik edilmiş esâsattan istifade edilecektir. Bundan mâada gene bu talimatnâmeye nazaran komisyonlar hukuk istilahlarını tayin, tespit veya yeniden vaz’ edeceklerdir. Müşterek ictimalar akdedecek komisyonlar arasında çıkacak ihtilafları halletmek Adliye Vekâletine aittir kezalik adliye vekâletinin komisyon mesâisi üzerinde hakkı murakabesi vardır. İşbu muvakkat maddeye göre ihtiyacât-ı memleketi her noktâi nazardan temin edecek şekilde bir Kanun-ı Medenî lâyihası tanzimi vazifesiyle mükellef olan Kanunu Medenî komisyonu ikiye tefrik edilmiş olup birinci komisyon terakkiyat-ı hukukiyenin istilzam eylediği tasnifi ilmî dairesinde kavaid-i esâsiye ile emvâle ve ale’l-ıtlak hukuk-ı tasarrufiyeye ve vacibât ve ukûda ait aksamın müzakere ve tesbiti ve ikinci komisyon ahkâmı şahsiyeye müteferri bilcümle mebahisin müzakere ve tedvini ile iştigal edecektir. Birinci komisyon 1332 (1916) senesinde ictima ve müzakerata ibtidâr eylemiş olan Kanûnu Medenî Komisyonunun mesaisini takiben mezkûrkomisyonun tâli encümeninde, esasâtı muhtevi olmak üzere olvakit ihzâr kılınmış olan lâyihanın evveleminde sür’atle müzakeresini itmam ve ikinci ahkâmı şahsiye komisyonu dahi kezâlik tarihi mezkûrda müteşekkil komisyonu mahsusı istihlâf suretiyle mesâiye devam eyleyeceklerdir.” Ceride-i Adliye, Mayıs 1339 (1923), Sayı 10, 463.

Talimatnameye göre komisyon 1916 yılında kurulmuş ve kanun maddeleri hazırlamış olan HAK'ne uygun olarak çalışma yapacaktır. Talimatname özellikle iki hususa dikkat etmeleri gerektiğinin belirtmiştir. Komisyonun önceliğinin fıkıh esasları olması gerektiği daha sonra ise çağdaş ve modern milletlerin usul ve esaslarının dikkate alınması gerektiğinin altı çizilmiştir. Bu kaideden henüz laik ve modern bir hukuk sisteminin oluşturulmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca modern milletleri dikkate alın kaydıyla laikleşme ve modernleşme yolunda adım atılmaya çalışıldığı dikkat çekmektedir.³²⁷

Komisyon ekibi çalışmalarını tamamladıktan sonra 30 Aralık 1923'te komisyon başkanı tarafından kanun taslağı meclise sunuldu. Meclis kanun taslağını Adliye ve Şer'îye encümenlerine havale etti. Adliye ve Şer'îye encümenleri kanun tasarısı üzerinde çok fazla oynama ve değişiklik yapmayarak 3 Nisan 1340/1924 tarihinde toplanacak olan meclise tekrar sunmak için Adliye Vekâletine kanun taslağını teslim etti.³²⁸

Talimatname doğrultusunda sıkı bir çalışma ile görevini tamamlayan komisyonun ortaya çıkardığı ürün aslında HAK'nin kopyasıydı. Hatta 1923 tarihli kanun tasarısı HAK'ın birebir aynısıydı. Çünkü talimatname kanun çıkartacak ekibin HAK'ı merkeze almalarını istiyordu. HAK'ın temelleri üzerine bina edilmeye çalışılan 1923 tarihli kanun tasarısı elbette HAK'da hâkim olan fikir ve düşüncelere sahip olacak ve bu durum da kanunlar üzerinde kendini gösterecekti.³²⁹ Bu meseleyi komisyon başkanı şu sözlerle ifade etmektedir:

“Efendiler! Bütün şark ve garbın bütün Avrupa hukuk şinaslarının bütün feylesofların ittifak etikleri bir şey var ki o da bir memleket kanunları o memleketin örf ve âdetine uygun olması kazıyyesidir. Kanun vaz'ında esas budur. Bir kanun memleketin örf ve âdetine muvafık olmazsa o kanun pâydâr olmaz. Çünkü hukuk demek örf ve adet

---

³²⁷ Bozkurt, 185.

³²⁸ Aydın, İslam Osmanlı Aile Hukuku, 237. Sabri Şakir Ansay, **Eski Aile Hukukumuz Bir Nazar**, Ankara: AÜİF Yayınları, 1952, 58. Cin, Evlenme, 307. Cin, Boşanma, 136. Aydın, İslam Osmanlı Aile Hukuku, 237. Cin- Akagündüz, Hukuk Tarihi, 69.

³²⁹ Ansay, Eski Aile Hukukumuz Bir Nazar, 57. Cin, Evlenme, 307. Cin, Boşanma, 136. Karaname maddeleri için bakınız. Ansay, Eski Aile Hukukumuz Bir Nazar, 59-102.

demektir. Bir memleketin ahkâm-ı kanuniyesi kavâid-i hukûkiyesi o memleketin örf ve âdetinden doğar ve o örf ve âdetin tebeddülü ile tebeddül eder.”³³⁰

Komasyon başkanının ifadelerinden 1923 tarihli kanun tasarısına hâkim olan düşünce ve fikir alt yapısını okumak mümkündür. Evrensel bir kural haline gelmiş olan bir şey vardır ki o da hukuk kurallarının toplum örf ve âdetine uygun olarak hazırlanması gerektiğidir. Bu felsefe üzerine hareket eden komisyondan HAK’ın maddelerinden farklı bir kanun maddesi beklemek imkânsızdır.

Ayrıca Şer’iyye Encümeni tutanağındaki 1923 tarihli kanun tasarısının hazırlanmasındaki amaç ve gayeye bakıldığı zaman komasyonun zihin haritası daha kolay okunabilmektedir:

“Encümenimizin Lâyihay i Kanuniye üzerindeki tedkikatını iki umdeye tevfikân icrâ etmiştir: Onlardan birisi şeriat-i İslâmiyyemize derece-i tevâfuku, diğeri de halkın ve ailenin mesâlih ve ihtiyâcâtını suret-i tatminidir. Hakikatte ise bu umdeler iki değil, birdir; mühim değil, ehemdir. O da lâyihanın ahkâm-ı İslâmiyyemize muvafakatinden ibarettir. Lisan-ı ilmisiyle “mesâlih”, nass-ı şari’ ile tahkîm buyrulmuş olduğundan buna müstenid bulunan ahkâm-ı fer’iyye de irade-i Şâri’a istinâd etmekte ve (Fein tenâze’tüm fî şey’in fe ruddûhû ilâllâhi ve rasûlih /Nisâ, 4/59) hakikat-ı kemâliyle tecellî etmektedir.”³³¹

Bu ifadelerden de açıkça anlaşıldığı üzere komasyonun üç temel gayesi vardır. Bunlar; kanunların fıkıh kural ve kaidelerine uygun olması, aile ve toplumun istek ve ihtiyaçlarına cevap vermesi ve evrensel bir alt yapıda olmasıdır.³³²

2.2. EVLENME EKSENLİ TARTIŞMALARIN KARARNAMEYE YANSIMASI

2.2.1. Küçüklerin Evlendirilmesi

1923 tarihli kanun tasarısı küçüklerin evlendirilmesi hususunda çoğunlukla 1917 tarihli HAK ile aynı kanun maddelerini tekrar etmiştir. Ancak kız ve erkeğin evlenme yaş sınırında yapmış olduğu değişiklik HAK’dan ayrılan en bariz yönüdür. 1923 tarihli kanun tasarısı maddeleri şu şekildedir:

³³⁰Kemaleddin Nomer, **Şeriat Hilafet Cumhuriyet Laiklik: Dini Ve Tarihi Gerçeklerin Belgeleri**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1996, 384

³³¹Ansay, Eski Aile Hukukumuz Bir Nazar, 106.

³³²Ansay, Eski Aile Hukukumuz Bir Nazar, 106,126. Cin, Evlenme, 306. Aydın, İslam Osmanlı Aile Hukuku, 237.

1. “Ehliyet i nikâhı haiz olmak için hatıbin on sekiz mahtubenin on yedi yaşlarını ikmal etmiş olmaları şarttır.”³³³

Yukarıda ilgili başlık altında HAK’ın evlenme yaşı konusundaki kanun maddesine yer verilmişti. HAK. evlenecek erkeğin on yedi, kızın ise on sekiz yaşını doldurmuş olmasını şart koşmuştu.

1923 tarihli kanun tasarısında aynı madde tekrar edilmiş hatta madde numarası dahi aynı verilmiştir. HAK’ın dördüncü maddesinde yer alan kaide, 1923 tarihli Kanun Tasarısının da yine dördüncü maddesinde yer almakta ve herhangi bir değişiklik gözlenmemektedir.

2. “On sekiz yaşını itmam etmemiş olan erkek baliğ olduğunu beyan ile müracaat ettikde hali mütehammil ise hâkim izdivacına müsaade edebilir.”³³⁴
3. “On yedi yaşını itmam etmemiş olan kız baliğa olduğunu beyan ile müracaat ettikde hali mütehammil ve velisinin izni munzam ise hâkim izdivacına müsaade edebilir.”³³⁵

HAK’ın beşinci maddesinde evlenme yaşına ulaşmamış erkek ergenliğe girdiğini beyan ederse ve durumu uygunsu hâkim evlenmesine izin verir kaidesi yer alıyordu. Altıncı maddesinde ise evlenme yaşına ulaşmamış kızın durumu ele alınmıştı. Kız ergenliğe girdiğini beyan eder, durumu müsait olur ve velisinin de izni olursa hâkim evlenmesine izin verebilir deniliyordu. 1923 tarihli kanun tasarısında da HAK’ın ilgili kanun maddeleri aynen kabul edilerek aynı madde numaraları ile verildiği görülmektedir.

4. “15 yaşını itmam etmemiş olan sagir ve sagire zaruret olmadıkça hiçbir kimse tarafından tezvic edilemez.”³³⁶

1923 tarihli kanun tasarısının yapmış olduğu en köklü değişikliğin evlenme yaşında olduğu görülür. HAK’ın yedinci maddesinde erkeğin oniki, kızın ise dokuz yaşını tamamlamadıkça evlendirilemeyeceği belirtilmişti. 1923 tarihli kanun tasarısında HAK ile aynı madde numarası korunarak erkek ve kızın evlenme yaşı büyütülerek

---

³³³ 1339 Hukuki Aile Kanunu Layihası md. 4.

³³⁴ 1339 Hukuki Aile Kanunu Layihası md. 5.

³³⁵ 1339 Hukuki Aile Kanunu Layihası md. 6.

³³⁶ 1339 (1923) Hukuki Aile Kanunu Layihası, md. 7.

sabitlenmiştir. İlgili maddede 15 yaşını bitirmemiş kız ve erkeğin zorunlu olmadıkça kesinlikle evlendirilemeyeceğinin altı çizilmiştir.

3.2.2. Çok Eşlilik

Çok eşlilik meselesinde HAK'ın otuz sekizinci maddesi ile evlenme sırasında şart koşulmak üzere çok eşlilik sınırlandırılarak dönemi içerisinde bir ilke imza atılmıştı. HAK'ın koymuş olduğu çok eşlilik sınırı 1923 tarihli kanun tasarısında da aynı madde numarası ile değişiklik yapılmadan devam ettirilmiştir. İlgili kanun maddesi şu şekildedir:

“Üzerine evlenmemek ve evlendiği surette kendisi veya ikinci kadın boş olmak suretiyle bir kadını tezevüc sahih ve şart muteberdir.”³³⁷

3.3. BOŞANMA EKSENLİ TARTIŞMALARIN KARARNAMEYE YANSIMASI

Boşanma konusunda HAK'ın kanun maddeleri şu şekilde idi: boşama hak ve yetkisi erkeğe aittir. Koca karısını boşadığını mahkemeye bildirmek zorundadır. Sarhoşun boşaması geçerli değildir. Zorlama ile gerçekleşmiş boşama geçerli değildir. Boşama lafızları sarih ya da kinayeli olabilir. Kadının Hıyar-ı tefrik hakkı genişletilmiştir.

Boşanma meselesi hakkında 1923 tarihli kanun tasarısında bir madde hariç diğer bütün maddeleri HAK'ın kanun maddeleri ile bire bir aynıdır. İlgili maddeler şunlardır:

1. “Talakın ehli, mükellef olan zevcdir”³³⁸
2. “Zevcesini tatlik eden zevc, keyfiyeti hâkime (veya mensup olduğu mahalle veya karyenin hey'et-i ihtiyariyyesine)³³⁹ beyan etmeye mecburdur.”³⁴⁰
3. “Sarhoşun talakı muteber değildir.”³⁴¹
4. “İkrah ile vukubulan talak muteber değildir.”³⁴²
5. “Talak, elfaz-ı sariha ile vaki olur. Mütearef olan elfaz-ı kineviyye dahi sarih hükmündedir. Amma mütearef olmıyan elfaz ı kineviyye ile talakın vukuu ancak zevcin niyyetine mütevakkıftır. Zevcin talaka niyyet edip etmediği hakkında tarafeyn ihtilaf etseler zevc, yemini ile tasdik olunur.”³⁴³

³³⁷ 1339 Hukuki Aile Kanunu Layihası, md. 38.

³³⁸ 1339 Hukuki Aile Kanunu Layihası, md. 102.

³³⁹ Şer'iyeye encümeninin tadi'inde eklenmiştir.

³⁴⁰ 1339 Hukuki Aile Kanunu Layihası, md. 110.

³⁴¹ 1339 Hukuki Aile Kanunu Layihası, md. 104.

³⁴² 1339 Hukuki Aile Kanunu Layihası, md. 105.

³⁴³ 1339 Hukuki Aile Kanunu Layihası, md. 109.

6. Hıyar-ı tefrik bölümü de aynen kabul edilmiştir.³⁴⁴
7. “Zevc zevce-i menkuhasına emr-i talak elinde olup istediğın zaman nefsinı tatlık et diyerek tefviz-i talak etse, zevce de bunu kabul eylese dilediğı zaman kendisini tatlık edebilir.”³⁴⁵

1923 tarihli kanun tasarısını 1917 tarihli kararnameden ayıran en önemli özellik bu kanun maddesidir. Bu son madde 1923 tarihli kanun tasarısına Şer’iyye Encümeni tarafından yeni bir madde olarak eklenmiştir.³⁴⁶ Madde hükmünden de anlaşılacağı üzere koca tarafından karısına boşama hak ve yetkisi verilmektedir. Nikâh kıyılırken koca karısına “dilediğın zaman kendîni boşama yetkisi elinde olsun” der ve karısı da bunu kabul ederse kadın istediğı zaman boşanma hak ve yetkisini kullanarak kocasından boşanabilir.³⁴⁷

Şer’iyye Encümeni tarafından eklenen bu kanun maddesi 1923 tarihli kanun tasarısı üyeleri tarafından çok eleştirilmiştir. Eşlerin aile içi gizli sırları açığa çıkacak ve sosyal hayat içerisinde itibarlarını kaybedecekler gerekçeleri ile komisyon üyeleri ilgili kanun maddesini eleştirmişlerdir. Aslında HAK’ın komisyon üyeleri nazarı dikkate alındığında bu hiç de tuhaf karşılanacak bir durum değildir. Çünkü ilgili madde hakkında İslamcı camianın görüşü hâkim olmuştur. 1923 tarihli kanun tasarısı da HAK’ı merkeze alarak ve toplum menfaatini ön planda tutarak ilgili kanun maddesini eleştirmişlerdir ki bu gayet normal bir durumdur.³⁴⁸

3. 1924 TARİHLİ KARARNAME TASLAKLARINA YANSIMASI

3.1. KARARNAME HAKKINDA GENEL BİLGİ

1923 Tarihli kanun tasarısı Kurtuluş savaşının devam etmesinden ötürü olağan üstü bir şekilde hazırlanmıştı. Bu sebeple çok fazla detaya yer verilmemişti. Savaşın sona ermesinden sonra Cumhuriyet kuruldu. Cumhuriyetin kurulması yeni bir anayasanın

---

³⁴⁴ Ansay, Eski Aile Hukukumuzda Bir Nazar,88. 1339 Hukuki Aile Kanunu Layihası ilgili kanun maddeleri, 119-131.

³⁴⁵ 1339 Hukuki Aile Kanunu Layihası, md. 107.

³⁴⁶ Ansay, Eski Aile Hukukumuzda Bir Nazar,85.

³⁴⁷ Cin, Boşanma, 136. 1339/1923 Tarihli tasarınının 107. maddesine eklenen ve tefvîz-ı talâk adını alan bu esas, “Zevc, zevce-i menkuhasına emr-i talâk elinde olup istediğın zaman nefsinı tatlık et diyerek tefvîz-i “Talâk” etse, zevce de bunu kabul eylese dilediğı zaman kendisini tatlık edebilir” şeklinde ifade edilmiştir.

³⁴⁸Adliye Encümeni Mazbatası, Ansay, Eski Aile Hukukumuzda Bir Nazar, 121- 122.

hazırlanması demektir. Bu nedenle 12 kişilik bir komisyon oluşturularak 1924 kanun taslağını oluşturmak için hazırlıklar başladı.

Hıfzı Veldet süreçle ilgili “Medenî Hukukun Umumî Esaslarında” şunları söyler: “1924 yılının Mart ve Nisan ayları içinde adlî islahata müteallik diğer birçok kanunlar kabul edildi. İşte bu hamleler yapıldıktan sonra devlet idaresinin laikleştirilmesi hemen hemen tamamlanarak radikal adlî islahat yolunda fikirler az çok olgunlaştıktan sonra 19 Mayıs 1924’te Ta’dil-i Kavânîn Komisyonlarının Sûret ve Tarz-ı Faaliyetine dair yeni bir talimatname yapılarak bu komisyonlar yeniden teşkil edildi.”³⁴⁹

Yayınlanan talimatnamenin sonuç kısmında komisyonun yapması gerekenler, amaç ve gayeleri belirtilmiştir. Talimatnamenin ilgili kısmında şu ifadeler yer verilmiştir:

“Tevdîn edilecek kavâninin tamamen asrî bir devlet mefhumât ve esasât-ı adliyesiyle azami bir tetabuku haiz olması ve memleketin ihtiyacatı nazardan dür tutulmaması gerekmektedir. Bu maksadın istihsali için gerek mevzuat-ı hazıradan gerekse bilcümle yüksek medeniyeti temsil eden garp milletleri âsâr ve kavanin-i mütekamilesinden îcab eden bilcümle esaslar ahz ve istinbât olunmalı ve tahsisen ticaret kanunu için beynelmilel örf ü adet asla ihmal olunmamalıdır.”³⁵⁰

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere batıya uyum sağlama çabası vardır. Modern ve medeni olmak için kanunların da bu doğrultuda olması gerekir. Bu amaçla hareket edildiği görülmektedir.

1924 tarihli kanun taslağı altı bölüme ayrılarak içerisinde yüz beş maddeyi barındırmaktadır. İki kitap şeklinde kategorize edilmiştir. Birinci kitap evlenme başlığını taşıırken ikinci kitap boşanma başlığını taşımaktadır. Aynen 1923 tarihli kanun taslağında olduğu gibi 1924 tarihli kanun taslağı da HAK ile benzerlik içerisindedir. Elbette çok bariz farklarla ayrıldığı noktalar da vardır. 1924 tarihli kanun tasarısı hukuksal bağlamda medenileşme yolunda çıkılan basamaklardan birisidir.³⁵¹

---

³⁴⁹ Yılmaz Altıparmak, **İslamiyet Açısından Atatürk ve İnkılapları**, Timaş Yayınları, İstanbul,1993, 327. Cin, Evlenme, 308. Cin, Boşanma, 137. Aydın, İslam Osmanlı Aile Hukuku, 238. Bu tasarının metni için bakınız. Ansay, Eski Aile Hukukumuz Bir Nazar, 136-151.

³⁵⁰ Aydın, İslam-Osmanlı Aile Hukuku, 238

³⁵¹ Altıparmak, 329.

3.2. EVLENME EKSENLİ TARTIŞMALARIN KARARNAMEYE YANSIMASI

3.2.1. Küçüklerin Evlendirilmesi

Küçüklerin evlendirilmesi meselesinde 1924 tarihli kanun tasarısı çoğunlukla 1923 tarihli kanun tasarısı ile aynı kanun maddelerine yer vermiştir. İlgili kanun maddeleri şu şekildedir:

1. "Hatib on sekiz, mahtube on yedi yaşını ikmal etmiş olmadıkça izdivaç edemezler."³⁵²

1923 tarihli kanun taslağında evlenme yaşı erkekte on sekiz ve kız da on yedi olarak kanunun dördüncü maddesinde belirtilmişti. 1924 tarihli kanun tasarısında da hüküm aynen kabul edilmiş sadece kanun maddesinde değişikliğe gidilerek üçüncü maddede ele alınmıştır.

2. "On sekiz yaşını itmam etmemiş olan hatib ile on yedi yaşını ikmal etmemiş olan mahtubenin bilistisna hâkimin müsaadesi ve velinin izni olmaksızın akd-i nikâhı fasiddir."³⁵³

1924 tarihli kanun taslağının otuz altıncı maddesi, 1923 tarihli kanun taslağındaki şekliyle aynen kabul edilmiştir.

3. "On iki yaşını itmam etmemiş olan sagir ve sagire hiçbir kimse tarafından tezvic edilemez."³⁵⁴

Tasarının bu maddesi ilgi çekicidir. 1923 tarihli kanun taslağında bu madde "on beş yaşını itmam etmemiş olan sagir ve sagire zaruret olmadıkça hiçbir kimse tarafından tezvic edilemez."³⁵⁵ şeklinde hükme bağlanmıştı. 1924 tarihli kanun taslağında ise yaş değişikliğine gidilerek on iki yaş olarak ifade edilmiştir. Yani evlenme yaşı kız ve erkekte sabit tutulmuş ancak yaş sınırı küçültülmüştür. Bu kararnamenin getirdiği ilginç bir yeniliktir. HAK'ın ilgili maddesine baktığımız zaman ise "On iki yaşını itmam etmemiş olan sagir ile dokuz yaşını itmam etmemiş olan sagîre hiçbir kimse tarafından tezvic edilemez".³⁵⁶ kaidesiyle karşılaşmaktayız. Dolayısıyla 1924 tarihli kanun taslağında aslında HAK'ın ilgili kanun maddesine dönüş yapıldığı görülmektedir. Erkek

³⁵² 1340 Tarihli Tasarı, md. 3.

³⁵³ 1340 tarihli tasarı, md. 36

³⁵⁴ 1340 tarihli tasarı, md. 4.

³⁵⁵ 1339 Hukuki Aile Kanunu Layihası, md. 7.

³⁵⁶ HAK, md. 7.

için belirlenen yaş sınırı kız için de dikkate alınarak sabit bir yaş oluşturulmuş ve önceki kanun taslağında on beş olarak belirlenen evlenme yaşı on ikiye düşürülmüştür. Bu 1924 tarihli kanun taslağının getirdiği bu düzenleme; köklü, bir o kadar da ilginç bir yenilik olmuştur.

4. "On iki yaşını ikmal etmemiş olan sagir ve sagirenin kimin tarafından olursa olsun akd i nikâhı batıldır."³⁵⁷

Bir önceki kanun maddesini destekler nitelikte olan bu madde aslında küçüklerin evlenmesine engel olmak adına konulmuştur. Daha da ilginç olanı ise evlilik yaş sınırını aşağıya çekip sanki küçüklerin evlendirilmesine müsaade edilmek istenmiş ama aynı zamanda da küçük yaştaki yapılan evliliklere engel olunmak istenmiştir. 1924 tarihli kanun taslağının ilgili bu iki maddesi sanki tezat teşkil etmektedir.

5. "On sekiz yaşını itmam etmemiş olan hatibin ve on yedi yaşını ikmal etmemiş olan mahtubenin ahvali mütehammil ve müsait veya zaruret mütehakkak ise izdivacına hâkim bil istisna müsaade edebilir."³⁵⁸
6. "Madde i sabıka mucibince hâkimin bil istisna izdivaca müsaade i'ta etmesi için velinin izni munzam olmak şarttır."³⁵⁹

Bu iki yani, 5 ve 6. kanun maddesi hem HAK'da hem de 1923 tarihli kanun tasarısında aynı şekilde kabul edilmişti. 1924 tarihli kanun tasarısında da aynen kabul edilerek değişiklik yoluna gidilmemiştir.

3.3.2. Çok Eşlilik

Çok eşlilik meselesinde HAK ve 1923 tarihli kanun tasarısında "Üzerine evlenmemek ve evlendiği surette kendisi veya ikinci kadın boş olmak suretiyle bir kadını tezevvüc sahih ve şart muteberdir."³⁶⁰ şeklindeki kanun maddesine yer verilmişti. 1924 tarihli kanun tasarısında daha önceki kanun maddelerinde yer alan çok eşliliğin sınırlandırılması meselesi kaldırılmış ve yerine; evlilikte eşin tek olması asıldır ilkesi getirilmiştir. İkinci bir kadın ile evlenmek isteyen kişi zaruri durumunu ve eşler arasında adaleti gözeteceğini ispat etmeli ve hâkimin onayını almadığı sürece çok eşlilik yasaktır maddesi eklenmiştir. Maddenin tam metni şu şekildedir:

³⁵⁷ 1340 tarihli tasarı, md. 35.

³⁵⁸ 1340 tarihli tasarı, md. 5.

³⁵⁹ 1340 tarihli tasarı, md. 6.

³⁶⁰ HAK, md. 38.

1. “İzdivacda zevcenin vahdeti asıldır; binaeneleyh –ikinci bir kadın ile izdivaç etmek isteyen kimse zaruretini ve zevceler beyninde adalete ehliyyetini isbat ve hâkimin müsaadesini istihsal etmedikçe- teaddüd-i zevcat memnu’dur.”³⁶¹

İlgili maddeden anlaşılacağı üzere eşin tek olması gerektiği vurgulanmaktadır. Ancak ikinci kere evlenmek isteyen kimsenin evlilik zaruretini ve eşleri arasındaki adaleti gözeticeğini ispat etmesi istenmektedir. Ayrıca ikinci bir eş alabilmesi için başvuracağı yetkili kişinin hâkim olduğu belirtilerek çok eşlilik hak ve yetkisi mahkemeye devredilmektedir.

Görülen o ki 1924 tarihli tasarıda dönemin en fazla tartışılan konusu olan çok eşlilik hakkında biraz daha ılımlı bir yol takip edilmiş, erkeğin ve kadının hakları gözetilerek karar verme yetkisi hâkime bırakılmıştır. Dönemin şartları düşünüldüğünde çok cesur bir karara varıldığı ortadadır. Tek eşlilik tavsiye ediliyor diğer taraftan da çocuk sahibi olamama gibi zaruretlere, adil davranma gibi durumlar göz önünde bulundurularak evlilik müessesesi koruma altına alınmaya çalışılıyor.

3.4. BOŞANMA EKSENLİ TARTIŞMALARIN KARARNAMEYE YANSIMASI

1924 tarihli kanun tasarısında HAK ve 1923 tarihli kanun tasarısına nazaran köklü yenilikler getirilmiştir. Komisyonun gaye ve amaçları arasında yer alan laik ve medeni ülkelere uyumlu kanunlar hazırlama isteği büyük ölçüde boşanma kanun maddelerinde kendini göstermiştir. Boşanma kanun maddelerinde büyük ölçüde Avrupa kanunlarının İslam hukuk kuralları ile birleştirilmeye çalışıldığı gözlemlenmektedir.³⁶² 1924 tarihli kanun taslağının boşanma ile ilgili kanun maddeleri şu şekildedir:

1. “Talâkın ve tefrîk davasının ehli reşîd olan zevc ve zevcedir...”³⁶³

HAK ve 1923 tarihli kanun tasarısında boşamaya yetkili kişinin koca olduğu belirtilmişti. Oysa 1924 tarihli kanun tasarısında kadın ve erkek eşit tutularak her iki tarafın da boşamaya yetkili olduğu belirtilmiştir. Bu boşanma hususunda yapılan köklü değişikliklerden birisidir. Özellikle batıya uyum sağlama noktasında dikkat çekici bir karar olmuştur.

---

³⁶¹ 1340 tarihli tasarı, md. 12.

³⁶² Cin, Boşanma, 143.

³⁶³ 1924 Tarihli Tasarısı, md.94.

2. “ Zevceynden her birinin diğereine karşı an kasdin mütecavizane hakareti i'tiyad ve hayat i müştereke vezaifinden bil ihtiyar udul ve imtina' eylemesiyle ve ailenin namus ve şeref ve ismetini paymal edecek surette su-i ahval ve harekât ve aileyi müzayeka tehlikesine ilka edecek israf ve tebzir gibi esbab taht-i tesirinde olarak zevceyn beyninde husn-i muaşeretin veya rabita-i izdivacın devamını gayr-i mümkün kılacak niza' ve şikak zuhur ederse tarafeynden biri hâkime müracaatla tefrikini talep edebilir.”³⁶⁴

Kanun maddesinden de anlaşılacağı üzere eşlerden herhangi birisinin diğereine hakaret, küfür ve savurganlık gibi aileye ve şahsa zararı söz konusu olursa eşlerden birisi durumu mahkemeye bildirerek boşanma davasını açabileceği belirtilmiştir. Bu kanun maddesi de diğere iki kanunda yer almayan ve kişi onur ve gururunu esas alarak aileyi korumayı amaçlayan bir yenilik olmuştur.

3. “Tefrik taleb eden veya talâkı îkâ' etmek isteyen zevc veya zevce arzuhalini bizzat hâkime verir.”³⁶⁵

Bu madde de batıyla uyum sağlama adına atılmış bir adımdır. Ayrıca boşanmanın sadece mahkeme yoluyla olacağını belirterek hem kadının hem de erkeğin haklarını güvence altına almayı amaçlamıştır. Ayrıca bu kanun maddesi günümüz kanun maddelerinin temelini oluşturmuştur demek de yanlış olmayacaktır.

4. “Hâkimin huzuruna bizzat gidemeyecek derecede ma'zereti usulen mütehakkak olan müsted'ilerin ifade ve talepleri hâkim veya naibi tarafından ikametgâhlarında tespit edilebilir.”³⁶⁶

Bir önceki maddenin hemen ardından zikredilen bu kanun maddesi de eşlere kolaylık sağlamak için oluşturulmuştur. Kişilerin sosyal durumları göz önünde bulundurularak konulan bu kanun maddesi ile mahkemeye gelemeyen kişilerin evlerine gidileceği belirtilerek kişilere büyük kolaylıklar sağlanması amaçlanmıştır. Bu kanun maddesindeki kolaylık ilkesini günümüzün evde sağlık hizmeti, evde bakım hizmeti gibi topluma hizmet eden kuruluşların temelini atmış olduğunu belirtebiliriz.

---

³⁶⁴1924 Tarihli Tasarısı, md.85.

³⁶⁵1924 Tarihli Tasarısı, md.112.

³⁶⁶1924 Tarihli Tasarısı, md.113.

5. “Tefrik davası 82. maddeye müsteniden tarafeynden birinin diğetine rabita-ı izdivacın devamını gayr-i mümkün kılacak surette zulüm ve eza etmesi veya 85. maddede tafsil olunduğu vechile aralarında niza ve şikâk zuhur eylemesi sebebiyle vâki olmuş ve hâkim tarafından zevceynin te’lif-i beyni de kabil olamamış ise davanın evvel emirde bir heyeti hakemiyyeye tevdi mecburidir. Hakemler tarafeyn ailelerinden münasib adette olmak üzere hâkim tarafından tayin olunur. Bir veya iki taraf arasında hakem tayin edecek kimse bulunmaz veya bulunupta hakem olacak evsafı haiz olmazsa hariçten münasibleri ta’yin edilir. Hakem olacak zevatın her halde nüfuz-i nazar sahibi ve şayan-i i’timad olması lazımdır.”³⁶⁷

Kanun maddesinden de anlaşılacağı üzere eşler arasında herhangi bir sebepten ötürü şiddetli geçimsizlik meydana gelmiş ve boşanma kararı alarak hâkim karşısına çıkmışlar, hâkimde eşleri barıştıramamışsa eşlere ailelerinden bir hakem tayin edilir. Ailede hakem tayin edilecek kimse yoksa ya da hakem olacak vasıfta kimse yoksa o zaman da yakın akrabadan hakem tayin edileceği belirtilmektedir.

Kanun maddesinde aile içi mahremiyete önem verilmeye çalışıldığı görülmektedir. Eşlerin aralarını düzeltecek kişilerin aileden ve yakın akrabadan belirlenmesi aile içi sırların ifşa olmasını engellemekle birlikte eşlerin de barışmasına yardımcı olacaktır. Çünkü kişileri en iyi ailesi tanır onları nasıl ikna edeceklerini en iyi onlar bilirler. Ayrıca eşler yabancı birisiyle mesela mahkemenin tayin edeceği herhangi bir kişiyle konuşmak istemeyebilir ve aile sırlarını anlatmak istemeyebilir. Bu sebeplerden ötürü bu görevi yakınlara verme gereği hissedilmiştir. Bu mesele günümüzün arabuluculuğuyla eş değerdir. Ancak tek bir farkla günümüzde arabulucuları devlet kendisi tayin etmektedir. Yani aileden ya da yakın akrabadan birisi değil kişilerle bağlantısı olmayan herhangi birileri bu işi üstlenmektedir. Bu meselenin de ne kadar sağlıklı olacağı tartışmaya açık bir konudur.

Ayrıca bu kanun maddesinde İslam hukuku ile modern hukukun bağdaştırılmaya çalışıldığı gözlemlenmektedir. Boşanma yetkisinin mahkemeye verilmesi batılılaşma ve modernleşme yönünde bir adım olurken, arabuluculuk işinin aileden ya da yakın akrabadan birilerine verilmesi de klasik çizgiden ayrılmamak adına bir adım olmuştur.

---

³⁶⁷1924 Tarihli Tasarısı, md.121.

6. “Müfarekat kararı kesb-i kat’iyyet ettikten sonra nikâhın ibtidaen tescil edildiği mahalde tescil olunur. Talakın tescili ve fesh ve tefrik hükmünün kesb-i kat’iyyet etmesiyle beraber zevc ve zevceye mahkemece bir vesika-i mahsusa i’tası mecburidir.”³⁶⁸

Kanun maddesi gereğince boşanmaya karar veren çiftin boşanmalarını kayıt altına alacakları yer, evliliklerini kayıt altına aldıkları yer olan mahkemedir. Burada evlenme ve boşanmanın kayıt altına alıcısı olarak mahkeme gösterilmektedir. Ayrıca boşanan çiftte mahkeme tarafından boşandıklarına dair bir belge vermesinin zorunlu olduğu belirtilmektedir. Aslında devletin evlenme ve boşanmayı kayıt altına alarak hem toplumsal düzeni sağlamaya çalışıp karışıklıkların önüne geçmek istediği hem de batı ile uyum sağlamaya çalıştığı görülmektedir.

---

³⁶⁸ 1924 Tarihli Tasarısı, md. 140.

SONUÇ

Araştırmamız kapsamında ulaşılmış olduğumuz sonuçları şu şekilde sıralamamız mümkündür:

1. Batıda aydınlanma hareketinden sonra “modernite” ortaya çıkmıştır. Modernite etrafında dünya yeniden şekillenmiş ve akıl merkezli bir düzen oluşturulmuştur. Modern çağda insanlar ve toplumlar değişime uğramıştır. En köklü değişim ise aile ve kadın üzerinde gerçekleşmiştir.
2. Modernitenin etkisiyle kadın artık daha etkin konumda yer almaya başlamıştır. Önceden hamura şekil veren kadın artık sosyal ve ekonomik hayatın dinamiklerini etkileyerek gidişatına yön vermeye başlamıştır. Zamanla erkeklerle aynı işi yapıp daha az maaş ve yaşam standardına sahip olduğunu fark etmesi üzerine, hak arayışı peşine düşerek “feminizm” kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ve o gün bu gündür feminizm harekâtı kadının olduğu her yerde barınma fırsatı bulmuştur ve bulmaya da devam edecektir.
3. Bütün dünyayı etkisi altına alan modernite ve feminizm olgusunun Osmanlıda karşılığı belirsizlik olmuştur. Tanzimat ve Meşrutiyete geçiş dönemindeki gelişmeler karşısında kararsız bir tutum sergileyen Osmanlı, modern ve klasik arasında orta bir yol takip etmeye çalışmıştır. Bu iki kavramın kilit taşı kadınlar olduğu için Osmanlı kadın ve kızları da yaşama şekillerini bu kavramlar etrafında yeniden şekillendirmişlerdir. Kadınlar özgürlük kavramı altında hak arayışı peşine düşmüşlerdir. Bu durum Osmanlı aristokratları ve halk nezdinde farklı farklı yorumlanarak bu yorumlar etrafında bir takım fikir akımlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır.
4. Osmanlı devletinin çöküşünü engellemek ve dönemi içerisinde yapılan fikrî tartışmalara cevap vermek isteyen düşünürler tarafından Batıcılık, Türkçülük ve İslamcılık adıyla fikir akımları oluşturulmuştur. Bu akımlar etrafında düşünürler çeşitli yayın organlarında yazılar yayınlamaya dönemin nabzını tutmaya çalışmışlardır.
5. Dönemin en çok yatırım yapılan sektörü eğitim olduğu için kadınların önündeki bütün engeller kaldırılmış ve eğitim alan kadınlar dernekler ve cemiyetler oluşturarak düşünce ve görüşlerini paylaşmışlardır. Daha ileri bir

adım atarak bu düşüncelerini gazeteler üzerinden bütün Osmanlıya duyurma yoluna gitmişlerdir. Bu süreçte yayınlanan yazılar üzerinden akımlara cevap verme hakkı doğmuştur. Her akım fikir ve düşüncelere kendi penceresinden cevaplar vermiş bu süreç bir takım sürtüşmeleri de beraberinde getirmiştir.

6. Dönemi içerisinde yapılan tartışmalarda Batıcılık akımı mensupları çağdaş, modern ve ileri bir toplum inşa etme düşüncesiyle hareket ederek, bunun oluşa bilmesi için de tek çözüm yolu olarak kadının özgürleşmesini görmüşlerdir. Türkçülük akımı mensupları eskiye dair özelemlerini dile getirerek, eski Türk kültür yapısına dönüş yapılması gerektiğinin altını çizmişlerdir. Milliyetçi bir kadın profili çizerek düşüncelerini bu çizgi etrafında şekillendirmişlerdir. İslamcılık akımı mensupları ise geleneksel bir tavır takınarak klasik çizgiden ayrılmamışlardır. Tartışmalarda Batıcı fikir akımının tam karşısında yer almışlardır. Örnek alınacak tek medeniyetin İslam medeniyeti olması gerektiğinin altını çizerek kadınlarında İslami çizgide hareket etmeleri gerektiğini söylemişlerdir.
7. Meşrutiyet döneminde aile hukuku alanındaki tartışmalar evlenme ve boşanma eksenli olmak üzere iki ana başlık etrafında olmuştur. Evlenme merkezli yapılan tartışmalar arasında nikâhın önemi, görücü usulü evlilik, aile hayatı, kadının sorumlulukları, küçüklerin evlendirilmesi ve çok eşlilik en çok konuşulan konular olmuştur. Boşanma merkezli yapılan tartışmalar ise boşanma hakkının kimin elinde olacağı üzerine olmuştur.
8. Evlenme merkezli tartışmalarda kadının çalışma hayatına girmesi ve batıyı örnek alması neticesinde evlenmelerin azalması üzerinde özellikle durulmuştur. Dönemin düşünürleri bu meseleyi gelecek adına endişe verici bir durum olarak değerlendirmişlerdir. Özellikle batıcı camia görücü usulü evliliğin kaldırılması gerektiğini dillendirerek yeni nesil bir evlenme sistemi önermişlerdir. Evlenecek olan kişilerin önceden görüşüp tanışmaları gerektiği ve birbirlerinin fikir ve düşüncelerini iyice anlamaları gerektiği üzerinde durmuşlardır. Aile içinde kadının sorumlulukları arasında kocasını memnun etmesi, çocuğunu terbiye etmesi ve eşinin verdiği parayı iyi idare etmesi gerektiği belirtilmiştir. Küçük yaşta yapılan evlilikler eleştirilerek kadın hakları

üzerinden tartışma konusu haline getirilmiştir. Dönemin en çok tartışılan konusu çok eşlilik meselesi olmuştur. Çok eşlilik kadın hakkına aykırı görülerek tartışılmıştır.

9. Boşanma merkezli tartışmalarda boşanma hakkının kadına, erkeğe ve mahkemeye verilmesi üzerine tartışmalar yapılmış ve fikir akımlarının düşünceleri çerçevesinde meseleye yaklaşmışlardır. Modernizm ve feminizm akımının etkisiyle kadında boşanma hakkı verilmesi gerektiği ve bunun kadının en doğal hakkı olduğu belirtilmiştir. Boşanma hakkının mahkemeye verilmesi gerektiği üzerinde duranlar ise kadın ve erkeğin eşit haklara sahip olduğunu belirtmiş ve tarafsız bir kuruma boşanma hakkının verilmesini istemişlerdir. Boşanma hakkının erkeğe verilmesi taraftarı olanlar dini zemin üzerinde meseleyi tartışmışlar ve İslam çizgisinden sapılmaması gerektiğini belirtmişlerdir.
10. Dönemi içerisinde yapılan tartışmaların hazırlanan kanun ve tasarlara yansıdığı ve kanun maddeleri üzerinde fikir akımlarının etkilerinin olduğu anlaşılmaktadır. 1917 tarihli HAK'da İslamcı fikir akımının etkili bir şekilde rol aldığı ve kanunların bu düşünce çerçevesinde hazırlandığı gözlemlenmiştir. 1923 tarihli kanun tasarısının HAK'ın kopyası olduğu ve hemen hemen hiçbir kanun maddesinde değişiklik yapılmadığı görülmektedir. Belki de tek değişiklik diyebileceğimiz konu çok eşlilik meselesi ve Tefviz-i Talak olmuştur. Tasarı çok eşliliği sınırlama yoluna gitmiştir. 1924 tarihli tasarıda bariz değişiklikler görülmemektedir. Denklik meselesinde denkliğin nelerde aranacağını belirtmemiştir. Çok eşlilik meselesinde biraz daha ılımlı bir yol takip ettiği görülmektedir. Mahkeme kararıyla ve eşinin rızasıyla adaleti de gözetmek şartıyla çok eşliliğe izin verilmiştir.

KAYNAKÇA

- Acar Hİ İslam Hukukunda Evlenme Ehliyeti Bakımından Küçüklerin Evlendirilmesi Problemi, *Dini Araştırmalar*, Cilt 6, Sayı 16, 125-140, Mayıs-Ağustos 2003.
- Acar Hİ (2011) Tefrik, *DİA*, İstanbul: DİB Yayınları, Cilt 40.
- Açık S (2019) İslam Hukukunda Çok Eşlilik Ve Uygulamaları, Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı, Bursa.
- Akagündüz Ü II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Hareketi Ve Şukufe Nihal'in Bugünün Genç Kadınına Adlı Yazısı, *Fe Dergi* 8, Sayı 1, 111-117, 2016.
- Akbayar N (1985) Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, (İletişim Yayınları: İstanbul).
- Akdaş H (2016) II. Meşrutiyet Dönemi Fikir Akımlarının Taaddüd-i Zevcât Konusundaki Tartışmaları, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı, İstanbul.
- Akgül M (1999) *Türk Modernleşmesi Ve Din* (Çizgi Yayınları: Konya).
- Akseki AH İslâmiyet Ve Taaddüd-i Zevcât-IV. *Sebîlü'r-Reşâd* Cilt 11, Sayı 280, 9 Kânunusani 1329/25 Sefer 1332.
- Akseki AH İslâmiyet Ve Taaddüd-i Zevcât-IV. *Sebîlü'r-Reşâd* Cilt 11, Sayı 277, 19 Kânunuevvel 1329/4Sefer 1332,
- Akseki AH İslâmiyet ve Taaddüd-i Zevcât-V. *Sebîlü'r-Reşâd* Cilt 11, Sayı 274, 6 Şubat 1329/23 Rebiyülevvel 1332.
- Aktan H (1997) İslamda *İnanç İbadet Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları: İstanbul).
- Akyılmaz G (2000) *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kadının Statüsü*, (Göksu Matbaacılık: Konya).
- Albayrak S (1996) *Son Devir Osmanlı Üleması* (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları: İstanbul).
- Ali Efendi Ç (1893-1894) *Fetâvâ- yı Ali Efendi*, (Sahâfiye-i Osmaniye Şirketi: İstanbul).
- Ali İhsan Gencer Aİ (1993) Tanzimat Fermanı: 1839'dan 1876'ya Osmanlı İmparatorluğu, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* (Çağ Yayınları: İstanbul).
- Ali Kâmil Kevser AK, Öğüt S (1993) Çok Evlilik, *DİA* (DİB. Yayınları: Ankara).
- Aliye F (1316) *Taaddüd-i Zevcât'ı Zeyl* (Malumat Kütüphanesi, Tahir Bey 40 No. Matbaası: Kostantiniyye).
- Altın H II. Meşrutiyet Devri Pedagoglarından Sabri Cemil Ve Amelî Fenn-İ Tedris'i, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/2, Winter 2013, 19-35, Ankara.
- Altıparmak Y (1993) *İslamiyet Açısından Atatürk ve İnkılapları* (Timaş Yayınları: İstanbul).
- Anık M, Barlin R, Türkiye'de Çocuk Gelinler Sorunu: Balıkesir Örneği, Balıkesir: *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 3, 2, 2017.
- Ansay SŞ (1952) *Eski Aile Hukukumuz Bir Nazar* (AÜİF Yayınları: Ankara).
- Ansay SŞ (1958) *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku* (AÜİF Yayınları: Ankara).
- Apaydın HY (1995) Muhayyerlik, *DİA* (DİB Yayınları: İstanbul).
- Apaydın HY (2013) Velayet, *DİA* (DİB Yayınları: İstanbul).
- Arat N (1991) *Feminizm'in ABC'si* (Simavi Yayınları: İstanbul).

- Araz Y 17. ve 18. Yüzyılda İstanbul ve Anadolu'da Çocuk Evlilikleri ve Erişkinlik Olgusu Üzerine Bir Değerlendirme, *Kadın/Woman*, Sayı: 13 Cilt: 2, 99-121, 2000.
- Argunşah H (2002) *Bir Cumhuriyet Kadını: Şukufe Nihal* (Akçağ Yayınları: Ankara).
- AsımS (1989) *Osmanlı'da Kadınlığın Durumu*, drl. Metin Martı (Arba Yayınları: İstanbul).
- AsımS Kadın ve Cemiyet Hayatı, *Genç Kalemler*, Cilt 3, Sayı 19, 175-176, 13 Nisan 1328 / 26 Nisan 1912.
- Aslan A (2007) Pozitivist Din Anlayışının Çıkmazları. *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 199: 10.
- Aslan B (2016) İslam Hukukunda Evlilikte Velayetin Ortadan Kalkmasıyla Velinin Velayetinin Kime Gececeği Konusunun Değerlendirilmesi, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 7, 2016/1.
- Ata S Türk Kadınlarında Aile-I-II, *Kadınlar Dünyası*, Sayı 72, 3, 14 Haziran 1329.
- Atabay F (1998) H. 1215 (M. 1800) Tarihli İstanbul Davut Paşa Mahkemesi 35 Nolu Şer'iyeye Sicilleri, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Atar F (1995) Fetva, *DİA* (DİB Yayınları: İstanbul).
- Atar F (2007) Nikâh, *DİA* (DİB Yayınları: Ankara).
- Ateş S Kitap Ve Sünnet Işığında Evlenme Ve Boşanmanın Hükümleri, *AÜİF Dergisi* Cilt 29, 41, 1987.
- Avcı Y Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Döneminde "Otoriter Modernleşme" ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi, *Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Cilt 21, Sayı 21, 1-18, 2007.
- Aydın MA (1985) *İslam Osmanlı Aile Hukuku* (MÜİF Yayınları: İstanbul).
- Aydın MA (1985) *İslam-Osmanlı Aile Hukuku* (Anka yayınları: İstanbul).
- Aydın MA (1989) Mecelle'nin Hazırlanışı, *Osmanlı araştırmaları*, Cilt 9, 31-50, 1989.
- Aydın MA (1995) Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, *DİA* (DİB Yayınları: İstanbul).
- Aydın Şahingeri N (2006) *Modernizm Ve İslamiyetin Kadın Anlayışlarının Karşılaştırması*, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Konya.
- Bakırcı S (2014) Arşiv Belgeleriyle Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi, *Erzurumlu Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi Sempozyumu*, Erzurum.
- Bardakoğlu A (1992) Buluş, *DİA* (DİB Yayınları: İstanbul).
- Bardakoğlu A Modern Hayat ve Din. *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 195, 2007.
- Bayram K (2010) II. Meşrutiyet Dönemi Yayın Organlarından Sırât-I Müstakîm'de Kadın Ve Aile, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, Ankara.
- Behçet M (1961) *Fecr-i Ati Şairleri ve Tahsin Nahid*, (İnkılap Yayınları: İstanbul).
- Belkıs M Görücülük, *Kadınlar Dünyası*, Sayı 58, 3, 31 Mayıs 1329.
- Beriş HE (2008) *Moderniteden Postmoderniteye, Siyaset*, drl. Mümtaz'er Türköne (Lotus Yayınları: Ankara).
- Berkes N (1997) *Baticılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler-1* (Kaynak Yayınları: İstanbul).
- Berman M Modernlik: Dün, Bugün, Yarın, çev. Ümit Altuğ, *Birikim Dergisi*, Sayı 34.44.1992 İstanbul.

- Bilmen AS (1975) *Ömer Nasuhi bilmen Hayatı, Eserleri, Anıları ve Eserleri, Anılar ve Bugüne Kadar Neşredilmemiş Ahlakî, Terbiyevî, Mîlî Romanı İki Şukufe-i Taaşşuk* (Bilmen Basımevi: İstanbul).
- Bilmen ÖN Taaddüd-i Zevcât-ı Müessesesi-i İctimâiyye-I, *Sebîlü'r-Reşâd*, Sayı 590, Cilt.23, 274, 22 Recep 1342/28 Şaban 1340.
- Bilmen ÖN (1985) *Hukuk-ı İslamiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu* (Bilmen Yayınevi: İstanbul).
- Bilmen ÖN *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı:6, 427-428, 2005.
- Birinci A (1992) İzmirli İsmail Hakkı, *DİA* (DİB Yayınları: İstanbul).
- Bolay SH (1995) Ahmet Hamdi Akseki, *DİA* (DİB Yayınları: İstanbul).
- Bozkurt G (1996) *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi* (Türk Tarih Kurumu: Ankara).
- Burçak E, Girgin Can D (1997) *Yabancı Gezginler ve Osmanlı Kadını*, (Milliyet Yayınları: İstanbul).
- Can Tunalı A (1996) Türkiye'de Feminizm Hareketi, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Cemal H *Kısm-ı İctimâî: Tevlîd ve İdâme-i Nesil*, Sayı 7, 2, 17 Nîsân 1330.
- Cemil S, Ev İdâresi, *Yeni Mektep*, Sayı 10, 319, Şubat 1327.
- Cevad A *Âile-III, Kadınlar Dünyâsı*, Sayı 49, 3-4, 22 Mayıs 1329.
- Cevad A Görücülük, *Kadınlar Dünyâsı*, Sayı 88, 3, 30 Haziran 1330.
- Cevdet A (1968) *Küçük Türk İslâm Ansiklopedisi* (Hayat Yayınları, İstanbul).
- Cevdet A Kanûn-u Medeni ve Adliye Vekilimiz, *İctihad*, 1 Haziran 1925, No:205.
- Cevdet A Şinne-î Muhabbet, *İctihad*, No:89, 16 Kanun-i Sani 1329.
- Cezîrî A (1990) *Kitâbu'l-Fıkh ale'l-mezâhibi'l-erbea*, Cilt 4, (Beyrut).
- Cezîrî A (1993) *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, çev. Mehmet Keskin. (Çağrı Yayınları: İstanbul).
- Cin H (1988) *Eski Hukukumuzda Boşanma* (Selçuk Üniversitesi Yayınları: Konya)
- Cin H (1988) *İslam Ve Osmanlı Hukukunda Evlenme* (Selçuk Üniversitesi Yayınları: Konya).
- Cin H, Akagündüz A (2011) *Türk Hukuk Tarihi*, (Osmanlı Araştırmaları Vakfı: İstanbul).
- Cürcânî SŞ (1938) *et-Ta'rifât* (Kâhire).
- Çağrı M (1995) Gazzali, *DİA* (DİB Yayınları: İstanbul).
- Çağrı M (1995) İhya-i Ulumud Din, *DİA*, (DİB Yayınları: İstanbul).
- Çakan İ (1995) Babanzâde Ahmet Nâim, *DİA* (DİB Yayınları: İstanbul).
- Çakır S (1996) *Osmanlı Kadın Hareketi*, (Metis Yayıncılık: İstanbul).
- Çeker O (2016) *Osmanlı Hukuk-i Aile Kararnamesi* (Mehir Yayınları: Konya).
- Çetin E, Tüzer C, İnci Dergisi Üzerine Bir İnceleme, *Millî Eğitim*, Sayı 216, Güz/2017, 203-225.
- Dalgın N (2001) *İslam Hukukunda Boşanma Yetkisi* (Müifv Yayınları: İstanbul).
- Danışman MA İslam Hukukuna Göre Evlilikte Velayet Ve Kapsamı, *İHAD*, Sayı 8, 239-258, 2006.
- Demircan A (2003) Cahiliye Ve Hz. Peygamber Döneminde Çok Kadınla Evlilik. *İstem*, 16-18.
- Deniz G (1992) İslam Hukukunda Yenileşme ve Tanzimat Sonrası Osmanlı İmparatorluğunda Aile Hukuku İle İlgili Yenilikçi Düşünceler, Yüksek Lisans Tezi.

- Doğan Köroğlu A (2014) En Az Gelişmiş Ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Erken Yaşta Evliliklerle Mücadele Ve Türkiye Uygulamaları, Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Doğan N (2010) *Türkiye’de Modernleşme Sürecinde 1990’lar Sonrası Muhafazakâr Kadın Örgütlenmeleri*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, sosyal bilimler enstitüsü, Felsefe ve Din bilimleri Anabilim Dalı, Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Sakarya.
- Doğan R (1996) II. Meşrutiyet Döneminde Batıcılık Akımının Din Ve Eğitim-Öğretim Görüşlerinin Değerlendirilmesi, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Doğan Y (2003) *Celal Nuri İleri’nin Dini ve İçtimai Hayata Bakışı*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Döndüren H (1995) *Delilleriyle Aile İlmihali*, (Erkam Yayınları: İstanbul).
- Duymaz R (1993) Celal Nuri İleri, *DİA* (DİB Yayınları: Ankara).
- Durmuş A (2016) Ahmed Hamdi Akseki’nin Birden Fazla Evlilik (Teaaddüd-İ Zecat) Konusundaki Yaklaşımı, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 32.
- Düğer S Batılı Kadın Seyyahlar İmgeleminde Osmanlı Kadını, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, KOSBED*, 2015.
- Düzdağ ME (1983) *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı* (Enderun Kitabevi: İstanbul).
- Düzdağ ME, Okay MO (2003) Mehmet Akif Ersoy, *DİA* (DİB Yayınları, Ankara).
- Ebû Zehra M (1957) *el- Ahvâlu’s-Şahsiyye* (Kahire).
- Ebû Zehra M (1957) *el-Ahvâlü’s-Şahsiyye* (Beyrut).
- Ebû’l-Ala Mevdûdî (t.y.) *Hukuku’z-zevceyn* drl. Ahmed İdris (Kâhire)
- Ebüzziya Z (1995) Ahmed Rıza, *DİA*, (DİB Yayınları: İstanbul).
- Efe A (2009) Sebülürreşad, *DİA* (DİB Yayınları: İstanbul).
- Ekinci EB (1991) *Hukuk-I Aile Kararnamesi*, (Baak Yayınları: Ankara).
- Ellison G (2009) *İstanbul’da Bir Konak ve Yeni Kadınlar*, çev. Neşe Akın, (Dergâh Yayınları: İstanbul).
- Erdem HS Modernite Karşısında Osmanlı, *Yeni Türkiye*, Yıl 6, Sayı 33, Ankara: Düşünce ve Bilim Yayınları, 2000.
- Erdoğan M (1998) *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (Ensar Yayınları: İstanbul).
- Erdoğan M Din Gelenek ve Modernite, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 30, 2008.
- Erdoğan A (1995) Seydişehir, *DİA* (DİB Yayınları: İstanbul).
- Erkul A (2004) Eşitsizliğin Diğer Adı Öteki Konusunda Tartışmalar: Değişen Dünya ve Türkiye’de Eşitsizlikler, *16-18 Ekim 2003 IV. Ulusal Sosyoloji Kongresi* (Sosyoloji Derneği Yayınları: Ankara).
- Ersoy MA (1988) *Safahat*, drl. M. Ertuğrul Düzdağ, (İFAV Yayınları: İstanbul).
- Esad M Taaddüd-i Zevcât, *Malûmat*, Tahir Bey. 40 No. Matbaası: Konstantiyye, 1316.
- Eskiyurt A (2007) II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Modernleşmesinin Kadınla İlgili Ayetlerin Yorumlarına Yansıması. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Tefsir Anabilim Dalı, Sakarya.
- Fındıkoğlu ZF, *Türklerde Aile İçtimaiyat Temel Kavramlar Yapı ve Süreç Aile Yazıları-I*, drl. B.Dikeçligil N.Çiğdem, (Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları: Ankara).
- Fitnat H Bizde İzdivâç, *Kadınlık*, Sayı 5, 4, 3 Nîsân 1330.
- Fuad F Kadın ve Kadınlik-III, *Genç Kadın*, Sayı 3, 35, 30 Kânûn-ı Sâni 1335.

- Garnett L (2009) *Türkiye'nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri*, çev. Nurettin Elhüseyni (Oğlak Yayıncılık: İstanbul).
- Gencay Ş (1996) *Çağdaş Düşünce Akımları: Postmodernizm (Ders Notları)* (TODAİE Yayınları: Ankara).
- Göksel B (1988) *Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk*, Atatürk Dizisi:27, Fon Matbaası, (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: Ankara).
- Göle N (2004) *Modern Mahrem* (Metis Yayınları: İstanbul).
- Gürer AŞ (2003) *Gelenekle Modernite Arasında Bir Meşrutiyet Şeyhülislamı: Musa Kazım Efendi (1861-1920)*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Gürbüz A (2019) *Türk Romanında Görücü Usulü Evlilikler (1971-1980)*, BEÜ SBE Dergisi, 8(1).
- Gürsoy K Aydın Kimliği Üzerine, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 219, 2009.
- Güzel Ş (1985) Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, (İletişim Yayınları: İstanbul).
- Halil R B. Udviye Sıdika Hanım Hemşireme, *Kadınlık*, Sayı 6, 6, 26 Nîsân 1330.
- Halil R İzdivâç ve Muâşeret Nasıl Olmalıdır?, *Kadınlık*, Sayı 4, 4, 27 Mart 1330.
- Halil R İzdivâçta Asâr-ı Teceddüd, *Kadınlık*, Sayı 11, 4-5, 17 Mayıs 1330.
- Halil R Temass ve Âdem-i Temassa Dâir Bir İki Söz, *Kadınlık*, Sayı 6, 6, 10 Nîsân 1330.
- Hanioglu Ş (1993) Abdullah Cevdet, *DİA* (DİB Yayınları: Ankara).
- Hansu H (2007) *Secdede Biten Bir Ömür Babanzâde Ahmet Nâim* (Kaynak Yayınları: İstanbul).
- Haydar A Bizde Hayât-ı Âile, *Kadınlar Dünyâsı*, Sayı 27, 2, 30 Nîsân 1329.
- Haydar A Çeyiz, *Kadınlar Dünyâsı*, Sayı 65, 2, 7 Haziran 1329.
- Haydar A Görücülük, *Kadınlar Dünyâsı*, Sayı 87, 1-2, 29 Haziran 1329.
- Haydar A İçtimâî Dertlerimizden: İzdivâç ve Kadınlık, *Kadınlar Dünyâsı*, Sayı 82, 2, 24 Haziran 1329.
- Heyd U (1979) *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, çev. Kadir Günay, (Kültür Bakanlığı Yayınevi: Ankara).
- Hikmet A Ablâ Mektûbları: Yaşamak Zevki, *İnci*, Sayı 7, (T. E.), 7.
- <http://kaosgidergi.com/dosyasayfa.php?id=2890>
- <https://elyazmalari.com/2019/05/19/tarih-yapici-kadinlar-osmanlidan-gunumuze-kadin-hareketi/>
- <https://isteaturk.com/g/icerik/Mustafa-Kemal-in-Grace-Ellison-a-Verdigi-Mulakat/831>
- <https://kidega.com/yazar/georgina-adelaide-muller-118709>
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Kad%C4%B1nlar_D%C3%BCnyas%C4%B1
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Kad%C4%B1nlar_D%C3%BCnyas%C4%B1
- <https://www.facebook.com/notes/u%C5%9Fak-yerel-tarih/u%C5%9Fak-1922-gazeteci-grace-ellisonun-anlattiklari/606176859561796/>
- <https://www.idifix.com/Kitap/Turkiyenin-Kadinlari-ve-Folklorik-Ozellikleri/Lucy-MJ-Garnet/Arastirma-Tarih/Kadin/urunno=0000000317201>

<https://www.istanbulmuzayede.com/urun/19584/ii-mesrutiyet-donemi>.

<https://www.pegem.net/kitabevi/89940-Yakin-Osmanli-Tarihinde-Aykiri-Cehreler-kitabi.aspx>

İbn Kudâme (1997) *el-Muğnî*, Cilt 7 (Riyad).

İbn Manzûr CMM (1955) *Lisânü'l-Arab* (Beyrût).

İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, tefviz, Cilt 7, 210.

İbnü'l-Hümâm KMA (t.y.) *Fethu'l-Kadîr*, (Dâru'l-Fikr: Beyrut).

İleri CN (1915) *Taaddüd-i Zevcât Ve İstifraş, Kadınlarımız*, (Matbaa-i İctihat: İstanbul).

İleri CN (2004) Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, *Türk Edebiyatçıları Ansiklopedisi* (Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları: Ankara).

İlyasoğlu AL (1984) *Kadın Dergisinin Evrimi, Türkiyede Dergiler Ve Ansiklopediler (1849-1984)* (İstanbul).

İnalçık H Türkiye Niçin Geri kaldı? , *Tarih Mecmuası*, Cilt 1, Sayı 1, 1966.

İncegöl S, (2008) Tanzimattan Günümüze Çok Evlilik Tartışmaları, Yüksek Lisans Tezi.

İngün Ö (2005) Feminizm Ve İslam İlişkisi "İslami Feminizm", Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

İzmirli İH Necaib-i Kur'aniye-Sure-i Nur, Ayet 32, *Sırat-ı Müstakim*, Cilt 2, Sayı 30, 53, 1327.

Kahraman A (2001) Mansurizade Said'in Klasik Fıkıhçılara Yönelttiği Bazı Eleştiriler, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1: 224.

Kahraman A (2005) Zor Zamanda Yapılacakların En İyisini Yapan Bir İslâm Âlimi: Ahmet Hamdi Akseki, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı 6: 297-312.

Kahveci N (2014) *İslam Aile Hukuku* (Hikmetevi Yayınları: İstanbul).

Kandiyoti D Kadın, İslam ve Devlet: Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım, *Toplum ve Bilim*, Sayı 53, 1991.

Kaplan L (1999) II. Meşrutiyet Dönemi Kadınların Özgürleşme Hareketi, *Osmanlı Ansiklopedisi* (Yeni Türkiye Yayınları: Ankara).

Kara İ (1990) *Mustafa Sabri Efendi'yi nasıl bilirdiniz?* (Dergâh Yayınları: İstanbul).

Karaman H (2016) *Ana Hatlarıyla İslam Hukuku*, (Ensar Neşriyat: İstanbul).

Karaman H (1995) *İslam'da Kadın Ve Aile* (Ensar Neşriyat: İstanbul).

Karaman H (1996) *Mukayeseli İslam Hukuku*, (Nesil Yayınları: İstanbul).

Karaosmanoğlu YK (1923) *Kadınlık Ve Kadınlarımız* (Orhaniye Matbaası: İstanbul).

Kaya İ (2006) *Sosyal Teori ve Geç Modernlikler Türk Deneyimi* (İmge Kitapevi: Ankara).

Kaya S, Algın B, Trabzonlu Z, Erkan A (2012) *Şeyhulislam Yenişehirli Abdullah Efendi Behcet'ül-Fetâvâ* (Klasik Yayınları: İstanbul).

Kayabaş E (2009) *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi İtibariyle Aile Hukukunun Gelişimi, Hukuk-ı Aile Kararnamesi* (Filiz Kitapevi: İstanbul)

Kazancıgil A Tıp Tarihçesi Olarak Ordinaryüs Prof. Dr. Mazhar Osman Uzman, Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt 10, İstanbul, 2001, 280-281.

Keçeci Kurt S (2015) II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Kadın Dergilerinde Aile ve Evlilik Algısı, *Bellekten*, Cilt LXXIX, Sayı 286, Ankara, Aralık 2015.

Kemal A Aile Hayâtı, *Mahâsin*, Sayı 2, 105, Teşrîn-i Evvel 1324.

Keskioğlu O (1980) *Fıkıh Tarihi Ve İslam Hukuku* (DİB Yayınları: Ankara).

Kıdvâi H Müslümanlıkta Kadın(V) ,Taaddüd-i Zevcât, *Sebîlü'r-Reşâd*, Sayı 238, Cilt 25, 221, 17 Recep 1343/12Şubat 1341.

- Kılıç Denman F (2009) *İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde Bir Jön Türk Dergisi: Kadın* (Libra Yayınları: İstanbul).
- Kılıç H (1995) *Kadın Sorunsalının Osmanlıcası* (Prospero Yayınevi: Ankara).
- Kırca Schroeder S (2007) *Popüler Feminizm Türkiye'de Ve Britanya'da Kadın Dergileri* (Bağlam Yayınları: İstanbul).
- Kırkpınar L (1998) *Türkiye'de Toplumsal Değişme Sürecinde Kadın, 75. Yılda Kadınlar ve Erkekler* (Türkiye İş Bankası Yayınları: İstanbul).
- Kızılcılık S Postmodernizm: Modernlik Projesine Bir Başkaldırı, *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 30, 1994.
- Koca F (1995) Musa Kazım Efendi, *DİA* (DİB Yayınları: İstanbul).
- Komasyon (2012) *İlmihal II İslam ve Toplum* (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: Ankara).
- Kongar E (2004) *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği* (Remzi Kitapevi: İstanbul).
- Korkmaz Ö Osmanlı Uygulamaları Işığında Küçüklerin Evlendirilmesi Ve Veli İzinsiz Nikâh, *Bilimname XXXVII*, 2019 / 1.
- Köker L (2000) *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi* (İletişim Yayınları: İstanbul).
- Köse M Osmanlı Son Dönem Hukukçularından Seydişehirli Mahmud Esad'ın Hayatı, Eserleri Ve İlmî Kişiliği, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, 207 -208, 2003.
- Köse S (2012) *İslam Hukuku*, drl. Talip Türcan (Grafiker Yayınları: Ankara).
- Köse S İslam Hukukuna Göre Evlenmede Velayet: *İHAD*, Sayı 2, 101-116, 2003.
- Kuleyin N (2017) *Seyyahların Gözüyle Ankara*, (Ankara Kalkınma Ajansı: Ankara).
- Kumdakçı H (2009) 402 Nolu Üsküdar Şer'iyye Sicil Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (H. 1153-54), Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Kuran E (1997) *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler* drl. Mümtaz'er Türköne, (TDV. Yayınları: Ankara).
- Kurnaz Ş (1992) *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)* (Milli Eğitim Yayınları: İstanbul).
- Kurnaz Ş (1996) *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını* (Milli Eğitim Yayınları Eğitim Dizisi: İstanbul).
- Kurnaz Ş (2015) *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını 1839-1923*, (Ötüken Neşriyat: İstanbul).
- Küçüktiryaki AY Osmanlı Devletinde Tanzimat Sonrası Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 26, 2014/2.
- Mardin Ş (2011) *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, drl. Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder: (İletişim Yayınları: İstanbul).
- Mardin Ş 2000'e Doğru Kültür Ve Din, *Türkiye Günlüğü*, , Sayı 13, 4, Kış 1990.
- Maverdî (1994) *el-Hâvi'l-Kebîr* (Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye: Beyrut).
- Menteşzâde Abdurrahim Efendi (1827) *Fetâvâ-yı Abdurrahim* (Daru't-Tibâat'ül-Ma'mûre: İstanbul).
- Mergînânî (1995) *El-Hidâye* (Beyrut)
- Mergînânî AEB (1983) *el-Hidâye fi-Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî* trc. Ahmet Mevlâni Cilt 3.
- Meriç N (2000) *Osmanlı Kadınının Cumhuriyet Kadınına Dönüşümünün Tarihselliğinden Birkaç Kesit*, editör. Yıldız Ramazanoğlu, Osmanlıdan Cumhuriyet'e Kadının Tarihi Dönüşümü (Pinar Yayınları: İstanbul).

- Mevsilî AMM (1984) *El-İhtiyâr Li-Talili'l-Muhtar*, çev. Mehmet Keskin. (İstanbul).
- Meydânî AG (...) *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*, Cilt 3, (İstanbul)
- Meydânî AT (1375) *El-Lübâb*, Cilt. 3 (İstanbul).
- Muhtar A Ya Garplılaşıyoruz, Ya Mahvoluyoruz. *İkdam Gazetesi* No:5716, 1328.
- Musa Kazım, Hürriyet Ve Müsavat, *Sırat-ı Müstakim*, Cilt 1, Sayı 2, 21–22, 1324.
- Musa Kazım, Hürriyet-Musavat, *Sırat-ı Müstakim*, Cilt 1, Sayı 2, Ağustos, 21, 1324.
- Musa Kazım, Hürriyet-Musavat, *Sırat-ı Müstakim*, Cilt 1, Sayı 3, Ağustos, 36-37, 1324,
- Musa Kazım, Hürriyet-Musavat, *Sırat-ı Müstakim*, Cilt 1, Sayı 5, Eylül, 68, 1324.
- Musa Kazım, Hürriyet-Musavat, *Sırat-ı Müstakim*, Cilt 1, Sayı 6, Eylül, 93, 1324.
- Musa Kazım, Hürriyet-Musâvât, *Sırat-ı Müstakim*, Cilt 1, Sayı 6, 93, 5 Ramazan 1326.
- Müller GA (2010) *Ondokuzuncu Asır Biterken İstanbul'un Saltanatlı Günleri*, çev. Hamdiye Betül Kara, (Dergâh Yayınları: İstanbul).
- Nahid T Kadınlarımız (Celal Nuri Bey'in Kadınlarımız Eseri Münasebetiyle), *İctihad*, 4 Temmuz 1329, 1536.
- Nâim A Müdâfaat-ı Diniye-Taaddüd-i Zevcât İslâm'dan Men Olunabilir mi imiş?. *Sebîlü'r-Reşâd* Cilt 12, Sayı 298, 15 Mayıs 1329.
- Nâim A Li'l Batılı Savletü Sümme Yezmahil-Yine Mansurizâde Said Bey'e. *Sebîlü'r-Reşâd* 26 Hazîran 1330.
- NâimA Müdâfaat-ı Diniye-Taaddüd-i Zevcâtİslâm'dan Men Olunabilir mi imiş? Yine Mansurizâde Said Beyfendiye. *Sebîlü'r-Reşâd* 29 Mayıs 1330.
- NâimA Yine Taaddüd-i Zevcât'a Dâir –Yine Mansurizâde Said Beyfendiye. *Sebîlü'r-Reşâd* 31 Temmuz 1330.
- Neşide F Görenek, *Hanımlar Âlemi*, Sayı 3, 1-2, 10 Nîsân 1330.
- Nihal Ş Gençler Aradıklarını Niçin Bulamıyorlar?, *Türk Kadını*, Sayı 9, 130, 12 Eylül 1334.
- Nomer K (1996) *Şeriat Hilafet Cumhuriyet Laiklik: Dini Ve Tarihi Gerçeklerin Belgeleri*, (Boğaziçi Yayınları: İstanbul).
- Odyakmaz Z Anayasalarımızda Kadın Hakları, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 14, Cilt 5, 22, 1989.
- Os V (2001) *Osmanlı Müslümanlarında Feminizm*, çev. Mehmet Ö. Alkan, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, (İletişim Yayınları: İstanbul).
- Osmanlıda Hukuk ve Toplum 6 - Neticetül Feteva – Şeyhulislam Fetvaları*, drl. es-Seyyid Ahmed Efendi, es-Seyyid Hafız Mehmed b. Ahmed el- Gedusi (Klasik Yayınları: İstanbul).
- Özen Ş Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Literatür Dergisi*, Ankara,249-378, 2005.
- Öztan B (2004) *Aile Hukuku*, (Turhan Kitabevi: Ankara).
- Öztürk S Osmanlı'da Çok Evlilik, *Türkler*, Cilt 10, 379, Ankara, 2002.
- Polat NH (2000) İctihad, *DİA* (DİB Yayınları: İstanbul).
- Ramazanoğlu C (1998) *Feminizm ve Ezilmenin Çelişkileri* çev. Mefkûre Bayatlı (Pencere Yayınları: İstanbul).
- Sabri Efendi M Dini İslâm da Hedefe Münâkaşa Olan Mesâilden Taaddüd-i Zevcât, *Beyanül-Hak*,1
- Sabri Efendi, Meseleler Hakkında Cevaplar, 89.
- Sadullah M Âile Aşkı, *Türk Kadını*, Sayı 8, 117, 29 Ağustos 1334.

- Sağ V (2003) *Marks ve Tocqueville: Toplumsal Eşitlik/Eşitsizlik Konusunda İki Farklı Yaklaşım ve Kadınların Siyasetteki Yeri*, Değişen Dünya ve Türkiye’de Eşitsizlikler IV, Ulusal Sosyoloji Kongresi, Sosyoloji Derneği Yayınları: Ankara.
- Said M Taaddüd-i Zevcât İslâm’dan Men Olunabilir!, *İslâm Mecmûası*, Cilt 1, Sayı 8, 233. 8 Mayıs 1330.
- Said M Taaddüd-i Zevcât Münasebetiyle –Cevaba Cevap-II, *İslâm Mecmûası*, Cilt 1, Sayı 13, 400, 17 Temmuz 1330.
- Said M Taaddüd-i Zevcât Münasebetiyle –Yine Efkâr-ı Umûmiyeye, , Cilt 1, Sayı 12, 368. 3 Temmuz 1330.
- Said M Taaddüd-i Zevcât Münasebetiyle-Cevaba Cevap, *İslâm Mecmûası*, , Cilt 1, Sayı 9, 282, 22 Mayıs 1330.
- Said M Taaddüd-i Zevcât Münasebetiyle-Yine Efkâr-ı Umûmiyeye, *İslâm Mecmûası*, Cilt 1, Sayı 11, 325-327, 19 Haziran 1330.
- Sami Ş (1996) *Kadınlar*, Hazırlayan, İsmail Doğan (Gündoğan Yayınları: Ankara).
- Sami Ş *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Cilt 8, 60-61, 2007, Ankara.
- Sancar S (2012) *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti; Erkek Devlet, Kadın Aile Kurar* (İletişim Yayınları: İstanbul).
- Savaş M (1998) *İkinci Meşrutiyet Dönemi’nde İttihat ve Terakki ve Basın* (Ankara).
- Saygılı S (1998) *Mazhar Osman*, (Türdav Yayınları: İstanbul).
- Schacht J (1971) *İslam Ansiklopedisi* (MEB Yayınları: İstanbul).
- Serahsî (2015) *el-Mebsût*, drl. Mustafa Cevat Akşit, trc. İbrahim Kutlay, Özcan Hıdır, Osman Güman, (Gümüşev Yayıncılık: İstanbul).
- Sıdkı BU Musâhabe, *Kadınlık*, Sayı 6, 3-4, 10 Nisân 1330.
- Sürücü G (2008) *Osmanlı Kadın Dergilerinde Kadının Dünyası (1908-1914)*, (Yüksek Lisans Tezi).
- Süreyya S Bizde Âile Hayâtı, *İctihâd*, Sayı 108, 149, 29 Mayıs 1330.
- Şartepe S (2006) *Cumhuriyete Geçiş Dönemi Değişim Sürecinde Evlilik Kurumu Açısından Dinin ve Hukukun Rolü*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı, Ankara.
- Şener M İslam Hukukunda Velayet (I), *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, 203-222, 1985.
- Şeybânî MH (1986) *El-Cami’u’s-Sağîr* (Âlemü’l-Kütüb: Beyrut).
- Şeybânî MH (1990) *Kitâbü’l-Asl El-Ma’rûf Bi’l-Mebsût* (Âlemü’l-Kütüb: Beyrut).
- Şeybânî MH (2000) *El-Câmi’u’l-Kebîr* (Dâru’l-Kütübi’lİlmiyye: Beyrût).
- Şirbînî MAH (1958) *Muğni’l Muhtâc* (Mısır).
- Şirbînî MH (1994-1415) *Muğni’l-muhtac ilâ Ma’rifeti maâni el-fâzî’l-minhâc*, Tahkik ve Ta’lik: Ali Muhammed Muavvid, Takdim ve Takriz: Muhammed Bekir İsmail, (Dâru’l-Kütübi’lİlmiyye).
- Şişman N (2003) *Emanetten Mülke- Kadın Bedeninin Yeniden İnşası* (İz Yayınları: İstanbul).
- Tevfik R Muhasebemizde Sui-Tefehhume Meydan Vermeyelim, *İctihad*, Cilt:4, Sayı: 96, 2147-2148, 6 Mart 1330 / 19 Mart 1914.
- Taneri A (1997) *Hadım, DİA*, İstanbul: Dib Yayınları, Cilt 15.

- Therborn G (1996) *Modernlik Yoluyla Modernliğe Giden Yollar, Postmodernizm ve İslâm Küreselleşme ve Oryantalizm*, drl. Abdullah Topçuoğlu, Yasin Aktay, (Vadi Yayınları: Ankara).
- Topaloğlu B (1990) *İslâm'da Kadın* (Yağmur Yayınevi: İstanbul).
- Topçu M II. Meşrutiyet Dönemi Batıcı Aydınların Tesettür Algısı, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 12, Sayı 63, 378-385, Nisan 2019.
- Toska Z, Çakır S (1992) *İstanbul Kütüphanelerinde Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı (Metis Yayınları, İstanbul).
- Tuna M, Şen H, Durdu Z (2011) *Modern Toplumun İnşası* (Detay Yayıncılık: Ankara).
- Tunaya TZ (1963) *İslamcılık Cereyanı* (Cumhuriyet Yayınları: İstanbul).
- Tunaya TZ (2015) *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1- II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)* (İletişim Yayınları: İstanbul).
- Turan NS (2005) Modernleşme Olgusunun Osmanlı Toplum Yaşamına Yansımaları Ve Taaddüd-İ Zevcat (Çok Eşlilik) Sorunu, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, Sayı 7.
- Türcan T Bir Fıkıh Âlimi Olarak Ömer Nasuhi Bilmen (1883-1971) Türkiyede ki Fıkıh ve Mukayeseli Hukuk Çalışmalarına Katkısı, *İHAD*, Sayı 6, 427-438, 2005.
- Türküne M (1994) *Modernleşme Laiklik, Demokrasi* (Ark Yayınları: Ankara).
- Uçman A (1992) Şemseddin Sami, *DİA* (DİB Yayınları: İstanbul).
- Uçman A (2008) Rıza Tevfik Bölükbaşı, *DİA* (DİB Yayınları: İstanbul).
- Uğur Y Mahkeme Kayıtları(Şer'iyeye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi 1*, 305-344, 2003.
- Ulaş S İslam'da Çok Kadınla Evlilik, *İslami Araştırmalar*, 6/1, 52-63,1992.
- Unat NA (1998) İdeoloji Açısından Kadın Araştırmaları, 20.Yüzyıl Sonunda Kadınlar ve Gelecek (TODAİE Yayınları: Ankara).
- Uyanık N Batıcı Bir Aydın Olarak Celal Nuri İleri ve Yenileşme Sürecinde Fikir Hareketlerine Bakış, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar Dergisi*, Sayı 15, 227-274, 2004.
- Uzun M (1995) Ali Kemal, *DİA* (DİB Yayınları: İstanbul).
- Ülker Ç (2012) II. Meşrutiyet Dönemi Dergilerinde Kadın İmajı 1908-1914, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Aydın
- Ünal M Medeni Kanununun Kabulünden Önce Türk Aile Hukukuna İlişkin Düzenlemeler ve Özellikle 1917 Tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 208-210, 1951.
- Vecdi F Ailenin İslahı Maddesi, çev. Mehmed Akif, *Sırat-ı Müstakim*, Cilt 6, Sayı 143, 201, 1327.
- Vedide, İslâmiyet'te Erkek ve Kız İzdivâçtan Akdem Temassda Bulunmalı mı Bulunmamalı mı? *Kadınlık*, Sayı 5, 5, 3 Nîsân 1330.
- Velidedeoğlu HV (1956) *Türk Medenî Hukuku*, (İstanbul Üniversitesi Yayınları: İstanbul).
- Velidedeoğlu HV (1965) *Türk Medeni Hukuku: Aile Hukuku*, (Nurgök Matbaası: İstanbul).
- Yaman A (2012) *İslam Aile Hukuku* (MÜİFV Yayınları: İstanbul).
- Yaman A Doktrin Ve Olgu Bağlamında Küçüklerin Evlendirilmesi. *Eskiyeni 38*, Mart 2019.

- Yaran R (1995) Ömer Nasuhi Bilmen, *DİA* (DİB Yayınları: İstanbul).
- Yaran R (1997) Hadım, *DİA* (DİB Yayınları: İstanbul).
- Yavuz YŞ (1995) Mustafa Sabri Efendi, *DİA* (DİB Yayınları: İstanbul)
- Yazır EH (1979) *Hak Dini Kur'an Dili*, (Eser Neşriyat: İstanbul).
- Yalçın İ (2017) Günümüz İslam Aile Hukuku Kanunlarında Çok Eşlilik Üzerindeki Sınırlandırmalar, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt 6, Sayı 3.
- Yenidoğan A (2009) İslam Hukukunda Küçüklerin Evlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Isparta.
- Yılmaz İ (2006) Yetki Ve Sistem Açısından İslam Hukukunda Boşanma, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı, Konya.
- Yılmaz İ İslâm Hukukunda Çok Eşliliği Meşru Kılan Şartlar Ve Buna Ruhsat Veren Özel Durumlar, *Bilimname XXXVII*, 2019/1.
- Yılmaz İ İslâm Hukukunda Kamu Otoritesinin Çok Eşliliği Sınırlandırması, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 23/1, Haziran 2019.
- Yurdanur C (1982) Kadınlar Âlemi, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, (İstanbul).
- Zerka MA (t.y.) *el-Fıkhu'l-İslami fî Sevbihî'l-Cedîd*, (Dâru'l-Fikr).
- Zihnioğlu Y (2003) *Yaprak Kadınsız İnkılap* (Metis Yayınları: İstanbul).
- Zuhaylî V (1989) *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû* (Dımeşk).
- Zuhayli V (1994) *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*, trc. Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, H. Fehmi Ulus, Abdurrahim Ural, Yunus Vehbi Yavuz, Nurettin Yıldız, (Feza Yayıncılık: İstanbul).

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı-Soyadı: Kübra ALTUNTAŞ

Uyruğu: T.C.

Doğum Yeri ve Tarihi: GÜLŞEHİR /28.03.1994.

Tel: 0530 068 28 58

E-posta: kubraaltuntas50@hotmail.com

Yazışma Adresi: Kıratlıoğlu Mah. Alçhane Sok. No: 19 Kat:1 NEVŞEHİR/MERKEZ

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
92.02	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/ İlahiyat	2017
90.08	Nevşehir Merkez Anadolu İmam Hatip Lisesi	2011
87.05	Nevşehir Merkez Atatürk İlk Öğretim Okulu	2006

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2019- 2020	Nevşehir Merkez Pegem Akademi	ÖABT – Meslek Dersleri KPSS Kurs Öğretmenliği
2018- 2019	Nevşehir Merkez Diriliş Kız İmam Hatip Lisesi	Arapça Öğretmenliği
2017- 2018	Nevşehir Merkez Mehmet Avlanmaz İmam Hatip Orta Okulu	Arapça Öğretmenliği

YABANCI DİL

Arapça

İngilizce

YAYINLAR

Kitap Tanıtımı: Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 9, Sayı 20, Ağustos 2018, 523-525.